

ISSN: 2959-6394 (Print)
ISSN: 2959-6408 (Online)

ИЛМ ВА АМНИЯТ

**МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ МАКТАБИ ОЛИИ
КДАМ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

НАУКА И БЕЗОПАСНОСТЬ

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ ГКНБ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

SCIENCE AND SECURITY

**THE SCIENTIFIC JOURNAL OF HIGH SCHOOL
SCNS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

№ 1 (7), 2024

Душанбе – 2024

**Маҷалла соли 2018 таъсис ёфтааст.
Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» – 77798**

Маҷаллаи илмӣ-назариявии «Илм ва амният» соли 2018 таъсис ёфта, дар давоми як сол чаҳор шумора ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад. Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти 253/МҶ-97 аз 21-уми июни соли 2022 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмӣ пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, аз 2-юми июни соли 2023, бо фармоиши №136/м ворид гардидааст.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонии Китобхонаи илмӣ электронӣ ҷойгир аст: <http://elibrary.ru>

Суроғи редакцияи маҷалла: 734018, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев, 54/2, Мактаби олии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Тел: +(992 37) 233-55-19

E-mail: maktabi_oli24@mail.ru

Сомонаи маҷалла: <https://ilm-va-amniyat.tj>

Сармуҳаррир: Салихов Р.С.

Муовини сармуҳаррир: Абдуллоев А.А.

Котиби масъул: Абосзода З.И.

АЪЗОИ ШҶҶРОИ МУШОВАРА:

Ятимов С.С., узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Меликзода М.Э., Муҳаммад А.Н., узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Музаффарӣ М., узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои фалсафа, профессор, Маҳмадҷонова М.Т., доктори илмҳои фалсафа, профессор, Қудратов Н.А., доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Сафарализода Х.Қ., номзоди илмҳои сиёсӣ, дотсент, Шарипов И.З., Назаров У.Қ., Холиқов Ф.А., номзоди илмҳои сиёсӣ, Тоҷиев Э.И., номзоди илмҳои таърих, дотсент, Ғуломова Ф.А., номзоди илмҳои сиёсӣ, дотсент, Саидов К.И., Салимов Б.А.

Муҳаррири матнҳо бо забони тоҷикӣ: Саидов К.И.

Муҳаррирони матнҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ:

Малтсева Г.Ю., Худойназарова З.Ч.

Муҳаррири техникӣ: Камолов С.А.

© Мактаби олии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024

* Назари ҳайати таҳририя метавонад ба ақидаи муаллифон мувофиқ набошад. Барои мазмуни мақолаҳо ва маълумоти пешниҳодшуда муаллифон масъул мебошанд. Ҳангоми пурра ё қисман чоп намудан, истифода бурдан, истинод ба сарчашма ҳатмист.

*Журнал основан в 2018 году
Подписной индекс в каталоге «Почтаи точик» – 77798*

Научно-теоретический журнал «Наука и безопасность» основан в 2018 году. Выпускается четыре номера в течение года на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под номером 253/МЖ-97 от 21 июня 2022 года.

Издание включено в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук, согласно приказу №136/м от 2 июня 2023 года.

Юридический адрес редакции: 734018, Республики Таджикистан, город Душанбе, улица Н.Карабаева, 54/2, Высшая школа ГКНБ Республики Таджикистан.

Тел: +(992 37) 233-55-19

E-mail: maktabi_oli24@mail.ru

Сайт журнала: <https://ilm-va-amniyat.tj>

Главный редактор: Салихов Р.С.

Заместитель главного редактора: Абдуллоев А.А.

Ответственный секретарь: Абосзода З.И.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Ятимов С.С., член-корреспондент НАНТ, доктор политических наук, профессор, Меликзода М.Э., Мухаммад А.Н., член-корреспондент НАНТ, доктор политических наук, профессор, Музаффари М., член-корреспондент НАНТ, доктор философских наук, профессор, Махмаджонова М.Т., доктор философских наук, профессор, Кудратов Н.А., доктор юридических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Сафарализода Х.К., кандидат политических наук, доцент, Шарипов И.З., Назаров У.К., Холиков Ф.А., кандидат политических наук, Тоджиев Э.И., кандидат исторических наук, доцент, Гуломова Ф.А., кандидат политических наук, доцент, Саидов К.И., Салимов Б.А.

Редактор текстов на таджикском языке: Саидов К.И.

Редакторы текстов на русском и английском языках:

Мальцева Г.Ю., Худойназарова З.Ч.

Технический редактор: Камолов С.А.

© Высшая школа ГКНБ Республики Таджикистан, 2024

** Взгляды редакционного состава могут не совпадать с мнением авторов. Авторы несут ответственность за содержание статей и представленных сведений. В случае полной или частичной перепечатки и использования, ссылка на источник обязательна.*

The journal was founded in 2018
Subscription index in the Postal Tajik catalog – 77798

The scientific and theoretical journal «Science and Security» was founded in 2018 and publishes four issues per year in Tajik, Russian, and English languages.

The journal is registered with the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan under number 253/МЖ-97 dated June 21, 2022.

The journal is included in the list of leading peer-reviewed scientific journals and publications in which the main scientific results of dissertations for the degrees of Doctor and Candidate of Sciences must be published, according to order №136/м dated June 2, 2023.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

Legal address of the editorial office: 734018, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, N. Qaraboev street, 54/2 High school of the SCNS of the Republic of Tajikistan

Phone: +(992 37) 233-55-19

E-mail: maktabi_oli24@mail.ru

Journal website: <https://ilm-va-amniyat.tj>

Chief Editor: Salikhov R.S.

Deputy Chief Editor: Abdulloev A.A.

Responsible secretary: Aboszoda Z.I.

EDITORIAL COUNCIL:

Yatimov S.S., corresponding member of NAST, doctor of political sciences, professor, Melikzoda M.E., Muhammad A.N., corresponding member of NAST, doctor of political sciences, professor, Muzaffari M., corresponding member of NAST, doctor of philosophy sciences, professor, Mahmadjonova M.T., doctor of philosophy sciences, professor, Qudratov N.A., doctor of legal sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Safaralizoda H.K., candidate of political sciences, assistant professor, Sharipov I.Z., Nazarov U.K., Kholikov F.A., candidate of political sciences, Tojiev E.I., candidate of historical sciences, assistant professor, Gulomova F.A., candidate of political sciences, assistant professor, Saidov K.I., Salimov B.A.

Editor of texts in Tajik language: Saidov K.I.

Editors of texts in Russian and English: Maltseva G.Yu., Khudoynazarova Z.Ch.

Technical editor: Kamolov S.A.

© High school of SCNS of the Republic of Tajikistan, 2024

** The opinion of editorial board cannot be suitable to the persuasion of authors. Authors are responsible for the contents of articles and proposed information. During full or partly publishing, using, reference on the source is necessary.*

МУНДАРИЧА

ИЛМҲОИ СИЁСӢ

1. САИДОВ К. И. АНДЕШАИ СОХТИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛӢ АЗ НИГОҲИ АЛӢ РОШИД АН-НУАЙМӢ8
2. ХОЛИҚОВ Ф.А. ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН – АСОСГУЗОРИ ДАВЛАТИ НАВИНИ ТОҶИКОН 18
3. МАҲМАДЁРОВ Б.М., МИРСАИДОВ А.Б. ОМИЛҲОИ ИҚТИСОДИЮ ИҚТИМОИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ТЕРРОРИЗМ 26

ИЛМҲОИ ФАЛСАФӢ

4. МУЗАФФАРӢ М. МАСЪАЛАИ ТАСНИФОТИ ИЛМҲОИ ФАРҲАНГШИНОСӢ 38
5. АМИНОВ Ф.А. ТАВЛИД, МАРГ ВА АЗИЯТИ ИНСОН ДАР МЕТАФИЗИКАИ АРТУР ШОПЕНГАУЭР..... 46
6. АБДУЛЛОЕВ А.А. ИНСОН ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ЭТИКӢ-ЭСТЕТИКӢ ДАР АНДЕШАҲОИ МАВЛОНО..... 54

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚӢ

7. РАҲИМЗОДА Р.Ҳ. МАФҲУМ ВА ҚУЗЪҲОИ МАЗМУНИИ СИЁСАТИ ОПЕРАТИВӢ-ҚУСТУҚӢ 65
8. САЛИХОВ Р.С. ВАЗИФА ВА ФУНКСИЯҲОИ МАҚОМОТИ ДАВЛАТӢ ДАР МУҚОВИМАТ БА ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНӢ-СИЁСӢ 76
9. САЛИМОВ Б.А. БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҲАЛТАЛАБИ БАРАСМИЯТДОРИИ МУРОФИАВИИ ИТТИЛООТИ ИСБОТКУНАНДАИ ЭЛЕКТРОНӢ-РАҚАМӢ БО ПАРВАНДАҲОИ ҚИНОЯТӢ..... 86
10. САМИЕВ Н.М., АСЛАМОВ Б.С. АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҚАҲОНИШАВИИ ҚОМЕАИ МУОСИР 91
11. ҲАМРОЕВ Ш.С. ИЗҲОИ ЭЛЕКТРОНӢ-РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАҲҚИҚОТИ КРИМИНАЛИСТӢ: МАФҲУМ ВА ТАСНИФОТ 97
12. ПАРФӢНОВ А.А. ТАКТИКАИ АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ИТТИЛООТИ ИСБОТКУНАНДАЕ, КИ ДАР САҲИФАИ ИНТЕРНЕТӢ НИГОҲ ДОШТА МЕШАВАД102
13. АЛИЗОДА А.Ш. МУКАММАЛГАРДОНИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҚИНОЯТӢ ДАР СОҲАИ МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ҚИНОЯТҲО ВОБАСТА БА АМНИЯТИ ЭКОЛОГӢ ВА МУҲИТИ ТАБИӢ.....106
14. РАҚАБОВ А.С., АЗИМЗОДА Н.Б. ТЕРРОРИЗМ: МАСЪАЛАҲОИ БАНДУБАСТИ ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ОН (НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ)... ..111

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

1. САИДОВ К.И. ИДЕЯ УСТРОЙСТВО НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АЛИ РАШИД АН-НУАЙМИ 8
2. ХОЛИКОВ Ф.А. ЛИДЕР НАЦИИ ЭМОМАЛИ РАХМОН – ОСНОВАТЕЛЬ НОВОГО ГОСУДАРСТВА ТАДЖИКОВ.....18
3. МАХМАДЁРОВ Б.М., МИРСАИДОВ А.Б. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ТЕРРОРИЗМА26

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

4. МУЗАФФАРИ М. ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ НАУК.....38
5. АМИНОВ Ф.А. РОЖДЕНИЕ, СМЕРТЬ И СТРАДАНИЕ ЧЕЛОВЕКА В МЕТАФИЗИКЕ АРТУРА ШОПЕНГАУЭРА46
6. АБДУЛЛОЕВ А.А. ЧЕЛОВЕК КАК ЭТИКО-ЭСТЕТИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ В ВОЗЗРЕНИЯХ МАВЛОНО54

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

7. РАХИМЗОДА Р.Х. ОПРЕДЕЛЕНИЕ И СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ЧАСТИ ОПЕРАТИВНО-ПОИСКОВЫЙ ПОЛИТИКИ65
8. САЛИХОВ Р.С. ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ РЕЛИГИОЗНО-ПОЛИТИЧЕСКОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ76
9. САЛИМОВ Б.А. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ОФОРМЛЕНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЙ ЭЛЕКТРОННО-ЦИФРОВОЙ ИНФОРМАЦИИ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ....86
10. САМИЕВ Н.М., АСЛАМОВ Б.С. ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА...91
11. ХАМРОЕВ Ш.С. ЭЛЕКТРОННО-ЦИФРОВЫЕ СЛЕДЫ КАК ОБЪЕКТ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ: ПОНЯТИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ.....97
12. ПАРФЁНОВ А.А. ТАКТИКА ОСМОТРА ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ, СОДЕРЖАЩЕЙСЯ НА ИНТЕРНЕТ-СТРАНИЦЕ.....102
13. АЛИЗОДА А.Ш. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ ПРОТИВ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ...106
14. РАДЖАБОВ А.С., АЗИМЗОДА Н.Б. ТЕРРОРИЗМ: ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ ПО ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЕ (ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА)111

CONTENT

POLITICAL SCIENCES

1. SAIDOV K.I. THE IDEA OF NATIONAL STATEHOOD FROM THE VIEWPOINT OF ALI RASHID AN-NUAIMI8
2. KHOLIKOV F.A. LEADER OF THE NATION EMOMALI RAHMON – FOUNDER OF THE NEW STATE OF TAJIKS18
3. MAHMADYOROV B.M., MIRSAIDOV A.B. THE FACTORS OF SOCIO-ECONOMIC FORMATION AND DEVELOPMENT OF TERRORISM26

PHILOSOPHY SCIENCES

4. MUZAFFARI M. THE PROBLEM OF CLASSIFICATION OF CULTURAL SCIENCES38
5. AMINOV F.A. BIRTH, DEATH AND SUFFERING OF MAN IN METAPHYSICS OF ARTHUR SCHOPENHAUER.....46
6. ABDULLOEV A.A. MAN AS AN ETHICAL-AESTHETIC OBJECT IN MAVLANO'S WORLD OUTLOOK54

LEGAL SCIENCES

7. RAHIMZODA R.H. DEFINITION AND CONTENT PARTS OF THE POLICY OPERATIONAL-SEARCH65
8. SALIKHOV R.S. TASKS AND FUNCTIONS OF PUBLIC AUTHORITIES IN COUNTERING RELIGIOUS AND POLITICAL EXTREMISM76
9. SALIMOV B.A. SOME PROBLEMATIC PROCEDURAL ISSUES EVIDENTIARY ELECTRONIC DIGITAL INFORMATION IN CRIMINAL CASES86
10. SAMIEV N.M., ASLAMOV B.S. INFORMATION SECURITY AND CURRENT ISSUES OF ENSURING NATIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION OF MODERN SOCIETY91
11. KHAMROEV S.S. ELECTRONIC DIGITAL TRACES AS AN OBJECT OF FORENSIC RESEARCH: CONCEPT AND CLASSIFICATION97
12. PARFENOV A.A. TACTICS FOR INSPECTING EVIDENTIARY INFORMATION CONTAINED ON A WEBSITE102
13. ALIZODA A.SH. IMPROVING CRIMINAL LEGISLATION IN THE FIELD OF COUNTERING CRIMES AGAINST ENVIRONMENTAL SAFETY AND THE NATURAL ENVIRONMENT106
14. RAJABOV A.S., AZIMZODA N.B. TERRORISM: PROBLEMS OF QUALIFICATION ABOUT AN OBJECTIVE SIDE (THEORY AND PRACTICE) 111

ИЛМҲОИ СИЁСӢ – ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ – POLITICAL SCIENCES

УДК: 321.7:323.1(075.8)

АНДЕШАИ СОХТИ ДАВЛАТДОРИИ МИЛЛӢ
АЗ НИГОҲИ АЛӢ РОШИД АН-НУАЙМӢ

САИДОВ К.И.

*Сардори кафедраи забонҳои хориҷии Мактаби олии
КДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Муаллиф мафҳумҳои «давлати миллӣ» ва «миллат»-ро дар асоси фарҳангҳои тафсири ва андешаҳои муҳаққиқони ватанию хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор дода, аломатҳои фарқкунанда, унсурҳои таркибӣ ва ҳадафҳои асосии давлати миллиро нишон додааст. Муаллиф ба он андеша аст, ки ҳадафҳои зикргардидаи давлати миллӣ метавонанд дар конститутсияҳои дилхоҳ кишвари муосир, барномаҳои таълимӣ, концепсияи рушди иқтисодӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои расмии давлатҳои ҷаҳон дарҷ гарданд. Таъкид карда мешавад, ки дар байни муҳаққиқон андешаи ягона оид ба пайдоиши давлати миллӣ вуҷуд надорад.

Сипас муаллиф дар бораи аҳамияти китоби доктор Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ «Давлати миллӣ – саноати пешрафт» сухан ронда, андешаи шахсии муаллифи он ва дигар муҳаққиқонро мавриди таҳлил қарор додааст. Сохтор ва мундариҷаи асосии китоб ба таври мухтасар мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Таъкид мегардад, ки умқи масъалаҳои, ки дар асар, аз қабилӣ афкори исломӣ, фикҳ ва иртиботи дин бо давлат баён шудаанд, аҳамияти бузург доранд. Давлати миллие, ки Ан-Нуаймӣ пешниҳод мекунад, на миллӣ, на мазҳабӣ ва на динӣ, балки давлати шаҳравандӣ бо тамоми маъно ва мафҳумаш мебошад. Қайд мегардад, ки ин рисола бо он далел арзиши бузурги амалӣ ва илмӣ дорад, ки наслҳои ҷавон метавонанд худро аз таҳдиду хатарҳои экстремистии террористӣ ҳифз ва сироятнопазир гардонанд.

Калидвожаҳо: Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ, миллат, давлат, давлати миллӣ, ҳокимияти давлатӣ, милликунонии дин, сиёсӣ, таҷриба, фарҳанг, Ислоҳот, истиқлол, таърих, назария, «Ихвон-ул-муслимин».

ИДЕЯ УСТРОЙСТВО НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ
С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АЛИ РАШИД АН-НУАЙМИ

САИДОВ К.И.

*Начальник кафедры иностранных языков Высшей школы
ГКНБ Республики Таджикистан*

Автор, рассматривая понятия «национальное государство» и «нация» на основе толковых словарей и мнений отечественных и зарубежных исследователей, показывает отличительные черты, составные элементы и основные цели национального государства. Автор придерживается мнению, что упомянутые цели национального государства могут быть включены в конституциях любой современной страны, образовательные программы, концепции экономического развития и другие официальные документы стран мира. Подчеркивается, что среди исследователей нет единого мнения по поводу возникновения национального государства.

Также автор, рассказывая о важности книги доктора Али Рашида Ан-Нуайми «Национальное государство – индустрия развития», проанализировал личное мнение ее автора и других исследователей. Кратко рассмотрены структура и основное содержание книги. Подчеркивается, что большое значение имеет глубина представленных в труде вопросов, таких как исламская мысль, мусульманская юриспруденция и взаимоотношения религии и государства. Национальное государство, предложенное Ан-Нуайми, не представляется ни национальным, ни сектантским, ни религиозным, а является

гражданским государством в его полном значении и определении. Отмечается, что данная работа, имея большую практическую и научную ценность, основывается на том, что молодое поколение может защитить себя от экстремистских и террористических угроз и выработать иммунитет к данным негативным явлениям.

Ключевые слова: Али Рашид Ан-Нуайми, нация, государство, национальное государство, государственная власть, национализация религии, политический, опыт, культура, Реформация, независимость, история, концепция, «Братья мусульмане».

THE IDEA OF NATIONAL STATEHOOD FROM THE VIEWPOINT OF ALI RASHID AN-NUAIMI SAIDOV K.I.

*Head of the department of foreign languages of the Higher school of the
SCNS of the Republic of Tajikistan*

The author, considering the concepts of «national state» and «nation» on the basis of dictionaries and opinions of domestic and foreign researchers, shows the distinctive features, components and main goals of the national state. The author is of the opinion that the mentioned goals of the national state can be included in the constitutions of any modern country, educational programs, concepts of economic development and other official documents of the countries of the world. It is emphasized that there is no consensus among researchers regarding the emergence of the national state.

Further, the author, talking about the importance of the book by Dr. Ali Rashid An-Nuaimi «Nation State – Industry Advancement», analyzed the personal opinion of its author and other researchers. The structure and main content of the book are briefly analyzed. It is emphasized that the depth of issues presented in the book, such as Islamic thought, Muslim jurisprudence and the relationship between religion and state, is of great importance. The nation state proposed by An-Nuaimi is neither national, nor sectarian, nor religious, but is a civil state in its full meaning and definition. It is noted that this book has great practical and scientific value due to the fact that young generations can protect themselves from extremist and terrorist threats and make them selves immune to infections.

Keywords: *Ali Rashid An-Nuaimi, nation, state, national state, state power, nationalization of religion, political, experience, culture, Reformation, independence, history, concept, «Muslim Brotherhood».*

Масъалаи давлати миллӣ дар кишварҳои рушдкунанда масъалаи ҳаётӣ ва ҳалкунанда арзёбӣ мегардад. Ин масъала баҳсу мунозираи зиёдеро тақозо мекунад ва дар ҳаҷ минтақа, ба монанди Шарқи Наздик, чунин баҳсо арзи ҳастӣ надоштанд, зеро он дар тӯли таърих макони идеологияҳо ва ҳувиятҳои баҳсбарангез будааст. Ин минтақа макони тамаддунҳои қадимӣ ва ғахвораи тамоми динҳои иброҳимӣ: яҳудӣ, масеҳият ва ислом маҳсуб мешавад. Ҳар як дини асосии Шарқи Наздик дорони шумораи зиёди равияҳо ва мазҳабҳо мебошад. Чуноне ки собиқ подшоҳи Ироқ, Файсал I дар солҳои 1930 бо як надомат гуфта буд: «Дар робита ба ин ва бо надомат гуфтаниам, ки ба андешаи ман, то ҳол мардуми Ироқ вучуд надорад, балки оммаи инсонҳои тасаввурнашавандае мавҷуданд, ки аз ҳар гуна ғояҳои ватандӯстӣ маҳрум буда, бо суннатҳои мазҳабӣ ва бемаъние фаро гирифта шудаанд, ки бо ягон риштаи умумӣ бо ҳам алоқаманд нестанд, ба бадӣ гӯш медиҳанд, ба беҳокимиятӣ (анархия) моил ҳастанд ва ҳамеша омодаанд, ки ба муқобили ҳама гуна ҳукумат бархезанд. Аз ин омма мо мехоҳем халқеро ташаккул диҳем, ки онро тарбия кунем, таълим диҳем ва пок созем...» [17].

Бо таваҷҷуҳ ба ин ва дигар масоил, Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ, як мақоми баландпояи Амороти Муттаҳидаи Араб ва як зиёии ҷамъиятӣ китоберо дар соли 2019 бо номи «Давлати миллӣ – саноати пешрафт» («الدولة الوطنية : صناعة النهوض») [5] навишт. Дар мақолаи мазкур мехостем дар бораи нуктаҳои асосии китоби мазкур ибрози андеша намоем.

Пеш аз воридшавӣ ба масъалаи асосӣ, шарҳ додани мафҳумҳои «давлати миллӣ» ва «миллат»-ро бо истинод ба фарҳангу луғатҳо ва андешаҳои муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ мувофиқи мақсад медонем.

Дар адабиёти илмӣ мафҳуми «давлати миллӣ» вобаста ба бисёрмаъноии калимаи «миллат», ки 1) умумияти давлатии шаҳрвандон; 2) умумияти этникӣ-сиёсиро ифода мекунад, ба як маъноӣ мушаххас истифода намешавад. Ба маъноӣ сиёсӣ истилоҳи «миллат» (ар. ملت) дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ чунин шарҳ дода шудааст: «умумияти таърихан ба ҳам омадаи мустаҳкамҳои одамон, ки дар заминаи умумияти забон, марзу бум, ҳаёти иқтисодӣ ва сохти равонии онҳо фароҳам омадааст: баробархукукии миллатҳо, намоёндогони миллатҳои гуногун» [12, Ҷ.1, 801].

Истилоҳи «давлати миллӣ» аз замони Ислоҳот [14,969] (ҳаракати иҷтимоии зиддифеодалии асри XVI дар Аврупои Ғарбӣ, ки шакли муборизаи динии зидди калисои католикиро гирифта буд) ва ҳаракати аврупоӣ барои системаи давлатҳои мустақил, ки бо сулҳи Вестфалия дар соли 1648 анҷом ёфт, мавриди истеъмоли умум қарор гирифт [6,70-71].

То давраи Ислоҳот калимаи «миллат» мафҳуми ғайрисиёсӣ боқӣ монда буд [1,45]. Дар Аврупои асримёнӣ он бо мақсади таснифи этникӣ ва иҷтимоии аҳолии мавриди истеъмоли қарор гирифта, вобаста аз гуногунии динҳо, забонҳо ва лаҳҷаҳо, он гурӯҳҳои этникиро дар дохили сохторҳои динӣ, ҳарбӣ ва хочагидорӣ ифода менамуд. Калимаи «миллат» дорои маъноҳои зиёд буда, нисбат ба табақаҳо, сокинони минтақаҳои деҳот, шаҳрҳо ва инчунин нисбат ба гурӯҳҳои иҷтимоии аз халқҳои зиёд таркибёфта истифода мегардид. Бисёрмаъноии истилоҳоти ба печдарпечии маъноӣ бурда нарасонд, зеро ҳукуки инҳисории муайянкунии мансубияти миллии одамон ба пешвоёни калисои насронӣ тааллуқ дошт.

Бояд қайд намуд, ки гузариш аз бисёрмаъноӣ ба якмаъноӣ ва маъноӣ сиёсии калимаи «миллат» зери таъсири Ислоҳот ва дар ҷараёни муборизаи ҳокимони маҳаллӣ ба муқобили сохторҳои динӣ ва ҳукумати ғайридинӣ ба миён омад. Ислоҳот инҳисори (монополияи) калисои насрониро дар мавриди муайянкунии мансубияти миллӣ зери шубҳа қарор дода, ҳукуки давлатро дар ҳалли масъалаи мансубияти миллии аҳолии дуруст шуморид.

Дар давраи инқилоби Фаронсаи асри XVIII калимаи «миллат» (фаронсаӣ «nation» – «халқ-давлат») маъноӣ иловагиро касб намуд: маҷмуи шаҳрвандоне, ки истиклол ва иродаи дастаҷамъонаи онҳо давлатро ташаккул медиҳанд [13,402-403].

Истилоҳоти аз маъноӣ сиёсии калимаи «миллат» сохташудаи «миллият» ва «давлати миллӣ» дар ҳукуки конститутсионӣ маъноҳои зеринро ифода мекунанд. «Миллият» ҳамчун шаҳрвандӣ фаҳмида мешавад; дар давлати демократӣ шаҳрвандӣ аз мансубияти этникии одамон вобаста намебошад [8,37]. Истилоҳи «давлати миллӣ» умумияти шаҳрвандони давлатро ифода мекунад, ки аз тарафи ҷомеаи байналмилалӣ эътироф карда мешавад. Давлати миллӣ метавонад ягона (унитарӣ) ва федеративӣ бошад. Ҳарчанд ин шакл таърихан тағйир меёбад, он «муосир» номида мешавад, ки дар Замони нав ба вучуд омада, зиёда аз 350 сол арзи ҳастӣ дорад [10,161].

Аз нигоҳи ҷанбаи этникӣ истилоҳи «миллат» дорои маъноӣ дуҷум – «умумияти этносиёсӣ» мебошад, яъне чунин гурӯҳи этникӣ, ки соҳиби ҳукумати хуб мебошад ё хоҳиши доштани онро дорад. Мувофиқи маълумоти Э. Ҳобсбаум, истилоҳи этносиёсии «миллат» дар оғоз дар Аврупо дар нимаи дуҷуми асри XIX, аммо дар садаи XX – дар дигар қитъаҳои олам интишор ёфт [11,12-14].

Дар байни муҳаққиқон андешаи ягона оид ба пайдоиши давлати миллӣ вучуд надорад. Муносибатҳои эндогенӣ (дохилӣ) ва экзогенӣ (берунӣ) интишор ёфтаанд. Дар ҳолати аввал, сабабҳои дохилиҷамъиятии пайдоиши давлати миллӣ, аммо дар мавриди дуҷум бошад, таваҷҷуҳи олимонро сабабҳои байналмилалӣ гузариш аз намуди феодализм ба миллии давлат ҷалб мекунад.

Т. Гоббс пайдоиши давлати миллиро аз мавқеи муносибати кратологӣ (самти илмие, ки системаҳои гуногун ва мақомоти ҳокимиятро меомӯзад) шарҳ медиҳад.

Моҳияти давлати миллӣ дар он ифода меёбад, ки дар асоси тартиботи ҳуқуқии устувори ҷомеа таҳдиди мучозот аз тарафи давлат меистад [4,307]. Агар ҳукумат барои нигоҳ доштани тартибот аз қувва истифода набарад, он аслан ҳукумат ҳисоб намешавад.

Дар марксизм муносибати синфӣ ҳангоми тавзеҳи пайдоиши давлати миллӣ истифода мешавад. К. Маркс [9,612] таъкид мекунад, ки ҳокимияти мутамаркази давлатӣ бо мақомоти дар ҳама ҷо ҳозирӣ он: артиши доимӣ, руҳоният ва табақаи судяҳо, – мақомоти аз рӯйи принципи тақсимооти системавӣ ва иерархӣ таъсисдодашуда, – аз замони монархияи мутлақ вучуд дорад, вақте ки он ба ҷамъияти буржуазии нав бамияномада дар муборизаи он барои озодӣ аз феодализм хизмат мекард.

М. Вебер тавзеҳи сиёсӣ-фарҳангии пайдоиши давлати миллиро пешниҳод намуд. Ба андешаи Вебер [3,647], пойдеории тартиботи ҷомеа на танҳо аз ҳокимияти қавии давлатӣ, балки аз қонунӣ будани он, омодагии шахрвандон ба итоат кардан ба фармонҳо вобаста мебошад, зеро онҳо одилона мебошанд.

Ба андешаи сиёсатмадори варзида, профессор Ятимов С.С., давлати миллӣ натиҷаи ҷамъбасти таҷрибаи таърихӣ тамоми инсоният, қулли башар дар бархӯрд бо ҷаҳонбинӣҳои беҳаракат, шахшудамонда, истибдодӣ ва маҳсули ҳуди илм мебошад [12].

Ҳамзамон, муҳаққиқи тоҷик Солиҳов Н. чунин таърифи «давлати миллӣ»-ро пешниҳод намудааст: «Давлати миллӣ – давлатест, ки барои миллаташ ва аз қалби миллаташ офарида шудааст, метавонад кафили сулҳу суботи ҷаҳон бошад, зеро намехоҳад идеологияи муайянеро ба ҷаҳон таҳмил кунад ва на ҷашм ба хоки мамлакат ё миллати дигар дорад. Вай дар баробари дигар халқҳо танҳо дар бораи пешрафти миллаташ фикр мекунад ва сарфи назар аз васеъ шудани ин давлатҳо, мо ба сулҳу осоиш ва пешрафти ҳаматарафаи тамоми ҷаҳон умед баста метавонем» [16].

Муаллифони мақолаи «Пайдоиши давлати миллӣ ҳамчун давлати намуди муосир» [2,122-135] бар он андешаанд, ки давлати миллиро аз дигар сохторҳои давлатӣ, ҷор аломати зерин фарқ мекунонд:

Аввалан, мутамарказии ҳокимияти давлатӣ, ки назоратро дар қаламрави бо сарҳадҳои дақиқ муайянгардида амалӣ намуда, дорои инҳисор (монополия) барои истифодаи қонунии қувва дар дохили ҷомеа мебошад. Худ ба худ дорои ҳудуди муайян будан, ки давлати миллиро тавсиф мекунад, зухуроти нав набуд. Лаҳзаи нав дар бақайдгирии қатъӣ ва дақиқи сарҳади қаламрав ифода меёфт, ки фазои ҷуғрофӣ амалисозии инҳисории ҳокимияти давлатиро муайян месозад, ки аз тарафи қонун иҷозат дода шудааст. Ҷомеа дар давлати миллӣ аз нигоҳи иҷтимоӣ табақабандӣ гардида, тавозуни вазъиятро нигоҳ медошт. Давлати миллӣ тартиботро дар ҷомеа аз ҳисоби назорати истисноии ҳудуди хеш назорат мекард.

Дуюм, давлати миллӣ – ин умумияти муташаккилонаи сиёсии шахрвандон мебошад, ки «миллат» номида мешавад. Ҳангоми сохтори феодалии соҳти давлатӣ принципи шахрвандӣ наметавонист амалӣ гардад. Давлати миллӣ тавонист вазъи ҳуқуқии шахрвандии одамонро муайян намояд, ки дар ҳудуди он таваллуд шудаанд ё ба таври тӯлонӣ дар он сукунат доранд. Бо роҳи муайянкунии ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои фардҳо, ки аҳолии ҳудуди давлатиро ташкил медиҳанд, давлат ба вазъи иҷтимоии шахсиятҳо ва оилаи онҳо, аз ҷумла баргузидаҳои ҳоким, табақаҳои миёна ва поёнии иҷтимоӣ таъсир гузошт.

Сеюм, давлати миллӣ бо садоқатмандии сафарбаршудаи аҳоли ба давлат дар асоси худшиносии шахрвандон бо давлат фарқ мекунад. Азбаски миллат нисбат ба ғайришахрвандон як гурӯҳи имтиёзноқ буд, василаи пуштибонӣ аз қарорҳои ҳукумат ва тарбияи ватандӯстӣ гардид.

Чорум, аломати фарқкунандаи давлати миллӣ эътирофи истиқлоли давлатӣ аз тарафи ҷомеаи байналмилалӣ, яъне волоияти ҳокимияти давлатӣ дар дохили кишвар ва мустақилияти он дар соҳаи робитаҳои байналхалқӣ мебошад. Соҳибистиклолии давлати миллӣ мукаммалии шохаҳои қонунгузорӣ, иҷроия ва судии ҳокимияти давлатиро дар ҳудуди он ифода мекунад.

Дар баробари аломатҳои фарқкунандаи давлати миллӣ, муҳаққиқон аз унсурҳои таркибии он ёдовар мешаванд. Чунончи, муҳаққиқ Н. Солиҳов [16] қайд менамояд, ки ҳар як давлати миллӣ ҷиҳати устувор намудани мавқеъ ва ҳифзи арзишҳои хеш аз унсурҳои зерин ташкил шудааст:

1. *Замин ё минтақаи ҷуғрофӣ бо сарҳадҳои муайян.* Дар тӯли таърих замин муҳимтарин унсури давлати миллӣ буд ва ҳукуматҳо мехостанд то ҳадди имкон мизони онро афзоиш диҳанд.

2. *Аҳолӣ,* ки то замони нав ба сифати миллат муайян нашуда буд ва мардуми дар марзи як кишвар муқимӣ тобеи султон (подшоҳ, малик) ҳисоб мешуданд ва ин кристаллизатсияи (табаллур ё зоҳир шудани баҳши муҳиму асли) соҳибхитиёрӣ ва идораи давлатӣ буд.

3. *Ҳокимият мафҳуми ҳуқуқӣ* буда, маънои соҳибияти давлат дар тамоми замин, қонуният ва инҳисори истифодаи зӯр ва зӯроварии ҷисмонӣ барои иҷрои қонунҳоро дорад.

Асосноккунии сиёсӣ-фалсафии назарияи давлатҳои миллӣ дар таълифоти Ж. Боден («Китоби шаш давлат»), ки мафҳуми «истиклол»-ро муайян кардааст, Н.Макиавелли («Шоҳзода»), ки категорияи «манифати давлатӣ»-ро коркард намудааст ва Г.Гротсия («Дар бораи ҳуқуқи чанг ва сулҳ»), ки асоси маҷмуи ҳуқуқи байналмилалиро гузоштааст, инчунин дар асарҳои илмии Т.Гоббс ва Б.Спиноза пешниҳод гардидаанд [7].

Муҳаққиқон дар байни ҳадафҳои асосии давлатҳои миллӣ инҳоро ҷудо менамоянд: 1) *яғонагии сиёсӣ ва иҷтимоӣ;* 2) *пешрафти коллективӣ, ба монанди рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ;* 3) *ҳуқуқ ва рушди шахрвандон, аз ҷумла баробарӣ ва беҳтар намудани имкониятҳо.*

Ба андешаи мо, чунин ҳадафҳо метавонанд дар конститутсияҳои дилхоҳ кишвари муосир, барномаҳои таълимӣ муассасаҳои таҳсилоти олии ва миёна, консепсияи рушди иқтисодӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои расмӣ давлатҳои ҷаҳон дарҷ гарданд.

Чанд сухан атрофи таҳия ва хусусияти хоси китоби «Давлати миллӣ: саноати пешрафт»-и Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ

Баъд аз он ки мо мафҳуми «давлати миллӣ»-ро аз нигоҳи этимологӣ дар асоси фарҳангҳои бозғимод ва навиштаҳои муҳаққиқони хориҷию ватанӣ мавриди таҳлил қарор додем, мехоҳем, вобаста ба масъалаи асосии мақола дар бораи китоби доктор Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ бо номи «Давлати миллӣ – саноати пешрафт» андешаҳои худро иброз намоем.

Китоб маҳсули тамоми таҷрибаҳои муаллиф буда, ӯ ҷонибдори ҷорӣ кардани мафҳуми «давлати миллӣ» аст. Аммо давлати миллие, ки Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ аз он ҳимоят мекунад, навъи ғарбӣ нест. Вай назарияи нави «давлати шахрвандӣ»-ро пешбарӣ мекунад. «Давлати миллӣ – давлати шартномаи ҳуқуқӣ байни инсон ва давлат; давлате, ки ба шахрвандонаш хизмат мекунад ва новобаста аз баромади иҷимоиашон орзуву ормонҳои онҳоро амалӣ месозад, давлате, ки дар он қонун ҳукмфармоӣ, муносибати ҳама дар назди қонун баробар аст, ҳамзистӣ манбаи илҳами ашхосе, ки дар сарзаминиаш зиндагӣ мекунад, давлати қавме, ё наҷоди муайне, ё давлати гурӯҳи одамони бар дигарон бартаридошта нест, давлати шахрвандӣ ва волоияти қонун мебошад» [5,10].

Муҳаққиқ ҳодисаҳои даҳсолаҳои охир бо номи «баҳори араб» дар кишварҳои арабӣ руҳодаро амиқ ва бо шавқу завқ дунболагирӣ мекунад. Кишварҳои баҳори араб ба таври шинохтанашаванда шикаст хӯрданд. Тамоми ин омилҳо заминаи таҳияи ин китоб шуданд. Муаллифи китоб таъкид мекунад, ки бо шарорае, ки «баҳори араб» ном дошт, манзара барояш равшан гардид, ки қурбони аввалини ин ҳама бесарусомонӣ маҳз «давлати миллӣ» буд.

Китоби доктор Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ «Давлати миллӣ: саноати пешрафт» хангоми ҷоп шудан ба мушкилиҳо дучор омада буд. Чуноне ки худ муаллиф дар муаррифии китоби хеш таъкид мекунад, нашри он аз ҷониби яке аз нашриётҳои бузурги араб ба далели андешаҳои муайян рад карда шуд, зеро дар он ақидаҳои часурунае мавҷуд буданд, ки метавонанд боиси бухрони зеҳнии онҳо гардад.

Вале китоб баъдан аз тарафи нашриёти «Дору Куттоб барои нашр ва паҳнкунӣ»-и Аморати Муттаҳидаи Араб рӯи чоп омада, бо ҳузури гурӯҳе аз намояндагони расонаҳои хабарӣ, мутафаккирон, аҳли ҷомеа ва бо иштироки бевоситаи ҳуди муаллиф муаррифӣ гардид.

Ҳуди муаллифи китоб оид ба таҳияи он чунин таъкид менамояд, ки тақдирӣ ӯ барояш мураттаб сохт, ки таҷрибаҳои ҳамаҷониба, бой ва гуногунҷабҳа дошта бошад, ки бисёрчанба ва пур аз тағирёбандаҳо буданд. Вақте ки ӯ ин таҷрибаро меомӯзад ва ба ёд меорад, ӯ онро бо душвориҳои худ фарқ мекард, дар бартарияташ ноҳамвор ва дар бозгашт ва гузариш дарднок буд. Чуноне ки аз асар бармеояд, ки Али Рошид Ан-Нуаймӣ дар се муҳити мухталиф дар фарҳангҳои зиддунақиз зиндагӣ ва дар бисёре аз мактабҳо ва донишгоҳҳо таҳсил кардааст, ки онҳо аз нигоҳи усул ё низоми хеш аз якдигар фарқ мекарданд.

Ан-Нуаймӣ изҳор медорад, ки ӯ аз насле аст, ки ҳудаш рӯйдодҳоро аз сар гузаронидааст ва ба бухрони ҳувият, мансубият ва муноқишаи зехнӣ рӯ ба рӯ шудааст. Он ақлҳоро рабудаст, ҷомеа қурбони имрӯзу фардои худ шудааст ва ихтилофи ҷаҳон ба ҷуз бархӯрди ақидаҳо чизе нест.

Муаллиф таъкид месозад, ки шиддати муноқишаи фикрӣ рӯз то рӯз бештар мегардид ва он чи ки мо таҷриба кардем, ин буд, ки мехостем ҳамаро аз байн барем. Чунки мо ҳамроҳи насли ҷавон, ки ҳаққи андешакунӣ, интиҳобнамоӣ, тасаввур қардан ва чашиданро доранд, ҳар гуна амреро, ки дар воқеияти ғарқшавии бархе аз кишварҳои арабӣ ба мо таҳмил шудааст, рад мекунем, аммо мо дар ин ситезачӯӣ тақия намекунем ва агар мо худро бо дигарон муқоиса кунем, ба бисёр чизҳо ноил шудем.

Дар бораи сабаби таҳияи ин китоб, узви вобастаи АМИТ, профессор Ятимов С.С. чунин таъкид менамояд: «Таҷрибаи фоҷиабори дунёи муосир ҳатто мутафаккирон ва сиёсатмадорони арабро водор кардааст, ки нисбат ба сохти давлатдорӣ динӣ-исломӣ, таҳти ҳар шиоре бошад, андешаронӣ кунанд. Муҳолифати ошқори худро ба чунин тарзи масъалагузорӣ эълон намоянд. Ба хоҳири осудагӣ ва суботи милли аз баҳри шиор ва ормонҳои сохтани давлати исломӣ гузаранд. Баъд аз чорсад соли таҷрибаи аврупоӣ милликунони дин дар андешаи давлати милли ва сохти давлатдорӣ милли бошанд» [12].

Ҳамзамон, муҳаққиқи нуктасанҷ дар идомаи андешаи худ ибраз медорад, ки вақте доктор Ан-Нуаймӣ рисолаашро «Давлати милли» ном ниҳод ва доир ба ин масъала ҳамчун олим, сиёсатмадори фаъоли имрӯзаи ҳукумат муҳоқимаронӣ мекунад, дар марказҳои асосии исломшиносӣ Ғарб роҳу воситаҳои «ғамхорӣ нисбат ба дини ислом», «ҳимояи мусулмонони таъбизшуда», «бартариятҳои сохтани аморот ё хилофати исломӣ» боло мегиранд.

Китоби доктор Алӣ Ан-Нуаймӣ бо он фарқ мекунад, ки тамоми воқеаю далелҳои дар асар овардашуда, аз таҷрибаи ҳаётии ҳуди нависанда гирифта шудаанд. Муаллиф дар муқаддимаи китоб менависад, ки инсон дар асли мавҷудият ва сифати хеш, таҷрибаи ҳаётии ҳуди ӯ буда, тавассути шуур, фарҳанг, тафаккур ва бархӯрди ӯ бо зиндагӣ бо тамоми ҷузъиёташ ташаккул меёбад. Одамон метавонанд аз болои ташаккули баъзе ҷузъҳои таҷрибаи ҳаётии худ назорат кунанд, аммо дар аксар маврид онҳо ба омилҳои зиёде, аз қабилӣ муҳити зист ва ҷомеаашон, ки ба онҳо тааллуқ доранд ва ҳатто қаринаи байналмилалӣ вақт ва маконе, ки ба онҳо таҳмил шудааст, вобастаанд.

Доктор Абдулҳолик Абдуллоҳ [18] вобаста ба хусусияти хоси китоб таъкид мекунад, ки ин китоб бо он фарқ мекунад, ки он ҳосили як таҷрибаи илмӣ ва омӯзишӣ аст, зеро он фарҳанги арабӣ ва исломӣ аз як тараф, фарҳанги ғарбиро аз сӯи дигар дар қанори ҳам қарор додааст. Аз сӯи дигар, ин китоб ба далели он аҳамияти бузурги амалӣ ва илмӣ дорад, ки наслҳои ҷавон метавонанд худро аз таҳдиду хатарҳои экстремистӣ террористӣ ҳифз ва сироятнопазир гардонанд.

Ин муҳаққиқ дар китоби Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ «руҳи диалектикӣ ва як навъ тарҷимаи ҳол»-ро дидааст, вале ба андешаи мо ин як фарзия буд, зеро дар ин китоб

масъалаҳои мубраме пешниҳод мегарданд, ки арабҳо ва ҷомеаи исломӣ аз сар мегузаронанд.

Доктор Абдулхолиқ Абдуллоҳ фикри хешро тақвият бахшида, таъкид месозад, ки тезиси дуҷуми дар рисола бамиёнгузошта – бархӯрд бо таърих ва мерос аст, ки дар худ омилҳои манфиеро дарбар мегирад, ки монеи пешрафти мост. Рошид Алӣ Ан-Нуаймӣ онро бо часорати зиёд мавриди баҳс қарор дода, таъкид кардааст, ки ин амр боиси бесарусомонӣ дар дину диндорӣ дар миёни ҷавонон тавассути суҳанони ҷаҳон ва уламои дин мегардад.

Бояд қайд намуд, ки китоби доктор Ан-Нуаймӣ бо часорат ва ном бурдани ашё бо номҳои ҳадашон фарқ мекунад. Дар он ҷойе, ки ҳокимияти Усмониро аз дигар қудратҳои мустамликавӣ тафовутнадошта тавсия мекунад, шиори давлати хилофатро тарҳи ботили огоҳии динӣ мешуморад, ки ҳеҷ иртиботе бо амалҳои неки дин надорад ва ҳеҷ чиз моро ба ҷуз давлати миллӣ муттаҳид намекунад.

Ба андешаи Холид Муҳаммад Зайн [19], Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ мушкилоти дар назди давлати миллиро дар ду масъалаи асосӣ ҷамъбаст кардааст:

– кӯшишҳои бархе аз мактабҳои фикрӣ, сиёсӣ ва ҳизбӣ, ки ба бартариҳои таърих бар имрӯзу оянда бовар доранд;

– васоят ва тобеият ба мадрасаҳои диние, ки динро ба мақсадҳои сиёсӣ истифода карда, васояти худро бар ислом ва мусулмонон таҳмил мекунанд.

Баъд аз ин нависанда дар бораи таъсири инқилоби Эрон, ки давлати мазҳабӣ таъсис дод, баҳс мекунад, ки нависанда онро «яке аз мушкилоти пешорӯи давлати миллӣ» медонад, ки дар он садоқат ба мазҳаб аз ҳисоби садоқат ба ватан мебошад. Ӯ ба ҳулосае меояд, ки давлати миллӣ, ки миллатҳои гуногунро ба ҳам муттаҳид месозад, натиҷаи табиӣ рушди давлати муосир мебошад.

Доктор Алӣ Ан-Нуаймӣ дар рисолаи худ ибраз меорад, ки дар ин ҷо ман байни худ ва ҳар касе, ки худро суҳангӯи ислом ва ҳомии мусулмонон медонад, фосила гузоштам. Дар тафаккури худ мустақил буданро ихтиёр намуда, васояти (парастории) дигаронро ба номи ислом бар ақлу иродаи хеш рад намудам.

Банди боло ба хонанда тасаввуроти ҳамаҷониба медиҳад, ки Ан-Нуаймӣ дар китоби худ, ки ҷузъҳои давлати миллиро дар боби аввал баён мекунад, онро на миллӣ, на мазҳабӣ ва на динӣ, балки давлати шахрвандӣ бо тамоми маъно ва мафҳумаш меҳисобад.

Китоби Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ бобҳои зеринро дар бар мегирад: «Нишонаҳои огоҳӣ аз давлати миллӣ», «Мо таърихро чӣ гуна мехонем?», «Дин, диндорӣ ва давлати миллӣ», «Ихвониҳо» (Бародарони мусулмон) – бузургтарин гуноҳ», «Соҳтмони Ватан аз маориф оғоз мешавад».

Муаллифи китоб муносибатро ба таърих аз нигоҳи илмӣ шарҳ дода, таъкид мекунад, ки моро лозим аст, аз муаррифии унсурҳои муваффақият ва канорагирӣ аз унсурҳои ноқомӣ аз таърих баҳра барем ва дар ин замина, таърихро дар ҷойи табиӣ худ қарор диҳем.

Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ бар ин назар аст, ки муносибати мо нисбат ба таърихамон хеле манфӣ буд, ки зуҳури созмони террористии «Давлати исломии Ироқу Шом» барҷастатарин мисоли ин маҳсуб мешавад. Ба андешаи муаллиф, тамоми созмонҳои ба номи исломӣ аз ҷониби доираҳои манфиатҳои абарқудратҳо сармоягузори мегарданд.

Вобаста ба ин масъала, профессор Ятимов С.С. дуруст қайд мекунад, ки «ин гуна ҳулосабарориҳо бори дигар тасдиқ мекунанд, ки тамоми ҳаракатҳои исломӣ, хоҳ террористӣ, хоҳ муътадил, дар қадом шакле зуҳур ёбанд, муҳим он аст, ки даъвои сиёсӣ дошта бошанд, мақсади ғасби ҳокимияти давлатиро ба нақша бигиранд, ҳадафи «ғамхориҳо»-и бозигарони геополитикӣ интиҳоб мешаванд» [12].

Метавон гуфт, бадтарин чизе, ки ҷомеаҳои мусулмони тамоми ҷаҳон ба он рӯ ба рӯ мешаванд, – ин зери назорати бархе аз созмонҳои исломӣ қарор доштани онҳо аст, ки

худо ҳомии мусалмонони кишварҳои ҷаҳон бо ворид кардани намунаҳо аз гузашта ва така ба гузаштаи ҷомеаҳои дигар ё ҳизбҳои исломӣ мебаранд.

Дар ин замина, доктор Ан-Нуаймӣ ҳамчунин таъкид мекунад, ки имони воқеӣ ва диндорӣ холис бо талаботи замон ва саъю кӯшиш ба рушд ва рағбат ба пешрафт муҳолифат надорад ва исломи бузург – дини ҷовидона ва тамаддуни башарӣ, сарвати тамоми башарият мебошад ва маҳдуд ба як гурӯҳе, идеология, ташкилот, ҳизб ва ҳатто як мактаби муайяни фикрӣ нест.

Ба андешаи профессор Ятимов С.С. [12], доктор Ан-Нуаймӣ хатарро дар омезиши ислом бо сиёсат мебинад. Меҳаросад, ки тавассути чунин амал ҳамватанони ӯ ба доми беохир ва бесару бари бозихи геополитикии баъзе кишварҳои исломӣ ва Ғарб гирифта мешаванд. Ва ба фоҷиаи хунбори бебозгашт ворид мегарданд. Аммо ҷуръати ватандӯстона ва олимона пайдо карда, масъалаи милликунони дин ва зери манфиатҳои миллии кишвар қарор додани онро ба миён мегузорад. Ҳамчун олим, сиёсатмадори замони нав, шахсияти таҷрибадор пешниҳоди дар мадди аввал гузоштани манфиатҳои миллӣ, афзалияти давлати миллиро бар ҳама гуна шиорҳои диниву мазҳабӣ ошкор, бо забони фаҳмо тафсир ва талқин мекунад.

Ан-Нуаймӣ таъкид менамояд, ки ҷомеаҳои мусулмонӣ бояд тавассути «озод намудани ҷомеаҳои мусалмонӣ аз диндорӣ воридотӣ ё умуман фикрҳои сохта (қалбақӣ)», «ноилшавӣ ба истиқлоли молии масҷидҳо, марказҳо ва созмонҳои исломӣ» ва муҳимтар аз ҳама, «озод кардани ҷомеаҳои мусалмонӣ аз назорати гурӯҳҳои сиёсӣ» ба таври қатъӣ озод карда шаванд.

Ҳамзамон, андешаашро оид ба ташкилоти террористии «Ихвон-ул-муслимин» ҷамъбаст намуда, менависад, ки «Ихвон-ул-муслимин» – бачадоне мебошад, ки аз он гурӯҳҳои таҳрибкор ва террористӣ ба вучуд омада, давлатҳоро пора-пора ва пароканда сохта, ба давраҳои пайдарпайи ифротгарой, зӯроварӣ, терроризм ва ҷангҳои шадид ворид карданд» [5,122].

Бояд таъкид намоем, ки муаллиф бо ихвониҳо дар низоъ шуда, ин созмонро бузургтарин гуноҳ дар андешаи муосир тавсиф карда, масъалаи ислоҳоти маорифро ягона кафолати ҳифзи наслҳои наврас пешниҳод намудааст.

Доктор Алӣ Ан-Нуаймӣ таҷрибаи пешқадами АМА дар соҳаи маорифро баррасӣ намуда, аз ҷумла қайд мекунад, ки вазифаи ҳақиқии системаҳои муосири маориф – ин дар таълими идея, арзиш ва маҳорат ифода меёбад, ин сегонаест, ки ҷомеаҳои муосир ба он асос ёфтаанд. Муаллиф таъкид кардааст, ки давлати миллӣ як харитаи роҳ аст ва амниятро ба ҷуз тавассути системаи маориф наметавон ба даст овард.

Вақте ки мо китоби «Давлати миллӣ – саноати пешрафт»-и доктор Алӣ Рошид Ан-Нуаймиро варақгардон мекунем, баръало дар пешорӯи мо миқдори зиёди иттилооти таърихӣ, тасаввурот ва хотироте қарор мегиранд, ки зуд ба майлу хохиши бузурги мутолиаи панҷ боби он мубаддал мешаванд.

Китоби «Давлати миллӣ»-и доктор Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ баёнгари андешаҳо, тезисҳо ва бардоштҳои бисёр шучоатманд ва ҷасуронаест, ки хонандаро дар баробари се марҳила (давра) қарор дода, робитаи байни дин, давлат ва маорифро ҷиҳати ноил шудан ба нашъунамо ва пешрафти ҷомеа, мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Ин китоб баёнгари андешаҳо, тезисҳо ва бардоштҳои хеле ҷасуронае буда, хонандаро бо робитаи дин, давлат ва маориф барои расидан ба нашъунамо ва пешрафти ҷомеа рӯ ба рӯ мекунад.

Бо дарназардошти фикрҳои дар мақола баёнгардида метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

– китоби «Давлати миллӣ – саноати пешрафт»-и доктор Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ барои ҷомеаи арабӣ ва кишварҳои мусулмоннишин дорои аҳамияти илмию назариявӣ ва амалӣ буда, барои нашъунамо ва пешрафти давлати муосир мусоидат менамояд;

– муаллиф ҳамчун сиёсатмадор ва олими нуктасанҷ тавонист, бо андешаи илмӣ, таҳлилӣ ва тафсири назарияи «давлати миллӣ»-ро барои ҷомеаи арабӣ коркард ва пешниҳод намуда, нишонаҳо, унсурҳои таркибии он, фарқият ва афзалияти он аз дигар навъҳои давлатҳои таърихӣ ва то имрӯз мавҷударо нишон диҳад. Муаллиф давлати миллиро тақозои замон ва зарурати ногузир ҷиҳати бартараф намудани бисёр бухронҳо дар кишварҳои рӯ ба тараққи меҳисобад;

– доктор Алӣ Рошид Ан-Нуаймӣ хашми худро ба «Ихвон-ул-муслимин», ки ҷавҳари исломи сиёсӣ аст, фурӯ мепошад, чунки муаллиф ин созмони байналмилалӣи террористиро аз дарун мешиносад, он муҳолифи давлати миллӣ мебошад. Олим иддао дорад, ки пайравони «Ихвон-ул-муслимин» на ба давлат ва на ба Ватан бовар доранд. Сайид Қутб, назариётчи барҷастаи «Ихвон-ул-муслимин» гуфта буд, ки ватан «як мушт хоки пӯсида аст». Ба андешаи ихвониҳо, ҳар касе, ки берун аз мадори онҳо аст, дар асрҳои торикӣ ё ҷоҳилия қарор дорад, ки ишора ба замони пеш аз ислом аст.

Хулоса, назарияи давлати муосири миллӣ, ки дар тӯли се асри охир аз тарафи ҷаҳониён шинохта ва пойдор гаштааст, ба ақидае асос ёфтааст, ки давлат як ташкилоти зарурӣ барои ҳаёти инсон буда, дар асоси як ғояи бунёдӣ – «давлат барои ҳамаи шахрвандони худ аст», бидуни тафовут дар байни онҳо аз рӯи дин, наҷод, ҷинс, сатҳи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ, ташаккул ёфтааст. Аз ин рӯ, вазифаи муҳимтарин ва асосии ҳар давлат ва шахрвандони он дар шароити кунунии ҷаҳони имрӯза ҳифзи Истиқлоли давлатӣ, тамомияти арзӣ, таҳкими рукнҳои устуворсозандаи давлати миллӣ ва рушду инкишофи ҳамаҷонибаи он маҳсуб мешавад.

АДАБИЁТ:

1) бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва ҳоричӣ:

1. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе. – Москва, 2000.
2. Босаяцкий А. Возникновение национального государства как государства современного типа / А. Босаяцкий, В.Я. Любашин, М.К. Филиппова // «Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса». – 2015; №4.
3. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избр. произв. – Москва, 1990.
4. Гоббс Т. О гражданине // Гоббс Т. Избр. произв.: в 2 т. – Москва, 1964. – Т. 2.
5. الدكتور علي راشد النعيمي. الدولة الوطنية: صناعة النهوض. – دبي: دار كتاب للنشر و التوزيع، 2019. – 181ص.
6. Капто А.С. Вестфальский мир 1648 г. Энциклопедия мира. – Москва, 2002.
7. Кортунув С.В. Крушение Вестфальской системы и становление нового мирового порядка // Мировая политика / под ред. С. В. Кортунова. – М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2007.
8. Кувалдин В., Рябов В. Национальное государство в эпоху глобализации / В. Кувалдин, В. Рябов // Свободная мысль – XXI в. – 2000. – № 1.
9. Маркс К. Второй набросок «Гражданской войны во Франции» // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2 изд.: в 50 т. – Т. 17. – Москва, 1961.
10. Хобсбаум Э. Нация и национализм после 1780 г. – СПб., 1998.
11. Чернобровкин И.П. Этнонациональный конфликт: природа, типы и социальный контроль. – Ростов-н/Д., 2003.
12. Ятимов С.С. Пойтахти давлат ва Истиқлоли миллат. – маҷаллаи «Илм ва ҷомеа». – № 5 (27). – 2021.

2) фарҳангҳо:

13. Большой юридический словарь / под ред.: А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. – Москва, 1997.
14. Русско-таджикский словарь. Арзуманов С.Д., Ахрори Х.А., Бегбуди М. и др. Под ред. М.С. Асимова. – Москва: Русский язык, 1985. – 1280 с.
15. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. – 949с. ва Ҷилди 2. – 945с. – Душанбе, 2008.

3) сарчашмаҳои электронӣ:

16. Н. Солиҳов. Ташаккули давлати миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, ҳафтаномаи «Фараж», 20.08.2022 [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <https://farazh.tj/sahifai-asosy/jahon/tashakkuli-davlati-milly-dar-sharoiti-jahonishavy/> (санаи мурочиат: 20.11.2023).

17. National State: Imagining a World without Narrow Nation States. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <https://www.thenationalnews.com/arts-culture/books/national-state-ali-rashid-al-nuaimi-presents-a-road-map-to-move-past-historical-conflicts> (санаи мурочиат: 28.12.2023).

18. دار كُتاب" تحنقل بصدور "الدولة الوطنية" للدكتور علي راشد النعيمي" [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <https://al-ain.com/article/book-house-national-state-dr-ali-rashid-al-nuaimi> (санаи мурочиат: 20.12.2023).

19. كتاب الدكتور علي النعيمي "الدولة الوطنية".. فاجأني. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <https://www.erehnews.com/culture/books/1932787> (санаи мурочиат: 20.12.2023).

УДК: 32.01(575.7)

**ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН – АСОСГУЗОРИ
ДАВЛАТИ НАВИНИ ТОҶИКОН****ХОЛИҚОВ Ф.А.***Номзади илмҳои сиёсӣ, докторанти кафедраи сиёсатишиносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ*

Дар мақолаи мазкур нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли низои сиёсӣ, хотима додани ҷанги шаҳрвандӣ, таъмини сулҳу субот ва амнияти миллӣ, ҳифзи хотираи таърихӣ ва эҳёи давлатдорӣ миллӣ, рушди рукнҳои муҳимтарини давлати навини тоҷикон, пешбурди сиёсати оқилонаи хориҷӣ ва баланд бардоштани имҷи байналмилалӣ Тоҷикистон нишон дода шудааст. Сарвари давлат тавонистанд, ки дар солҳои вазнини ҷанги шаҳрвандӣ миллатро аз парокандагӣ ва давлатро аз нестшавӣ наҷот диҳанд. Сиёсати оқилона ва хирадмандонаи Сарвари давлат имкон дод, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари соҳибистиқлол бо фарҳангу тамаддуни қадимаи худ ҳамчун давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона ба асри XXI ворид шавад. Сиёсати хориҷии Сарвари давлат миллати тоҷик, фарҳанги миллии тоҷикон ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда, мавқеи давлати навини тоҷиконро дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ бамаротиб боло бурданд. Ташаббуслҳои байналмилалӣи Сарвари давлат дар ҳалли масоили глобалии олам аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ, бахусус созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ эътироф гардида, барои ташаққули симои мароқангези Тоҷикистон шароити мусоид фароҳам оварданд.

Калидвожаҳо: *Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон, давлатдорӣ навини тоҷикон, эҳёи фарҳанги миллӣ, хотираи таърихӣ, ваҳдати миллӣ, дипломатияи тоҷик.*

**ЛИДЕР НАЦИИ ЭМОМАЛИ РАХМОН – ОСНОВАТЕЛЬ
НОВОГО ГОСУДАРСТВА ТАДЖИКОВ****ХОЛИҚОВ Ф.А.***Кандидат политических наук, докторант кафедры политологии Таджикского
государственного педагогического университета имени Садриддина Айни*

В данной статье рассматривается роль Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в разрешении политического конфликта, прекращении гражданской войны, обеспечении мира, стабильности и национальной безопасности, сохранении исторической памяти и возрождении национальной государственности, развитие важнейших основ нового таджикского государства, продвижение эффективной внешней политики и улучшение международного имиджа Таджикистана. Глава государства смог спасти нацию от распада, государство от разрушения в тяжелые годы гражданской войны. Мудрая политика Главы государства позволила Республике Таджикистан как независимой стране со своей древней культурой и цивилизацией войти в XXI век, в качестве суверенного, демократического, правового, светского и унитарного государства. Внешняя политика Главы государства представила мировому сообществу таджикскую нацию, национальную культуру таджиков и Республику Таджикистан, что значительно повысило позиции нового таджикского государства в системе международных отношений. Созидательные инициативы Главы государства в решении глобальных проблем получили признание мирового сообщества, особенно влиятельных международных организаций, и создали благоприятные условия для формирования позитивного имиджа Таджикистана.

Ключевые слова: *Лидер нации, Эмомали Рахмон, новая государственность таджиков, возрождение национальной культуры, историческая память, национальное единство, таджикская дипломатия.*

**LEADER OF THE NATION EMOMALI RAHMON –
FOUNDER OF THE NEW STATE OF TAJIKS****KHOLIKOV F.A.**

Candidate of Political Sciences, Doctoral Student of the Department of Political Science of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni

This article discusses the role of the Founder of Peace and National Unity – the Leader of the Nation, the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon, in resolving the political conflict, ending the civil war, ensuring peace, stability and national security, preserving historical memory and reviving national statehood, developing the most important foundations of the new Tajik state, promoting an effective foreign policy and improving the international image of Tajikistan. The Head of State managed to rescue the nation from collapse and the state from destruction during the difficult years of the civil war. Moreover, the wise policy of the Head of State allowed the Republic of Tajikistan, as an independent country with its ancient culture and civilization, to enter the 21st century as a sovereign, democratic, legal, secular and unitary state. The foreign policy of the Head of State introduced the Tajik nation, the national culture of Tajiks and the Republic of Tajikistan to the world community, which significantly increased the position of the new Tajik state in the system of international relations. The international initiatives of the Head of State in solving global issues received recognition from the world community, especially prominent international organizations, and created favorable conditions for the formation of a positive image of Tajikistan.

Keywords: *Leader of the Nation, Emomali Rahmon, new statehood of Tajiks, revival of national culture, historical memory, national unity, Tajik diplomacy.*

Муқаддима

Дар тақдирӣ миллатҳо сарварони сиёсӣ нақши ҳалқунанда мебозанд. Таърихи миллатҳо – ин таърихи корномаҳои мондагори сарварони бузург мебошад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таърихи навини тоҷикон ва дар эҳёи давлатдорӣ миллӣ чунин мавқеъро сазовор гардидааст. Ҷасорат, сиёсати оқилонаю хирадмандона, ҳисси баланди ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, раиятпарварӣ, инсондӯстӣ ва ояндабинию дурандешӣ ба Сарвари давлат имкон доданд, ки Тоҷикистони тозаистиклолро, ки ба оташи ҷанги шаҳрвандӣ гирифтӣ гардида буд, аз нестӣ наҷот диҳад ва ба миллати дорои таъриху фарҳанги қадима сулҳу оромӣ, амният ва давлати устуворро насиб гардонад. Антропологи шинохтаи фаронсавӣ Гюстав Лебон ибраз дошта буд, ки «Агар орзуву омили мардумро амалӣ карда натавонӣ, пешвои онҳо шудан номумкин аст» [1,155]. Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки худ аз байни мардум интиҳоб гардида буд, тамоми дарду ҳасрат, орзуву омол ва хоҳишу талаботи мардумро дарк менамуд. Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва авҷ гирифтани мавҷи гурезагон сулҳу оромӣ орзуи ягонаи мардум буд. Бинобар ин, Сарвари давлат кори худро аз таъмини сулҳу оғоз намуданд ва дар кӯтоҳтарин муддат муҳаббати мардумро сазовор шуданд. Хушбахтона, моҳи ноябри соли 1992 бахту иқболи баланд насиби миллати тоҷик гардиду Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Сарвари давлат интиҳоб шуданд. Сарвари оқилу доно на танҳо бахри сулҳу суботи кишвар ҷонбозиҳо намуданд, балки дар солҳои баъдӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун кишвари боамн, фарҳангӣ, соҳибтамаддун ва рӯ ба тараққӣ муаррифӣ карданд.

Нақши Пешвои миллат дар ҳалли низои сиёсӣ

Замоне, ки муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Сарвари давлат зимони қудратро дар даст гирифтанд, оташи ҷанги шаҳрвандӣ таҳмилӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар, бахусус дар пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе аланга мезад. Дар чунин

шароити вазнин роҳбарӣ намудани давлат кори осон набуд. Чунин вазро Сарвари давлат дар асари худ «Уфукҳои истиқлол» хеле хуб нишон додаанд: «Дар замоне, ки оташи ҷанги шаҳрвандӣ пайкари Ватанро месӯхт, ба зимма гирифтани масъулияти роҳбарӣ ва начоти давлат кори басо мушкил буд. Аз ин рӯ, вақте Иҷлосияи тақдирсози Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд баргузор мешуд, бисёриҳо на танҳо масъулияти сарвари давлат, балки ҳатто масъулияти роҳбарии вазорату идораҳои давлатиро низ ба зимма гирифтани намехостанд» [10,9]. Воқеан ҳам, дар шароити ба амал омадани низоъҳои сиёсӣ ва бархӯрдҳои мусаллаҳона вазъият дар мамлакат рӯз то рӯз ноором мегардид. Донишманди тоҷик академик Олимов Кароматулло, ки баъди ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон узви Комиссияи оштии миллӣ буд, вазъияти нгувори бамаломадаро аз омилҳои зерин вобаста медонад: якум, сиёсати нодурусти роҳбарони Ҳизби коммунистӣ; дуюм, омода набудани собиқ роҳбарони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити нави таърихӣ ва надоштани иродаи мустақкам ва ҷасорати идоракунии давлати соҳибистиқлол; сеюм, популизми сиёсии як гурӯҳи афрод, хизбҳо ва ҳаракатҳои навтаъсиси охири солҳои 80-ум ва ибтидои солҳои 90-ум ва ба дастнигари қувваҳои беруна қарор гирифтани иддае аз онҳо; чорум, ба экстремизми сиёсӣ табдил ёфтани ҳаракати динӣ дар кишвар ва аз лиҳози сиёсӣ бетачриба будани роҳбарони он; панҷум, маҳалгароии ифротии таассубомез бар зидди роҳбарони Тоҷикистон; шашум, аз вазъияти ноустувор суиистифода кардани қувваҳо, ки душмани давлатдорӣ халқи тоҷик ва истиқлоли давлатии он буданд; ҳафтум, вазъи ноороми Афғонистон ва мавқеи нодурусти баъзе кишварҳо дар ибтидои давраи Истиқлоли давлатӣ; ҳаштум, иғвогариҳои баъзе аз воситаҳои ахбори омма ва ташаккули нодурусти афкори умум, ки яке аз омилҳои нооромкунандаи ҷомеа шуданд; нуҳум, «бетарафӣ»-и сарварони Вазорати корҳои дохилӣ, Гвардияи президентӣ дар оғози муноқишаҳо ва хиёнати ошкорои онҳо дар вазъияти пурмасъулияти таърихи Ватан ва миллат ва амалан тарафдори қувваҳои зиддиҳукумати қарор гирифтани онҳо, ки хилофи Конституция ва манфиатҳои умумимиллӣ буд; даҳум, ғайришудани унсурҳои ҷинойткор ва ҳавасмандии онҳо ба ғорати амволи давлатӣ ва шахсии мардум бо роҳи даҳшатафканӣ ва қатлу қуштор [2, 4-8]. Дар чунин шароит ба даст гирифтани роҳбарии давлат ва ба амал баровардани сиёсати дохилию хориҷии давлат кори басо мушкил буд. Воқеан ҳам, дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ хавфи аз харитаи сиёсӣ нест гардидани давлат ва пароканда шудани миллат ба амал омада буд. Аммо Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дарду ҳасрати мардуми азияткашидаро эҳсос намуда, аз рӯзҳои аввали ба сари қудрат омадан масъалаи ҳалли низои сиёсӣ, хотима додани ҷанги шаҳрвандӣ, ба Ватан баргардонидани гурезагон ва таъмини сулҳу оромиро ҳадафи аввалиндараҷаи худ қарор доданд. Ҷасорат ва аз рӯйи қавл амал намудан яке аз хислатҳои наҷиби Президенти кишвар мебошад. Дар Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ҳайси Раиси Шӯрои Олӣ дар аввалин суханронии худ чунин иброз дошта буд: «Ман кори худро аз сулҳ оғоз хоҳам кард». Сарвари давлат ба ҳамаи ваъдаҳои худ вафо намуда, дар як муддати кӯтоҳ миллати парокандаро сарҷамъ намуда, ҷанги шаҳрвандиро хотима бахшиданд ва Тоҷикистонро ҳамчун кишвари боамн ва босубот ба ҷаҳониён муаррифӣ карданд.

Сулҳи тоҷикон ва таъмини оромию субот дар қаламрави кишвар натиҷаи заҳматҳои шабонарӯзӣ ва сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат мебошанд. Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳанӯз аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани бетартибҳои сиёсӣ дарк намуда буданд, ки дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандии тахмиро бо роҳи ҳарбӣ ҳал намудан ғайриимкон аст. Бинобар ин, тавассути созиш ва якдигарфаҳмӣ, аз ҳама муҳим, дарки рисолати таърихӣ ҳамчун роҳи интиҳобнамудаи Сарвари давлат на танҳо роҳи дуруст буд, балки гувоҳӣ аз он метод, ки низоъҳои сиёсии замони муосирро бо роҳи зӯрӣ ва зӯрварӣ наметавон ҳал намуд. Бинобар ин, муваффақ шудан ба ризоияти миллӣ ва сулҳу ваҳдат натиҷаи мантиқии сиёсати давлату Ҳукумати Тоҷикистон ва талошҳои пайгиронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин роҳ мебошад.

Рохбарии хирадмандона, самимияти беназири инсонӣ, руҳи қавии ватанпарастӣ, ҳамкориҳои пурсамар дар фазои ҳамдигарфаҳмӣ, ташкил намудани фаъолияти судманди рукнҳои ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои ғайриҳукумату ҳизбҳои сиёсӣ, эътиқоди мардуми диёр, аз ҷумла гурӯҳҳои мухталифи сиёсӣ нисбат ба Президенти кишвар аз омилҳои буданд, ки ба амалӣ гардидани нақшаҳои неку созанда мусоидат карданд. Кӯшишҳои пайвастаи Пешвои миллат, ҳамчунин зуҳури хираду заковати мардуми бонангу бофарҳанги мо натиҷаҳои матлуб ба бор оварданд ва ниҳоят 27-уми июни соли 1997 Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар Тоҷикистон ба имзо расид [3,52]. Ин буд, ки сулҳи тоҷикон ва хотима додани ҷанги шаҳрвандӣ аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ намунаи беҳтарини ҳалли низоъ эътироф гардида, дар манотиқи дигари ҷангзада мавриди омӯзиш ва истифода қарор гирифт.

Оғози давлатсозӣ зери роҳбарии Пешвои миллат

Бояд ёдовар шуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ бо мушкилиҳои зиёди соҳаҳои ҷамъиятӣ рӯ ба рӯ гардида бошад ҳам, ҷанги шаҳрвандӣ бар болои он боз хисороти зиёд ворид намуд. Бинобар ин, Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди муназзами аксари соҳаҳоро аз сифр оғоз намуда буданд. Аз ҷумла, ташаккули корпуси дипломатии сиёсати хориҷии давлат ва рушди минбаъдаи он, ташкили артиши миллий ва ташаккули инфрасохтори ҳарбии мамлакат, ташкил намудани низоми нави хоҷагидорӣ дар шароити сармоядорӣ ва ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд. Дар умум, ислоҳоти ҳуқуқӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоие, ки бо ташаббуси Пешвои миллат роҳандозӣ гардид, Тоҷикистонро аз бухронҳои шадиди солҳои баъдичангӣ раҳо бахшид. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар асари худ «Уфуқҳои истиқлол» вазъи нуговори дастгоҳи сиёсати хориҷии давлати тозаистиклоли Тоҷикистонро ба таври зерин нишон додаанд: «Тоҷикистон ҳамчун узви Иттиҳоди Шӯравӣ аз сохтор, зерсохторҳо ва имтиёзҳои бузурги дастгоҳи сиёсати хориҷии Иттиҳоди Шӯравӣ қариб ҳеҷ саҳме ба даст наовард. Дар чунин шароит мо маҷбур шудем, ки бо баргузории ҷанд озмуни васеъ, асосан аз миёни тарҷумонҳо ва донандагони забонҳои хориҷӣ аввалин дипломатҳои худро интихоб намоем. Барои ба роҳ мондани сиёсати хориҷӣ аз нигоҳи моддӣ низ мушкилот пеш омада буд. Аз як сӯ, сиёсати хориҷӣ соҳаи бисёр пурҳарҷ буда, аз тарафи дигар, ҳазинаи давлат дар он вақт қомилан ҳолӣ буд» [10,374-375]. Дар раванди таъсис ва ташаккули Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар солҳои аввали Истиқлол вазъият чунин буд. Агарчанде ки таъмини амният, сулҳу субот ва ҳифзи яқпорчагии сарзамини аҷдодӣ рукнҳои муҳимтарини давлатдориро ташкил диҳанд ҳам, ҳифзу ҳимоя ва таъмини онҳо бо шарофати Артиши пуриқтидор имконпазир мегардад. Аммо дар шароити солҳои аввали соҳибистиклолии кишвар вазъи артиш хеле нуговор буд. Чунин ҳолатро Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 23-юми феввали соли 2023 зимни суханронии худ ба ифтихори 30-юмин солгарди таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле бамаврид ёдовар шуданд: «Масъалаи ташкили Қувваҳои Мусаллаҳ дар ҷараёни баргузории Иҷлосияи таърихӣ шонздаҳуми Шӯрои Олӣ ба миён гузошта шуд ва 18-уми декабри соли 1992 фармони Раёсати Шӯрои Олӣ дар бораи таъсис додани Артиши миллий ба имзо расид. Вақти қабули қарор дар хусуси таъсиси Қувваҳои Мусаллаҳ мо на Вазорати мудоғиба доштем, на иншооти инфрасохторӣ, на заминаи зарурии моддиву техникӣ ва на мутахассису кадрҳои касбӣ. Ҳукумати мамлакат, бо вучуди мушкилоти саҳту сангини иқтисодиву молиявӣ аз нахустин рӯзҳои таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳ доир ба ташкили инфрасохтор ва таъсиси қисму воҳидҳои низоми тамоми тадбирҳои заруриро амалӣ гардонид» [5]. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вазъияти ниҳоят вазнини дохилӣ ва минтақавӣ тавонистанд, ки бо сиёсати оқилонаю хирадмандонаи хеш дар як муддати кӯтоҳ иқтидори зарурии Қувваҳои Мусаллаҳи кишварро баҳри ҳифзу ҳимояи мамлакат ба вучуд оваранд.

Дар баробари ҳамаи ин, заҳматҳо инчунин дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва баъди ба имзо расидани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии масъалаҳои рушди хизмати давлатӣ, таҳкими пояҳои ҳокимияти давлатӣ, баҳусус рушди парламентаризм, ташаккули ҳокимияти судӣ, ба амал баровардани рушди иқтисодии кишвар дар маркази диққати сарвари давлат қарор доштанд. Дар соҳаҳои мазкур ислоҳоти фарогир ба амал бароварда шуда, дар онҳо марҳилаҳои гуногуни рушду инкишоф таъмин гардиданд. Баҳусус, дар ду даҳсолаи охир ҷаҳон ҳадафи стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо ташаббуси бевоситаи Сарвари давлат рӯи кор омадаанд, дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии Тоҷикистон ва беҳтар гардидани сатҳи сифати зиндагии мардум такони ҷиддӣ бахшиданд. Баровардани мамлакат аз бунбасти коммуникатсионӣ, расидан ба истиқлоли энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва саноатикунони иқтисодиёт стратегияҳои муваффақонае ба шумор мераванд, ки тамоми созандагӣ бунёдкорӣ дар кишвар аз онҳо сарчашма мегиранд.

Нақши Пешвои миллат дар эҳёи фарҳанги милли

Эҳёи давлатдорӣ милли ва ҳифзи хотираи таърихӣ яке аз шоҳкориҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошанд, ки онҳо аз як ҷониб агар самараи Истиқлоли давлатӣ ба шумор раванд, аз ҷониби дигар, натиҷаи сиёсати оқилонаи Пешвои миллат маҳсуб меёбанд. Эҳтиром гузоштан ба дастовардҳои ниёгон, зиндаву ҷовидона гардонидани номи бузургони миллат, номгузориҳои миллии шаҳру навоҳии кишвар, муайян намудани қаҳрамонони миллат, зинда гардонидани саҳифаҳои таърихи ниёгон, арҷгузорӣ ба фарҳангу тамаддуни миллат фазилатҳои Пешвои муаззами миллат мебошанд, ки маҳз бо шарофати сиёсати оқилонаи Сарвари давлат дар солҳои Истиқлол дар маркази таваҷҷуҳи ҷомеа қарор гирифтаанд.

Дар даврони роҳбарии Пешвои миллат эҳёи ҷашну маросимҳои милли мақому манзалати хосса пайдо намуданд. Бузургдошти ҷашни Наврӯз дар сарҳати ин иқдоми фарҳангофаринӣ қарор дорад. Бо дастуру ҳидоятҳои Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар канори таҷлили Наврӯз ҷашнҳои Садаву Меҳргон ва Тиргон дар солҳои Истиқлол эҳё карда шуданд [8,129]. Бо ташаббуси бевоситаи Пешвои муаззами миллат Наврӯз аз ҷониби ЮНЕСКО ба феҳристи ёдгориҳои ғайримоддии фарҳангии ҷаҳонӣ ворид карда шуд ва Созмони Милали Муттаҳид онро ҷашни ҷаҳонӣ эътироф кард. Дар баробари ҷашнҳои милли, Сарвари давлат ба рушди ҳунароҳои мардумӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, онро унсури муҳимтарини хотираи таърихӣ ва ифодагари симои фарҳангии миллат донистаанд. Дар ин давра санъати гулдӯзии чакан, баргузор намудани фестивал-озмуни «Атлас ва адраси тоҷик», таҷлили ҷашни шашмақом, 10 октябр эълон гардидани «Рӯзи фалак» ва ғ. бо ташаббусу дастгириҳои Сарвари давлат рӯи кор омаданд.

Дар партави сиёсати фарҳангии Пешвои миллат дар солҳои соҳибистиқлолӣ номи бузургони миллат ҳамчун сарчашмаи муҳими ифтихори милли зиндаю ҷовидона гардонидани шуданд. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ бо ташаббусу дастгириҳои бевоситаи Сарвари давлат хизматҳои шоистаи фарзандони фарзонаи миллат Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Камоли Хучандӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Имоми Аъзам, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Абӯмахмуди Хучандӣ, Сайфуддини Исфараңӣ, Нақибхон Туғрал ва ҷанде дигарон ба инбат гирифта шуда, дар солгарди онҳо ҷорабиниҳои ботантанаи сатҳи миллию байналмилалӣ баргузор карда шудаанд. Сарвари давлат зимни таҷлили ҷунин ҷорабиниҳои фарҳангӣ иштирок ва суханронӣ намуда, нақши онҳоро дар ташаккули фарҳанги милли ва тамаддуни башарӣ баҳогузорӣ карданд. Барои мисол, Президенти кишвар 08-уми сентябри соли 2007 зимни суханронии худ бахшида ба 16-умин солгарди Истиқлоли давлатӣ ва 800-умин солгарди зодрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ибраз доштанд, ки «Шахсияти Мавлоно боиси ифтихор ва сарфарозии мо – тоҷикон ва тамоми башарият аст. Ў аслан зодаи Вахшонзамини имрӯза буда, бо қудрати сухан ва нубуғи эҷодӣ ба ҷаҳониён собит сохтааст, ки тоҷикон воқеан миллати куҳанбунёд, бофарҳанг

ва соҳибмаърифатанд ва дар эҷоди осори адабиву илмӣ ва фалсафию ирфонӣ дасти тавоно доранд» [6].

Ғайр аз ин, дар солҳои Истиқлол бо иқдомҳои фарҳангии Пешвои миллат ҷиҳати ҳифзи хотираи таърихӣ чунин шахсиятҳои бузурги миллат Исмоили Сомонӣ, Спитамен, Деваштич, Восеъ ва Темурмалик бо унвонҳои қаҳрамонони миллӣ ва Садриддин Айни, Бобочон Ғафуров, Мирзо Турсунзода, Шириншоҳ Шотемур ва Нусратулло Махсум бо унвони баланди «Қаҳрамонони Тоҷикистон» сазовор доништа шуданд.

Гузашта аз ин, дар ин давра бо мақсади зиндаву ҷовидона гардонидани номи шахсиятҳои барҷастаи адабиёт ва илму фарҳанги миллати тоҷик бо дастури супоришҳои бевоситаи Пешвои миллат як қатор ноҳияҳо, кӯчаю гулгаштҳо, боғу майдонҳо, донишгоҳу донишкадаҳои кишвар бо номи бузургони миллат табдили ном намуданд, ки чунин иқдом қадами диловарона дар самти ҳифзи хотираи таърихӣ маҳсуб меёбад.

Ҳифозат, таъмиру тармим ва омӯзиши ёдгориҳои таърихӣ миллат ва интишори моҳияту аҳамияти онҳо дар қаламрави тамаддуни имрӯза натиҷаи барномаи муназзам ва ҳадафмандонаи сиёсати фарҳангии Роҳбари давлат мебошад. Бо шарофати ин сиёсат, ёдгориҳои гаронмояи таърихӣ, аз ҷумла, Саразм, Қалъаи Хулбук, Қалъаи Муғ, Қалъаи Хучанд, Қалъаи Ҳисор ва ғайра дигарбора шукӯҳи таърихӣ худро эҳё намуда, чун ганҷинаҳои нодири фарҳанги миллӣ ба маърази тавачҷуҳи мардум гузошта шуд. Илова бар ин, дар сатҳи баланд истиқбол гардидани 2500-солагии Истаравшани бостонӣ дар соли 2002, таҷлили 2700-солагии шаҳри Кӯлоби бостонӣ дар соли 2006, 3000-солагии Ҳисори Шодмон дар соли 2015, таҷлили 5500-солагии Саразм дар соли 2020 чун марҳилаҳои худогоҳии ҷомеа ва шинохту маърифати фарҳанги куҳанбунёди миллат ба унсурҳои ҳувиятсози тафаккури насли имрӯз табдил ёфтанд [8,171]. Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 12-уми сентябри соли 2020 зимни суҳанронии худ ба муносибати таҷлили 5500-солагии Саразм қайд намуданд: «Таъкид месозам, ки муҳаббат ба Ватани маҳбуб аз доништани таърихи пурифтихор ва гузаштаи ибратомӯзи миллат сарчашма мегирад. Воқеан, таърихи қадимаи халқи тоҷик ва мероси гаронбаҳои моддиву маънавии гузаштагон, аз ҷумла ёдгориҳои таърихӣ бузургтарин мактаби худшиносӣ барои ҳар як фарди ҷомеа, маҳсусан, наврасону ҷавонон аст. Вазифаи олимону донишмандон, устодону омӯзгорон ва падару модарон аст, ки ба наслҳои наврас аҳамияти ин мероси бузургро фаҳмонанд ва онҳоро ба омӯхтани таърихи бостониву пурифтихори халқамон ташвику роҳнамой кунанд» [7].

Дар эҳёи хотираи таърихӣ ва таҳкими давлатдорӣ миллӣ асарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нақши барҷаста доранд. Бахусус, асарҳои бунёдии Пешвои муаззами миллат «Тоҷикон дар оинаи таърих» (ибораат аз ҷаҳор китоб), «Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ», «Ориёӣҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ», «Чехраҳои мондагор», «Забони миллат – ҳастии миллат» (ибораат аз ду китоб) мартабаи шиносномаи миллатро сазовор шудаанд.

Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таълиму тарбияи ҷавонон, бахусус дар руҳияи ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ, ифтихори миллӣ ва ба воя расонидани онҳо диққати маҳсус медиҳанд. Бо мақсади баланд бардоштани маърифату ҷаҳонбинии ҷавонон ва наврасон, бахусус огоҳ намудани онҳо аз таъриху фарҳанги миллат, бо ташаббуси Сарвари давлат озмунҳои ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доной китоб аст», «Тоҷикистон – Ватани азизи ман» ва «Илм – фурӯғи маърифат» ҳамасола баргузор мегарданд. Бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7-уми июли соли 2022 ба ифтихори 115-солагии академик Бобочон Ғафуров дар соли 2023 Озмуни ҷумҳуриявии «Тоҷикон – оинаи таърихи миллат» баргузор гардид. Озмуни мазкур бо мақсади арҷгузорӣ ба таърихи пурифтихори миллати тоҷик, омӯзиши амиқу ҳамаҷонибаи корномаҳои шоистаи ниёгони халқамон дар тӯли таърих, тақвияти ҳисси худогоҳӣ ва худшиносии миллӣ, эҳёи ҳофизаи таърихӣ ва ба ҳамин роҳ шинохти бехтари нақши миллати куҳанбунёду фарҳангсолори тоҷик дар рушди тамаддуни инсоният, ки бо далелҳои раднопазир ва бо таъки ба сарчашмаҳои илмиву таърихӣ дар китоби мондагору

пурарзиши академик Бобочон Ғафуров «Тоҷикон» ва дигар асарҳои таърихӣ инъикос ёфтааст, баргузор карда шуд [9]. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки озмунҳои мазкур шавку завқи китобхонии кишрҳои гуногуни ҷомеа, бахусус наврасону ҷавонро бамаротиб боло бурда, муносибати онҳоро ба илмомӯзию донишандӯзӣ ба кулӣ тағйир додааст. Чунин таҳаввулотӣ маърифатиро ба инобат гирифта, гуфтан мумкин аст, ки Пешвои миллат тӯли зиёда аз 30 сол тавассути сиёсати оқилонаи фарҳангӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон истиқлолияти фикриро ба амал бароварданд.

Эмомалӣ Раҳмон – асосгузори дипломатияи тоҷик ва ташаккулдиҳандаи имичи байналмилалӣ Тоҷикистон

Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо дар сиёсати дохилӣ, балки дар пешбурди сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ яке аз сарварони муваффақ маҳсуб меёбанд. Бори дигар мавриди зикр аст, ки Сарвари давлат ташаккули сиёсати хориҷии кишварро аз сифр оғоз намуданд ва барҳақ поягузори дипломатияи тоҷик мебошанд. Аз аввалин лаҳзаҳои ба ҳайси сарвари давлат интихоб гардидани худ сиёсати хориҷии Тоҷикистонро дар асоси сиёсати бисёрсамта ташаккул дода, бо ҳамаи кишварҳои олам ба роҳ мондани ҳамкориҳои мутақобилан судмандро ҷонибдорӣ менамуданд. Ин буд, ки соли 2003 дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон расман сиёсати “дарҳои кушода”-ро эълон намуданд. Пешбурди чунин сиёсат дар марҳилаи кунунии давлатдорӣ бо манфиатҳои миллии кишвар пурра созгор мебошад. Ҷӣ гунае ки имрӯзҳо мушоҳида менамоем, дар олами муосир як қатор таҳдиду хатарҳои пайдо шудаанд, ки ҳеҷ як давлат дар танҳои онҳоро аз байн бурда наметавонад. Аз ҷумла, терроризми байналмилалӣ, паҳншавии ғояҳои ифротгарою тундгароӣ, тавассути ҳучумҳои иттилоотӣ ташкил намудани бетартибҳои сиёсӣ, тағйирёбии иқлим, обшавии пиряхҳо, паҳншавии бемориҳои сироятӣ ва ғ. ба онҳо мисол шуда метавонанд. Дар чунин шароити ҳассос танҳо ҳамкорӣ, дастаҷамъона амал намудан ва манфиатҳои ҳамдигарро ба инобат гирифтани метавонанд, ки ба ҳалли масъалаҳои глобалӣ мусоидат кунанд. Дар мавриди мубориза бо терроризм Президенти кишвар борҳо аз минбарҳои баланди созмонҳои байналмилалӣ таъкид намуда буданд, ки даст кашидан аз стандарти дугона роҳи асосии ғолиб шудан бар терроризм мебошад. Президенти мамлакат аввалин шуда масъалаи истифодаи самараноки оби ошомиданӣ ва пешгирӣ намудани обшавии пиряхҳоро дар сатҳи ҷаҳонӣ бардоштанд. Сарвари давлат ба хубӣ дарк менамуданд, ки дар оянда сари истифодаи об низоъҳои гуногун метавонанд ба амал оянд. Бинобар ин, дипломатияи обро яке аз василаҳои асосии ҳалли масоили об ва пешгирӣ намудани чунин низоъҳо шуморидаанд. Ташаббусҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар партави сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат сурат гирифтааст, тоҷиконро ба ҷаҳониён ҳамчун миллати соҳибфарҳанг ва соҳибтамаддун муаррифӣ намуданд. Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар солҳои роҳбарии худ на танҳо Тоҷикистонро ба оламиён муаррифӣ намуд, балки имичи байналмилалӣ кишварро бамаротиб боло бурд. Натиҷаи чунин сиёсати оқилона буд, ки тӯли солҳои охир ба кишвари мо миллионҳо нафар шаҳрвандони хориҷӣ ба сифати сайёҳ ва ё соҳибкор ташриф меоваранд ва аз фарҳанги миллии мо аз наздик ошно мегарданд.

Дипломатияи тоҷик дар замони соҳибистиқлолӣ дар ҳаллу фасли муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти ҷумҳурӣ – бартараф кардани низои дохилӣ тавассути ҷараён додани гуфтушунид бо муҳолифин, бартараф сохтани оқибатҳои ҷанги шаҳрвандӣ бо иштироки ҷомеаи ҷаҳонӣ, рушду тавсеа бахшидан ба ҳамкориҳои иқтисодӣ бо ҳамёрони хориҷӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ба лоиҳаҳои гуногуни кишвар нақши муассир дошт [4,4]. Гузашта аз ин, бо шарофати сиёсати хориҷии Сарвари давлат пойтахти кишварамон шаҳри Душанбе ба маркази баргузори ҷорабиниҳои байналмилалӣ табдил ёфта, ифодагари соҳибдавлатии тоҷикон гардидааст.

Хулоса

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола рӯзи 16-уми ноябр ҳамчун Рӯзи Президент чашн гирифта мешавад. Ин чашн барои Тоҷикистон ва мардуми шарифи кишвар аҳамияти бағоят муҳим дорад. Аввал ин, ки ташаккули низоми идоракунии президентӣ тавонист, ки самаранокии идоракунии давлатиро боло барад ва барои ҳалли низоъҳои сиёсӣ заминаи муҳим гузорад. Дуюм ин, ки сиёсати оқилонаю хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон буд, ки дар кишвар парчами сулҳу Ваҳдати миллӣ парафшонӣ намуд ва рукнҳои муҳимтарини давлатдорӣ миллӣ гузошта шуд. Маҳз бо шарофати заҳматҳои шабонарӯзии Пешвои миллат тоҷикон ва Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ шинохтанд ва эътироф намуданд. Чашни Рӯзи Президент дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рамзи ҳимояи манфиатҳои миллӣ, эҳёи давлатдорӣ миллӣ ва арҷгузорӣ ба шахсияту касбияти Пешвои муаззами миллат ҳамчун начотбахши давлату миллат мебошад. Хизматҳои бесобиқаи Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими пояҳои давлатдорӣ миллӣ ва раҳонидани кишвар аз бӯҳрони амиқи иқтисодӣ ва сиёсӣ идеологӣ бори дигар моро водор менамояд, ки нақши ниҳоди сарвариро дар ҳифзу бақои давлату миллат дарк намуда, Рӯзи Президентро ҳамчун рамзи давлатдорӣ бо шукӯҳу шахомат таҷлил намоем ва идомадиҳандагони корномаҳои Пешвои миллат бошем. Таҷрибаи солҳои соҳибистиклолии кишвар ва дастовардҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зери роҳбарии Сарвари давлат бори дигар гувоҳӣ аз он медиҳад, ки чашни Рӯзи Президент рамзи боварӣ ва эътимод ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

АДАБИЁТ:

1. Лебон Г. Психология народов и масс. Пер. с франц. – Москва: АСТ, 2019. – 384 с.
2. Олимов К. Истиклолияти давлатӣ ва худшиносии миллӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 250 с.
3. Пешвои муаззами миллат. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими Истиклолияти давлатӣ. – Душанбе, 2019. – 384 с.
4. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиклолият. Зери назари Ҷамроҳон Зарифӣ. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 320 с.
5. Суханронӣ ба ифтихори 30-юмин солгарди таъсисёбии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23.02.2023 [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: [http:// president.tj/node/30112](http://president.tj/node/30112) (санаи мурочиат: 25.09.2023)
6. Суханронӣ ба муносибати 16-умин солгарди Истиклолият ва 800-умин солгарди зодрӯзи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, 08.09.2007 [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/386> (санаи мурочиат: 20.09.2023)
7. Суханронӣ ба муносибати 5500 – солагии Саразм, 12.09.2020 [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/23799> (санаи истифодабарӣ: 15.09.2023)
8. Шарифзода А. Фарҳанг ҳастии миллат аст. – Душанбе: Эр-граф, 2021. – 432 с.
9. Шарҳи Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 07.07.2022 [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <http://president.tj/node/28665> (санаи мурочиат: 15.09.2023)
10. Эмомалӣ Раҳмон. Уфукҳои истиклол. – Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 436 с.

УДК: 316.647.3:323.28

**ОМИЛҲОИ ИҚТИСОДИЮ ИҶТИМОИИ ТАШАККУЛ
ВА РУШДИ ТЕРРОРИЗМ****МАҲМАДЁРОВ Б.М.¹
МИРСАЙДОВ А. Б.²**¹Унвонҷӯи Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ²Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор

Дар мақола масоили таъсири омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар пайдоиши, ташаққул ва вусъати терроризм мавриди омӯзиши қарор гирифтааст, ки яке аз ҷанбаи муҳим барои муқовимат ба ин зуҳуроти хатарзо маҳсуб меёбад. Зеро ошкор ва бартараф намудани омилҳои иқтисодию иҷтимоии инкишоф ва паҳншавии терроризм барои муборизаи иқтисодӣ бар зидди он муассир арзёбӣ мегардад. Муаллифон дар асоси сарчашмаҳои гуногуни илмӣ ва хулосаи муҳаққиқону кориносон дар таҳияи мақола ду равиши муносибатро ба таъсири омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба рушди терроризм ба назар гирифтаанд. Бештар таъсири омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба вусъати терроризмро шарҳ додааст. Натиҷанокӣ ва самаранокии муқовимат ба терроризм аз он вобаста аст, ки то кадом андоза омилҳои таъсиррасон ва мусоидаткунанда ба густариши терроризм муайян карда шудаанд.

Муаллифон дар мақола назару андешаҳои пажӯҳишгарон ва кориносони соҳаро оид ба омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва таъсири онҳо ба терроризмро таҳқиқ намуда, дарки моҳият ва аҳамияти онҳоро дар самти мубориза ба терроризм муҳим арзёбӣ намудаанд. Албатта, терроризм танҳо бо мусоидат ва заминаи омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба вучуд омада, паҳн намешавад. Дигар омилҳо, аз қабилӣ сийёсӣ, динӣ, этникӣ, геополитикӣ ва ғайра низ дар пайдоиши ва рушди терроризм таъсири амиқ доранд.

Новобаста аз он, ки муҳаққиқон доир ба таъсири омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ ба паҳншавии терроризм назарҳои гуногуни илмӣ доранд, муаллифон дар баробари дигар омилҳои номбаршуда, нақши омилҳои мазкурро дар ташаққул ва рушди терроризм назаррас арзёбӣ менамоянд. Манбаъҳои терроризм бешубҳа, решаҳои муайяни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доранд.

Калидвожаҳо: терроризм, фаъолияти террористӣ, бухрони иқтисодӣ, омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ, коррупсия, камбизоатӣ, стратегия, сарват, нобаробарии иҷтимоӣ, гурӯҳҳои тундгаро.

**СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ
И РАЗВИТИЯ ТЕРРОРИЗМА****МАҲМАДЁРОВ Б.М.¹
МИРСАЙДОВ А. Б.²**¹Соискатель Института экономики и демографии НАНТ²Доктор экономических наук, профессор

В статье рассматриваются вопросы влияния социально-экономических факторов на возникновение, формирование и развитие терроризма, что является одним из важных аспектов противодействия этому опасному явлению. Ибо выявление и устранение социально-экономических факторов развития и распространения терроризма считается эффективным для экономической борьбы против него. На основе различных научных источников и заключений исследователей и экспертов в разработке статьи автор рассмотрел два подхода к влиянию экономических и социальных факторов на развитие терроризма. В статье более подробно объясняется влияние социально-экономических факторов на развитие терроризма. Результативность и эффективность противодействия терроризму зависят от того, в какой степени определены факторы, влияющие и способствующие его развитию.

В статье автор проанализировал взгляды и мнения исследователей и экспертов в этой области о социально-экономических факторах и их влиянии на терроризм, а также оценил их значимость и важность в борьбе с терроризмом. Конечно, терроризм возникает и развивается не только при содействии и на основе экономических и социальных факторов. Другие аспекты, такие как политические, религиозные, этнические, геополитические и т.д., также оказывают глубокое влияние на возникновение и развитие терроризма.

Независимо от того, имеют ли исследователи различные научные взгляды на влияние социально-экономических факторов на развитие терроризма, автор, наряду с другими перечисленными причинами, оценивает роль социально-экономических факторов в формировании и развитии терроризма. Источники терроризма, несомненно, имеют определенные экономические и социальные корни.

Ключевые слова: *терроризм, террористическая деятельность, экономический кризис, социально-экономические факторы, коррупция, бедность, стратегия, богатство, социальное неравенство, экстремистские группы.*

THE FACTORS OF SOCIO-ECONOMIC FORMATION AND DEVELOPMENT OF TERRORISM

MAHMADYOROV B.M.¹

MIRSAIDOV A.B.²

¹*Applicant of the Institute of economics and demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan*

²*Doctor of Economic Sciences, Professor*

The article examines the impact of socio-economic factors on the emergence, formation and development of terrorism, which is one of the important aspects of countering this dangerous phenomenon. Since the identification and elimination of socio-economic factors of the development and spread of terrorism is considered effective for the economic struggle against it. Based on various scientific sources and the conclusions of researchers and experts in the development of the article, the author considered two approaches to the influence of economic and social factors on the development of terrorism. The influence of socio-economic factors on the development of terrorism is explained in more detail. The effectiveness and effectiveness of countering terrorism depends on the extent to which the factors influencing and contributing to the development of terrorism are identified.

In the article, the author examined the views and opinions of researchers and experts in this field on socio-economic factors and their impact on terrorism, and also assessed their significance and importance in the fight against terrorism. Of course, terrorism arises and develops not only with the assistance and on the basis of economic and social factors. Other factors, such as political, religious, ethnic, geopolitical, etc., also have a profound impact on the emergence and development of terrorism.

Regardless of whether researchers have different scientific views on the influence of socio-economic factors on the development of terrorism, the author, along with other listed factors, assesses the role of socio-economic factors in the formation and development of terrorism. The sources of terrorism undoubtedly have certain economic and social roots.

Keywords: *terrorism, terrorist activity, economic crisis, socio-economic factors, corruption, poverty, strategy, wealth, social inequality, extremist groups.*

Дар замони муосир зухуроти терроризм яке аз мушкилоти чиддӣ ва мураккаби ҷомеаи ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад, ки ба амнияти шаҳрвандон таҳдид намуда, суботи байналмилалиро ҳалалдор месозад. Падидаи мазкур ҳамчун василаи муносиби расидан ба мақсадҳои сиёсӣ ва қонеъ гардонидани манфиатҳои иқтисодӣ аз ҷониби бозигарони геополитикӣ ҳадафмандона истифода мегардад, ки мавриди таваҷҷуҳи пажӯҳиши файласуфон, сиёсатшиносон, ҳуқуқшиносон, равоншиносон, таърихшиносон ва

иктисоддонҳо қарор дорад. Аксари онҳо бар ин назаранд, ки танҳо бо роҳи зӯрӣ ва истифодаи неру бо ин зуҳурот мубориза бурдан имконнопазир аст. Таҷрибаи муқовимат бо ин падида фарзияи мазкурро тасдиқ менамояд, ки тибқи он ба омӯзиши омил, манбаъҳои пайдоиш ва ташаккули терроризм таваҷҷуҳ намудан, заминаи рафъ намудани ин таҳдидро фароҳам месозад.

Вобаста ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси сатҳи баланд дар мавзӯи «Ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар мубориза бо терроризм ва манбаъҳои маблағгузориҳои он, аз ҷумла гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва ҷинояткориҳои муташаккил» чунин қайд кардаанд: «Ғайр аз муборизаи мусаллаҳона бо терроризм ба ҳалли масоили иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки дар баъзе ҳолатҳо сабаби асосии тундгароӣ шуда метавонад, таваҷҷуҳи хос бояд зоҳир кард. Дар ин чода ба роҳ мондани ҳамкориҳои самаранок, аз ҷумла расонидани кумаки молиро техника ба кишварҳои дар мубориза бо терроризм осебпазир, мувофиқи мақсад мебошад» [9].

Татбиқи мантиқии пешбурди равандҳои сиёсӣ дар доираи манфиатҳо амалӣ мешавад, ки ҷанбаи асосии онро талаботи иқтисодӣ дар бар мегирад. Мақсаду мароми таҳрикунандаи ин зуҳуроти номатлуб қонеъ гардонидани ниёзмандиҳои аввалия мебошад, ки аз талаботи иқтисодӣ маншаъ мегирад. Тавре ки дар асари «Идеология ва манфиати миллӣ» мушаххас дарҷ шудааст: «Идея аз осмон мисли борон намеборад. Ҳамаи идеяҳои сиёсӣ дар пояи ҳолатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба вучуд меоянд, бар ин асос онҳо инкишоф меёбанд ва ба манфиатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ хизмат мекунанд» [13, 25].

Тадқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки омилҳои иқтисодӣ метавонанд бо рушди терроризм ва афзоиши фаъолияти террористӣ алоқаманд бошанд. Масалан, кишварҳои, ки сатҳи баланди бекорӣ ва рушди пасти иқтисодӣ доранд, метавонанд ҳадафи гурӯҳҳои террористӣ, ки ваъдаи беҳтар намудани шароити зиндагӣ ва бо нобаробарии иҷтимоӣ мубориза бурданро медиҳанд, бошанд. Ҳамчунин, тақсимоли нобаробарии сарват ва дастрасӣ ба захираҳои моддӣ низ метавонад муҳитро фароҳам орад, ки дар он одамон ба тундгароии динӣ майли бештар пайдо менамоянд ва барои террористон ҷолибтар мешаванд. Вақте ки шароити иқтисодӣ бадтар мешавад ва адолати иҷтимоӣ таъмин намегардад, норозигии иҷтимоӣ ба вучуд меояд, ки метавонад барои рушди терроризм ва фаъолияти созмонҳои террористӣ замина фароҳам орад. Ин ҳолатро метавон дар шароити кунунии Афғонистон баръало мушоҳида кард.

Фаҳмидани робитаи байни омилҳои иқтисодӣ ва терроризм масъалаи меҳварӣ барои таҳияи чораҳои муассир дар самти пешгирӣ ва муқовимат ба ин падида мебошад. Таҳлили вазъи иқтисодӣ ва таъсири он ба амнияти ҷамъияти метавонад ба давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ дар таҳияи стратегияҳо барои баланд бардоштани шароитҳои иқтисодӣ ва пешгирии эҳтимолияти амалҳои террористӣ кумак расонад. Фароҳам овардани имкониятҳои иқтисодӣ ба одамон, муҳайё сохтани шароит барои тақсимоли одилонаи сарват ва таъмини адолати иҷтимоӣ метавонад, ки манбаи коҳиш додани шиддати терроризм гардад.

Муҳаққиқони соҳаҳои гуногуни илмӣ роҷеъ ба омилҳои пайдоиш, ташаккул ва густариши зуҳуроти терроризм пажӯҳишҳои зиёди тадқиқотӣ анҷом дода, яке аз омилҳои асосии рушди терроризмро ба иқтисод рабт додаанд. Аслан терроризм дар заминаи низоъ дар шакли зӯрварии хусусияти сиёсидошта зоҳир мегардад. Афлотун низ чунин қайд кардааст: «Иллати асосии низоъ дар ҷомеа камбудии манбаъҳои монанди қудрат, сарват ва фазилат мебошад» [12,15]. Берман Х.В. низоъро чунин таъриф додааст: «Низоъ аз вучуди ихтилоф ва носозгорӣ миёни чанд гурӯҳ иборат аст, ки дар натиҷаи он таҳдиде алайҳи ниёзҳо, алоқаҳо ва манфиатҳои якдигар сурат гирад» [12,19].

Пажӯҳишгари рус Алексеев О.Н. муътақид аст, ки яке аз василаҳои асосии пайдоиш ва рушди шаклҳои гуногуни терроризм – омили иқтисодӣ мебошад. Аз ҷумла, бӯҳрони иқтисодӣ манфиати табақаи миёнаи аҳолиро поймол менамояд, ки метавонад ноустувории сиёсиро дар шакли корпартоиҳо, пикетҳо ва ғайра ба вучуд орад. Бекорӣ

чавонро ба гурӯҳҳои гуногун муттаҳид месозад, миқдори зиёди вақти озод ба он оварда мерасонад, ки ширкат дар қорҳои гурӯҳ (фаъолияти террористӣ) шакли асосии фаъолияти онҳо мегардад.

Дар ибтидо сифатҳои шахсӣ, аз қабилӣ меҳнатдӯст набудан (қоргурез), майли зуд сарватманд шудан, тавачҷуҳи дигаронро ба худ ҷалб намудан, дар муҳити худ маъруфият пайдо кардан ва ғайра низ метавонад боиси гаравидани шахс ба терроризм ва фаъолияти террористӣ гардад.

Омилҳои дигари иқтисодӣ, ки ба рушди терроризм мусоидат менамоянд, инҳоянд:

– сатҳи пасти таъминоти моддии аҳоли ва ҳалношуда боқӣ мондани аксари мушкилоти иқтисодӣ боиси зоҳиршавии зӯроварӣ дар шакли терроризм мегарданд;

– сатҳи баланди бекорӣ. Маълум аст, ки афроди бекору ниёзманд, бахусус, чавонро бо ваъдаи муқофотҳои пулию молӣ ба сафи ҷангҷӯёну террористон ҷалб намудан осон аст;

– мавҷуд набудани сиёсати фаҳмо ва асосноки иқтисодӣ;

– густариши коррупсия дар байни ходимони давлатии сатҳҳои гуногун, ки ин омил ба террористон барои дастрас намудани маълумот оид ба нақшаву маромҳои қорандони мақомоти давлатӣ ва роҳандозии тадбирҳои муқовиматӣ, замина фароҳам меорад [14].

Директори Маркази зиддитеррористии ИДМ Милников Б.А. қайд кардааст, ки бухрони иқтисодию иҷтимоӣ, бекорӣ, қамбизоатии шумораи зиёди аҳоли, фаъолгардии муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва силоҳ на танҳо дар Осиёи Марказӣ, балки дар бештари қаламрави пасошӯравӣ барои рушди терроризм таъсир мерасонад [4,71].

Бархе аз қоршиносон ба ин назаранд, ки сабабҳои густариши терроризм дар давраи пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ – мураккаб шудани вазъияти иқтисодӣ, афзоиши коррупсия, паст гардидани сатҳи неқуаҳволии аҳоли, вусъати бекорӣ, заъфи идорақунии сатҳи миёнаи роҳбарӣ ва ғайра мебошад. Дар ин асно, омилҳои асосии зуҳури терроризм – пастравии вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ маҳсуб меёбад [3,59-60].

Дар давраи гузариш вазъи иқтисодӣ мураккаб шуда, зиддияти иҷтимоӣ вусъат меёбад, ки боиси тағйироти қуллӣ мегардад. Дар баробари ин, дар ҷомеа афкори умумӣ ташаккул меёбад, ки арзёбии номувофиқи воқеият, интизориҳои беасос, руҳияи ноустуворӣ, ҳашмгинӣ ва зехнияти ҳушунатомез хоси он аст. Дар ин шароит даъватҳои экстремистӣ ва амалҳои эътирозӣ ба осонӣ қабул карда мешаванд. Қамбизоатӣ, бекорӣ, номуносибии даромади қуллӣ, нобаробарии иҷтимоӣ ва дигар сабабҳо боиси он мегарданд, ки экстремизм ва терроризм ҳамчун парастии бераҳмӣ дар афкори баъзе аз афроди мутаассиб ҷо мегиранд.

Вазъияти мураккаби иқтисодӣ, марҳилаҳои гузариши рушди ҷомеа ва ҳолатҳои бухронии он шароити мусоид барои пайдоиш, ташаккул ва инкишофи терроризм, инчунин густариши фаъолияти террористӣ мебошанд. Дар ин давра, бинобар вайрон шудани низоми мавҷудаи арзишҳо, заминаи муайяни эҳсосӣ муқаррар карда мешавад, муносибатҳои асосӣ ва робитаҳои иҷтимоӣ бо ноустуворӣ ва низоъҳои шадид тавсиф карда мешаванд. Дар натиҷа, дар шуури омма руҳияи номуайяни, интизориҳои ғайримантиқӣ, тарс ва ҳашмгинӣ ба вучуд меояд. Дар ҷунин муҳит даъватҳои экстремистӣ ба фаъолиятҳои эътирозӣ ба осонӣ қабул карда мешаванд [15,103].

Бинобар ин, омӯзиши омилҳои асосӣ ва заминаҳои паҳншавии терроризм дар шароити муосир барои фазаи пасошӯравӣ басо муҳим арзёбӣ мегардад. Таҳлили амиқи сиёсӣ, пеш аз ҳама, муайян намудани муқолифатҳо ва низоъҳои дар ҷомеа ҷойдоштаро, ки боиси зуҳуроти терроризм мешаванд, тақозо дорад. Робитаи байни вазъи сиёсӣ-иқтисодӣ ва омилҳои афзоиши терроризмро мушаххас менамояд.

Нобаробарии иҷтимоӣ яке аз манбаъҳои зуҳури терроризм дар ҷомеа мебошад. Зеро ҳар як гурӯҳи иҷтимоӣ қӯшиш менамояд, ки мавқеи худро дар ҷомеа мустақкам намуда, неъматҳои моддии зиёдро дар ихтиёр дошта бошад. Дар натиҷа, муноқишаҳои иҷтимоӣ ба низоъҳои сиёсӣ табдил меёбанд. Аслан ин низоъҳо дар заминаи нобарор

таксим кардани неъматҳои моддӣ ба вучуд омада, боиси дараҷаи баланди шиддатнокӣ мегарданд. Ба ин ду инқилоби дар таърихи инсоният рӯйдода (дар Фаронса дар охири асри XVIII ва дар Россия дар аввали асри XX) мисол шуда метавонанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки мубаллигон ва созмондиҳандагони ташкилотҳои террористӣ асосан шахсони сарватманд мебошанд. Масалан, роҳбари ТБТ «ал-Қоида» Усома ибни Лодан фарзанди сохтмончи маъруфи Шохигарии Арабистони Саудӣ ва муовини ӯ Айман ал-Завоҳирӣ писари чарроҳи машҳури мисрӣ мебошанд. Аммо, ба сифати қурбонии фаъолияти террористӣ ва террористон бештар шахсони табақаи поёни, яъне камбизоат баромад мекунад. Зеро онҳо василаи ягонаи аз ҳолати қашшоқӣ ва нодорӣ раҳо ёфтандаро дар роҳандозии фаъолияти террористӣ ва ё иштирок дар он мебинанд.

Вазъи мураккаб ва номусоиди иқтисодӣ ба ҳама қисмати фаъоли аҳоли, хусусан ба қишри ҷавонон, ки осебпазир мебошанд, таъсир мерасонад. Аз меҳнату фаъолият дур будан ва ба шуглу касб машғул набудани ҷавонон барои ба ҳар гуна равияҳои тундгаро шомил гардидани онҳо боис мегардад. Сатҳи пасти зиндагӣ, камсаводӣ, аз илму дониш фориғ будан, майли зиёд ба молу сарват ва фирефта шудан ба ваъдаҳои бофтаи мубаллигон ин тоифаҳои сустиродаро зуд ба сафи ифротгароёну террористон шомил менамояд [11, 54-55].

Муҳаққиқи рус Новиков А.В. дар заминаи таҳқиқоти худ сарчашмаҳои гуногуни илмиро истифода намуда, доир ба омилҳои пайдоиш ва густариши терроризм миёни қоршиносони соҳа ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Федератсияи Россия назарсанҷӣ анҷом додааст. Муайян намудааст, ки дар баробари дигар омилҳои иқтисодӣ, сатҳи баланди бекорӣ (хусусан дар байни ҷавонон) ва коррупсия бештар дар ташаккули терроризм мусоидат менамоянд. Вақте ки роҳи қонунии ба даст овардани даромад вучуд надорад, шахсони ниёзманд маҷбур мешаванд, ки роҳҳои ғайриқонунии дастрас намудани воситаҳои зиндагиро ҷустуҷӯ намоянд. Камбизоатӣ ва нобаробарии даромад ноумедиро ба вучуд меорад, ки шахсро дар қибולי таблиғоти террористон осебпазиртар мекунад.

Дар аксари тадқиқотҳои зикршуда чунин хулосагирӣ карда мешавад, ки коррупсия низ омил мусоидат ва дастгирии фаъолияти созмонҳои террористӣ мебошад. Коррупсия барои фаъолияти пинҳонии созмонҳои террористӣ шароити мусоид фароҳам меорад, ки аз ҷониби онҳо метавонанд аз ҷавобгарӣ дур шаванд ва барои онҳо ҷустуҷӯи воситаҳо ва захираҳои ҷаҳати анҷом додани ҳамаҷиҳа осон кунанд.

Дар ин асно, муҳаққиқ Т. Гарр далели маҳрумияти иқтисодиро пешниҳод кардааст: шароити иқтисодӣ, набудани имкониятҳои иқтисодӣ, камбизоатӣ ва нобаробарии даромадҳо ноумедӣ ва ҳисси камбизоатиро ба вучуд меоранд, ки инсонро ба истисмори террористон бештар майл мекунонад.

Омилҳои дигаре, ки ба густариши фаъолияти террористӣ мусоидат мекунад, таназзули иқтисодӣ мебошад. Р. Карузо муайян кардааст, ки афзоиши ММД ба ҳар сари аҳоли бо коҳиши амалҳои террористӣ алоқаманд аст. М. Олсон назарияи азнавсозӣ ё ислохотро пешниҳод кардааст, ки рушди босуръати иқтисодиро дар асоси пешрафти технология дар усулҳои истеҳсолот, ки ба тақсими даромади миллии аҳоли дар муддати кӯтоҳ тағйироти васеъ меорад, шарҳ медиҳад. Аввалан, афзоиши талабот ба маҳсулот болоравии нархҳо меафзояд, аммо даромадҳо бо суръати таваррум танзим карда намешаванд. Дуюм, дастовардҳо баъзе қишрҳои ҷомеаро, ки қобилияти ба даст овардани малакаҳои зарурии техникаро мутобиқ ба суръати иқтисоди бошито勃 рушдбандаро надоранд, поймол мекунад. Инҳо одамони боқимонда ва озурдашуда мебошанд, ки аксар вақт ба созмонҳои террористӣ шомил мешаванд. Инчунин, тахмин кардан мумкин аст, ки нобаробарӣ ва камбизоатӣ, ҳамчун омилҳои, ки аз ин маҳрумиятҳои иқтисодӣ ва навсозӣ бармеоянд, ба терроризм мусоидат мекунад [5,31-47].

Ҳамин тариқ, гарчанде ки терроризми муосир худ як падидаи геоиқтисодӣ ва иҷтимоӣ аст, ба дараҷаи рушди он дар кишвари мушаххас хусусиятҳои моделҳои иқтисодии миллии низ таъсир мерасонад. Терроризм дар кишварҳои «ноком» (Лубнон,

Колумбия, Афғонистон, Ироқи муосир ва ғайра) торафт фаъолтар мешавад, ки дар он ҳукумат наметавонад аксарияти аҳолиро бо неъматҳои асосии ҷамъиятӣ (амният, ҳимояи ҳуқуқи моликият) таъмин кунад. Агар дар ҷаҳон тафсири мунтазами сабабҳои терроризм исбот кунад, ки сиёсати бомуваффақияти мубориза бо терроризм танҳо дар сатҳи байналмилалӣ имконпазир аст, пас тафсири неоинститутсионалӣ имкониятҳои ҳукуматҳои миллиро нишон медиҳад [2,20-21].

Таҳлили маводи сарчашмаҳои гуногуни илмӣ, натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ ва ҳулосаи коршиносони соҳа нишон медиҳанд, ки доир ба алоқамандии омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ бо терроризм ва ҳамчун замина боиси рушди терроризм шудани ин омилҳо ду назар ё равиши бо ҳам муқобил мавҷуд аст:

1) омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар пайдоиш, ташаккул ва рушди терроризм нақши муассир доранд;

2) таъсири омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар рушди терроризм назаррас нест.

Масалан, мо метавонем ба таҳқиқоте ишора кунем, ки робитаи байни терроризм ва сатҳи ММД ба ҳар сари аҳолиро нишон медиҳанд. Аксари ин таҳқиқотҳо исбот мекунанд, ки ММД ба ҳар сари аҳоли ҳамчун пешгӯии манфии терроризм хизмат мекунанд ва нишон медиҳад, дар кишварҳое, ки ММД ба ҳар сари аҳоли баланд ё паст аст, нисбат ба кишварҳое, ки ММД ба ҳар сари аҳоли миёна аст, амалҳои террористӣ камтар ба амал меоянд. Қисми дигари таҳқиқот дар бораи муносибати мусбати ММД ба ҳар сари аҳоли ва терроризм гузориш медиҳад. Натиҷаҳои онҳо шаҳодат медиҳанд, ки дар кишварҳое, ки ММД ба ҳар сари аҳоли баланд ё паст аст, нисбат ба кишварҳои ММД муътадил бештар амалҳои террористии дохилӣ ба амал меоянд. Таҳлил ва ҷамъбасти матлаби баёншуда нишон медиҳад, ки мавҷудияти ду равиши бисёрҷанба аз он вобаста аст, ки натиҷаҳои дар ҷараёни фаъолияти илмӣ ва махсус бадастовардашуда аксар вақт муҳаққиқон ва сиёсатмадоронро ба иштибоҳ меандозанд, зеро онҳо байни одамон ва ҷомеа фарқе намегузоранд ва ба нозуқиҳои он, ки одамон беадолатӣ ё маҳрумиятро новобаста аз шароити моддии онҳо ҷи гуна қабул мекунанд, аҳамият намедиҳанд. Дар айни замон, талабот ба дониши кофӣ дар бораи манбаҳои терроризм дар ҷаҳони муосир таҳдиди терроризмро ба таври назаррас коҳиш медиҳад ва самаранокии амнияти байналмилалиро баланд мебардорад.

Таҳлили таҳқиқоти назариявӣ ва эмпирикии ошкоркунандаи сабабҳои терроризми муосир имкони баровардани ҳулосаеро, ки бархе аз онҳо (А. Каминдо, Э. Узуэгбу-Вилсон, Г. Бейкер, Г. Беккер, Э. Буэноде Мескита, Ҷ. Най, Л. Тайсон, Д. Егорченков, В. Пономарев ва ғайра) мавҷудияти робитаи байни рафтори шахсонро дар вазъияти нисбатан номусоиди иҷтимоӣ иқтисодӣ ва терроризм исбот мекунанд, медиҳад. Ин ба он вобаста аст, ки ин намоёндагони ҷомеа, ба ақидаи олимон, аз оммаи асосии он дурии иҷтимоӣ доранд. Аз ин ҷиҳат, маҳрумияти иҷтимоӣ иқтисодӣ бо ҷустуҷӯи эҳтиёҷоти экзистенсиалии шахс зич алоқаманд аст.

Дар конфронси байналмилалӣ Қоҳира (2007) аксари коршиносон сабабҳои паҳншавии терроризмро дар Шарқи Наздик ба омилҳои дохилии минтақа ва давлати он рабт додаанд. Муҳимтарини онҳо – мавҷуд набудани озодӣ, камбизоатӣ, тақсимооти нобаробари сарват, фарқияти назарраси сатҳи иҷтимоӣ дар байни сарватмандон ва камбизоатон, зулми давлатӣ, таҷрибаи сарқубгарӣ ва инҳисори моликият, ноустувории иҷтимоӣ ва миллии ҳамгирӣ мебошанд. Аз ҷумла, доктор Ал-Мануфӣ падидаи терроризмро ҳамчун омилҳои моддӣ арзёбӣ карда, қайд намудааст, ки минтақаҳои камбизоати Миср аз ҳама бештар дар байни террористон намоёндагӣ мекунанд ва ин минтақаҳои камбизоат тавлидкунандаи онҳо шуданд. Бо вучуди ин, ӯ илова кардааст: «Ин, албатта, ба ҳама ҳолатҳо дахл надорад. Мо гуфта наметавонем, ки террористон аз Арабистони Саудӣ камбизоатанд».

Тамоюли мусбати робитаи байни камбизоатӣ ва терроризм, ки аз ҷониби олимон ва сиёсатмадорон пешниҳод ва ифода ёфтааст, таҳқиқоти васеи илмиро ба вучуд овардааст. Дар ин таҳқиқотҳо сатҳи некуаҳволии шахрвандони кишвар одатан бо даромади ҳар сари аҳоли ё даромади миёнаи шахрвандони он қиёс карда мешавад, ки дар

он ММД-и умумӣ ба шумораи аҳолии давлат таксим карда мешавад. Даромади пасти ҳар сари аҳоли ба камбизоатӣ баробар аст, зеро ашхоси ин табақа барои зиндагӣ чизе надорад. Шароити бади иқтисодӣ ба набудани имкониятҳои баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ мусоидат мекунад, ки дар навбати худ, муносибатҳои мусбатро байни бекорӣ ва сатҳи омодагии инфиродӣ барои иштирок дар зӯровариҳои террористӣ ва ба даст овардани даромад барои зиндагии худ ба вучуд меорад.

Муҳаққиқ А. Каминдо дар заминаи пажӯҳиши анҷомдодаи худ дар он назар аст, ки «сабабҳои иҷтимоии терроризм дар Кения натиҷаи маҷмуи мушкилоти мураккаби ба ҳам алоқаманд: шароити иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсати тақсими захираҳо ва дастрасӣ ба онҳо, омилҳои иҷтимоию фарҳангӣ, камбизоатӣ ва ниёзмандӣ ба амният мебошанд» [18].

Э. Узуғбу-Вилсон дар мақолаи «Таъсири камбизоатӣ ба терроризм дар шимолу шарқи Нигерия» дарҷ намудааст, ки камбизоатӣ ба афзоиши терроризм дар минтақаи шимолу шарқи Нигерия таъсири мусбат мерасонад. Зеро маълум аст, ки низои тӯлонӣ дар ин минтақа аз камбизоатӣ ба вучуд омадааст ва ба рушди он мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, камбизоатӣ омилҳои асосии иҷтимоию иқтисодӣ боқӣ мемонад, ки терроризмро ба вучуд меорад [19].

Дар баробари олимону кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, сиёсатмадорон низ чунин фарзияро пешниҳод менамоянд. Аз ҷумла, моҳи ноябри соли 2019 Президенти Тунис К. Саид зимни мулоқот бо ҷавонони кишвар чунин иброз намудааст: «сабаби паҳншавии терроризм камбизоатӣ аст, ки мардум маҷбуранд онро бо роҳи табодули ризоияти ҳамроҳ шудан ба террористон ҷуброн кунанд» [20]. Собиқ Президенти ИМА Ҷ. Буши хурдӣ изҳор дошта буд, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ бояд кӯшиш кунад, ки камбизоатиро аз байн барад, зеро «умед – посух ба террор аст». Соли 2014 Котиби давлатии ИМА Ҷ. Керри дар суҳанронии худ пас аз мулоқот бо Котиби давлатии Ватикан қайд кардааст, ки «Мо ба ҳалли мушкилоти камбизоатӣ, ки дар аксари ҳолатҳо сабаби асосии зуҳури терроризм ё ҳатто сабаби аслии беҳуқуқии миллионҳо одамон дар сайёра аст, хеле манфиатдорем».

Президенти собиқи Бонки умумиҷаҳонӣ Ҷ.Вулфенсон бо итминон изҳор доштааст, ки «мо дар ҷанг алайҳи терроризм бе ҳалли мушкилоти камбизоатӣ пирӯз нахоҳем шуд». Ин ақидаҳоро канслери собиқи ҳазинадории Бритониё ва сарвазир Г. Браун тасдиқ кардаанд. Соли 2002 собиқ котиби давлатии ИМА генерал К.Пауэлл чунин қайд кардааст: «Ман комилан боварӣ дорам, ки сабаби асосии терроризм аз ҳолатҳои сарчашма мегирад, ки камбизоатӣ вучуд дорад, дар он ҷо ҳаҷмат мавҷуд аст, вақте ки одамон умеди беҳтар кардани ҳаёти худро намебинанд».

Соли 2007 Архиепископи Африқои Ҷанубӣ Десмонд Туту вобаста ба масъалаи матраҳшаванда чунин баён доштааст: «Шумо ҳеҷ гоҳ наметавонед дар ҷанг бо террор пирӯз шавед, агар дар ҷаҳон шароите вучуд дошта бошад, ки одамонро ноумед мекунад: камбизоатӣ, беморӣ, нодонӣ».

Дар суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон як андешаи муҳимме таъкид мегардад, ки яке аз василаҳои мубориза бар зидди терроризми байналхалқӣ ин ҳамкориҳои кишварҳои пешрафта бо давлатҳои рӯ ба инкишоф ва тозаистиклол дар тарҳрезӣ ва амалӣ соختани барномаҳои фарроҳу созандаи мубориза бар зидди камбизоатӣ, гуруснагӣ, қашшоқӣ, сатҳи пасти маърифат, бекорӣ, паҳн шудани бемориҳои сироятӣ, муҳочирати ғайриқонунӣ ва дигар масоили иҷтимоии инсонҳо мебошад. Агар мо якҷоя бар зидди ин камбудҳои амал накунем, аз ин зухуроти динӣ - терроризм, ки яке аз решаҳои он падидаҳои дар боло номбаршуда аст, раҳой нахоҳем ёфт. Аз ҷумла, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси сатҳи баланд дар мавзӯи «Муқовимат бо терроризм ва ифротгароии хушунатомез» (04.05.2018) қайд намудаанд: «Мо чунин мешуморем, ки кумак ба рушди иқтисодиву иҷтимоии Афғонистон яке аз роҳҳои самарабахши истикрори сулҳу субот дар ин кишвар мебошад. Аз ин рӯ, аз ҷомеаи ҷаҳонӣ даъват ба амал меорем, ки ҷиҳати дастгирии Афғонистон дар ин раванд ва бо ҳамин роҳ

беҳтар намудани вазъи амниятии ин кишвар кумакҳои амалии худро афзоиш диҳад. Дар ин иртибот, бори дигар таъкид месозам, ки пирӯзӣ бар терроризму ифротгарой танҳо бо роҳи низомӣ ғайриимкон мебошад. Дар ин раванд дар мадди назари доимӣ нигоҳ доштани ҷанбаҳои иҷтимоии афзоиши ин зухурот зарур дониста мешавад. Фақру камбизоатӣ, бекорӣ, сатҳи пасти саводнокӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки одамонро водор менамоянд, то дар ҷустуҷӯи адолати иҷтимоӣ ба ғояҳои зӯрварӣ рӯ оранд» [8].

Воқеан, омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, аз қабали бухрони шадиди иқтисодӣ, болоравии доимии нархҳо, таваррум, бекорӣ, вайрон гардидани зербинои иқтисодии кишвар ва умуман, вазъи номусоиди иқтисодӣ ба ташаккул ва рушди терроризм мусоидат менамоянд. Маҳз дар ҳамин замина, дар шароити Афғонистон ҳаракати «Толибон» (дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятҳои манъшуда) ва дигар гурӯҳи созмонҳои террористӣ фаъолияти худро тавсеа додаанд. Махсусан, аз омилҳои зикршудаи иқтисодию иҷтимоӣ истифода бурда, онҳо сафи худро аз зумраи ашхоси камбизоат ва ниёзманди ҷомеа пурра намуда, ба мақсади сиёсии худ, ки дар ба даст овардани қудрати сиёсӣ дар Афғонистон ифода меёбад, ноил гаштаанд.

Тавре ки мебинем, мисолҳои номбаршуда ба таври возеҳ тасдиқ мекунанд, ки тамоюли он, ки дар ҷаҳони муосир камбизоатӣ терроризмро ба вучуд меорад, ҳам дар адабиёти илмӣ ва ҳам дар адабиёти публицистӣ, инчунин дар байни намоёндоғони ҳокимияти давлатӣ ва ҷомеа вучуд дорад. Яъне, исбот менамоянд, ки омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, хусусан камбизоатӣ, ба пайдоиш ва рушди терроризм мусоидат менамоянд.

Аммо натиҷаи пажӯҳиши муҳаққиқон А. Абади, Э. Бенмелех, Э. Клор, А. Крюгер, Ҷ. Малетскова, Д. Гамбетта, Ш. Хертог, Ч. Рассел, Б. Миллер, К. Берреби, О. Энгел, А. Ягер, Д. Рязанов ва ғайра ба он нигаронида шудааст, ки таъсири омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ дар рушди терроризм назаррас нест. Аз ҷумла, иқтисоддони амрикоӣ Алберто Абади дар мақолаи худ «Камбизоатӣ, озодии сиёсӣ ва решаҳои терроризм» дарҷ намудааст, ки ҳатари терроризм барои кишварҳои камбизоат бо назардошти дигар хусусиятҳои хоси кишвар ба таври назаррас баландтар намебошад. Натиҷаи таҳқиқоти А. Абади шаҳодат аз он медиҳад, ки «даромади миллӣ ба ҳар сари аҳоли бо терроризм алоқаманд нест» ва «сатҳи пасти ҳуқуқҳои сиёсӣ бо сатҳи баланди терроризм рабт дорад». Ба назари ӯ дар кишварҳое, ки низомии авторитарӣ доранд ва сатҳи ҳуқуқҳои сиёсӣ ниҳоят паст аст, ҳатари терроризм бештар мебошад.

Иқтисоддони амрикоӣ Алан Крюгер дар асари худ «Террорист чӣ кор мекунад: иқтисод ва решаҳои терроризм» (2007) қайд намудааст, ки одамон дар ҷамъиятҳои дорои озодиҳои маҳдуди шахрвандӣ ва ҳуқуқҳои сиёсӣ бештар дар терроризм иштирок мекунанд ва террористони байналмилалӣ аксар вақт аз кишварҳои даромади миёна, на сатҳи пасти даромад, меоянд [17].

Муҳаққиқон Б. Эндерс, Г. Гувер ва Т. Сандлер низ дар он назаранд, ки кишварҳои камбизоат ва сарватманд бо терроризм камтар дучор мегарданд. Аз рӯи пажӯҳиши онҳо маҳз кишварҳои аз лиҳози даромади сатҳи миёна аз аксари ҳамлаҳои террористии дохилӣ ва фаромиллӣ зарар дидаанд. Ба назари онҳо сабаби асосӣ дар он ифода меёбад, ки одамон дар кишварҳои камбизоат барои мавҷудият ва зинда мондани худ талош карда, барои пешбурди рӯзгори худ бештар машғул мешаванд.

Натиҷаи таҳқиқ ва хулосаи пажӯҳишгарони зикршуда, инчунин муқоисаи равишҳои қайдшуда нишон медиҳанд, ки омилҳои иқтисодию иҷтимоӣ дар қатори дигар омилҳо ба пайдоиш, ташаккул ва рушди терроризм замина фароҳам меоранд. Аммо, бархе аз муҳаққиқон омилҳои иқтисодиро нодида гирифта, оид ба таъсири онҳо ба терроризм камаҳамиятӣ зоҳир менамоянд. Таҳлили сарчашмаҳои гуногуни илмӣ ва таҷрибаи муқовимат ба он исбот менамоянд, ки дар шароити кунунӣ омилҳои зерини иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба инкишофи терроризм мусоидат менамоянд:

- вазъи номусоиди иқтисодӣ;
- равандҳои таваррум;
- мавҷудияти мушкилоти зиёди ҳалношудаи иқтисодӣ;

- баланд шудани сатҳи бекорӣ;
- болоравии сатҳи камбизоатӣ;
- аз лиҳози иқтисодӣ ба табақаҳои нобаробар чудо шудани аҳоли;
- сатҳи пасти таъминоти моддии шахрвандон;
- монополияи иқтисодиёт;
- ҷиноятикунони иқтисодиёт;
- густариши коррупсия;
- бухрони шадиди иқтисодӣ;
- тақсмоти нобаробарии сарват;
- қочоқ ва муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир;
- қонунигардонии воситаҳои пулии бо роҳи ҷиноят бадастоварда.

Қобили қайд аст, ки терроризм танҳо бо мусоидат ва заминаи омилҳои иқтисодӣ ба вучуд омада, рушд намекунад. Албатта, дигар омилҳо, аз қабили омилҳои сиёсӣ, динӣ, этникӣ, геополитикӣ ва ғайра низ дар пайдоиш ва рушди терроризм таъсири амикдоранд.

Гарчанде муҳаққиқон доир ба таъсири омилҳои иқтисодӣ ба рушди терроризм назарҳои гуногуни илмӣ доранд, муаллиф дар баробари дигар омилҳои номбаршуда, нақши омилҳои иқтисодию иҷтимоиро дар ташаккул ва рушди терроризм муассир арзёбӣ менамояд. Манбаҳои терроризм, бешубҳа, решаҳои муайяни иқтисодӣ ва иҷтимоӣ доранд. Дар зербанди 18.5 фасли 2 «Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» низ мушқилиҳои иқтисодию иҷтимоӣ ҳамчун омилҳои паҳншавии терроризм ва экстремизм, инчунин содиршавии ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ террористидошта ба инобат гирифта шуда, чунин дарҷ гардидааст: «аз ҷониби гурӯҳҳои тундгаро истифода намудани мушқилиҳои иқтисодию иҷтимоӣ, аз ҷумла ханӯз пурра анҷом наёфтани раванди танзими санҷишҳои фаъолияти субъектони хоҷагидор ва коҳиши сарбории андозҳои соҳибкорон, бекорӣ, болоравии нархи маводи ғизоӣ, масъалаи манзил ва мушқилиҳои дигар чихати расонидани таъсири бесуботкунанда ба аҳоли»[10].

Ҳамзамон, дар зербанди 5 фасли 3 «Барномаи давлатии муқовимат ба ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030» омилҳои мазкур чунин ифода гардидаанд: «Таҳлили тамоюли вусъати вазъи ҷинояткорӣ нишон медиҳад, ки дар шароити муосир ба пешгирии ҳолати иҷтимоии ҷинояткорӣ, пеш аз ҳама, ба омилҳои иқтисодию иҷтимоии ин зухурот ва ба маҷмуи сабабҳои асосии содиршавии он бояд диққати асосӣ дод»[1].

Масалан, камбизоатӣ ва шароити мураккаби иқтисодӣ ба ҳолати руҳиву равонии инсон таъсир расонида, ўро дар шароити ноустуворӣ, ноумедӣ ва хашмгинӣ қарор медиҳанд, ки боиси зуҳури зӯрварӣ дар шакли терроризм мегарданд. Вобаста ба ин, пажӯҳишгари рус В.А. Пономарев қайд менамояд, ки маҳз бо ёрии мушқилоти иҷтимоӣ, ба монанди нодорӣ, камбизоатӣ, қафомондагӣ, терроризм мақоми силоҳи эътирозӣ пайдо мекунад. Бо назардошти он ки ҳалли қонунии мушқилот на ҳамеша имконпазир аст, он инчунин ҳамчун асоси ҳаракатҳои террористӣ амал менамояд [7,124].

Тибқи гузориши Маркази «ал-Азҳар» (2018) «Дар бораи камбизоатӣ, терроризм ва робитаҳои ҷиноятии байни онҳо» 820 миллион нафар дар ҷаҳон бо камбизоатӣ, норасоии ғизо ва таҳдиди гуруснагӣ дучор шудаанд, ки дар 39 кишвар сукунат доранд. Аз шумори ин кишварҳо 31 давлат дар Африқо, 7 давлат дар Осиё ва 1 давлат дар ҳавзаи Қариб ҷойгир мебошанд. Махсусан, дар кишварҳои Африқо сатҳи назарраси камбизоатӣ ба қайд гирифта мешавад, ки дар онҳо ҳаракатҳои зиёди экстремистӣ террористӣ фаъолият доранд ва бешубҳа, робитаи байни камбизоатӣ, паҳншавии экстремизм, терроризм, куштор ва зӯрвариро тасдиқ мекунад. Ба ин қабил кишварҳо Кения, Нигерия, Нигер, Чад, Судон, Сомали ва ғайра шомил мебошанд [16].

Ҷанбаи муҳими мубориза бо терроризм истифодаи воситаҳо ва механизмҳои иқтисодӣ барои пешгирии пайдоиш ва рушди он мебошад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки сатҳи пасти рушди иқтисодӣ ва дараҷаи баланди ноустувории иҷтимоию иқтисодӣ ба

эҳтимолияти пайдоиш ва паҳншавии фаъолияти террористӣ таъсир мерасонанд. Бо ин мақсад, дар зербанди 23.5 фасли 3 «Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» дар самти баланд бардоштани сатҳи таъминоти иқтисодию иҷтимоии аҳоли роҳандозии чораҳои зерин дар назар дошта шудааст:

– тезонидани суръати ислоҳот вобаста ба баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва некуахлоқии аҳолии мамлакат, пешниҳод намудани имкониятҳои баробар барои амалӣ намудани зарфиятҳои инсонӣ, татбиқи принсипи адолати иҷтимоӣ, ҳифзи ваҳдати миллӣ ва таҷкими амнияти миллӣ дар асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ;

– таъмини шароитҳои ҷаззоби андозгирӣ, идоракунӣ ва ҳуқуқӣ ҷиҳати беҳтар намудани татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар бахши иқтисодиёти воқеӣ;

– фароҳам овардани шароити мусоид барои тиҷорат, бартараф намудани монеаҳои маъмуриӣ дар роҳи соҳибкорӣ, тақвияти ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии соҳибкорон ва истеъмолкунандагон;

– кам кардани сарбории андози субъектони хоҷагидор, содагардонии маъмурикунонии андоз, баланд бардоштани шаффофият ва пешгӯишавандагии низоми андоз;

– таъмини иҷрои уҳдадорӣҳои бонкӣ, пурзӯр намудани чораҳои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои амонатгуздорон;

– ҳифзи аҳоли аз болоравии ҷиддии нархи маводи ғизоӣ ва молҳои дигари ниёзи аввал;

– коҳиш додани сатҳи бекорӣ, баҳусус дар байни ҷавонон, таъмини шуғли пурмаҳсули аҳоли, ки боиси ба даст овардани музди меҳнати сазовор ва ё даромад аз иштирок дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ мегардад;

– мусоидат ба беҳтар намудани шароитҳои манзилии шаҳрвандон, ташаккули низоми дастгирӣ ва дастрасӣ ба манзил, рушди қарздиҳии ипотекаӣ;

– ташкил намудани низоми маҷмуии хизматрасониҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки ба пурзӯр намудани ҳифзи иҷтимоии аҳоли, расонидани кумаки ҷамъониба ба маъҷубон, пиронсолон, кӯдакон аз оилаҳои камбизоат, кӯдакони ятиму бепарастор ва беназоратмонда, модарони кӯдакони маъҷубдошта, нафақахӯрон ва оилаҳои камбизоат равона шудааст [10].

Дар доираи ин равиш, яке аз стратегияҳои асосии мубориза бо терроризм сармоягузорӣ ба рушди иқтисодӣ ва фароҳам овардани муҳити мусоиди иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Ҳукумати кишварҳои гуногун метавонанд барои ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли чораҳо андешанд. Он бекорӣ, камбизоатӣ ва нобаробарии иқтисодию иҷтимоиро коҳиш медиҳад ва дастрасӣ ба таҳсилот, тандурустӣ ва зиндагии шоистаро таъмин мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ дар самти ошкор ва бартараф намудани омилҳои барангезандаи терроризм дар доираи амалисозии барномаву стратегияҳо тадбирҳои муассир андешида, то андозае ба натиҷаҳои назаррас низ ноил гардидааст. Ваъзӣ муътадили сиёсӣ ва тадриҷан дар доираи амалисозии барномаҳои гуногун рушд ёфтани иқтисодиёти кишвар бозгӯӣ он аст. Аз ҷумла, соли 2023 аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи рушди ҳифзи иҷтимоии аҳоли барои давраи то соли 2040 қабул гардид, ки иҷрои марҳилавии он мустақиман ба рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ ва боз ҳам баланд гардидани сатҳи иҷтимоии аҳоли мусоидат хоҳад намуд. Дар ин замина, сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29,5 фоизи соли 2017 то 21,2 фоиз дар соли 2023 коҳиш дода шуд. Дар бист соли охир сатҳи зиндагии мардуми кишвар тадриҷан беҳтар гардида, нишондиҳандаи сатҳи камбизоатӣ аз 83 фоизи соли 1999-ум то 62 банди фоизӣ дар соли 2023 паст карда шуд. Дар ҳафт соли охир суръати рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоби миёна 7,5 фоизро ташкил дода, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 1,5 баробар зиёд гардид [6].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари он ки дар самти рафъ намудани омилҳои иқтисодию иҷтимоии пайдоиш, ташаккул ва паҳншавии терроризм ба натиҷаҳои муайян

ноил гардидааст, бобати мукамалсозии қонунгузорӣ ва мутобиқгардонии он ба равиши вазъияти мавҷудаи ҷаҳонӣ минтақавӣ дар самти муқовимат ба ин зуҳурот бо таҳияи қонунҳо, стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ комёбиҳои назаррас ба даст овардааст. Тадбирҳои мазкур замина фароҳам овардаанд, ки назорат дар мавриди ошкор ва сари вақт пешгирӣ намудани ҷиноятҳои хусусияти террористидошта пурзӯр гардида, шиддати терроризм коҳиш дода шуд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби созмонҳо ва коршиносони ваколатдор яке аз кишварҳои амнтарин минтақа эътироф гардид.

Яке аз намунаҳои муваффақи муборизаи иқтисодӣ бо терроризм – истифодаи самараноки сармоягузориҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ мебошад. Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба рушди инфрасохтор, таъсиси корхонаҳои нав ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат мекунад.

Ҷанбаи дигари муҳимми мубориза бо терроризм коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар ҷомеа мебошад. Сатҳи баланди нобаробарӣ метавонад барои тундгароии аҳоли, бахусус ҷавононе, ки худро камбизоат ҳис мекунанд ва имкони тағйир додани ҳаёти худро ба таври қонунӣ надоранд, замина гузорад.

Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, давлатҳо бояд барои тамоми кишрҳои аҳоли, аз ҷумла дастрасӣ ба таҳсилот, тандурустӣ ва кор имкониятҳои баробар фароҳам оранд. Сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бояд ба дастгирии камбизоатон ва коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, инчунин рушди бемайлони иқтисодӣ равона карда шавад.

Ҳамин тариқ, омилҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ дар пайдоиш ва рушди терроризм нақши муҳим доранд, ки зарурати омӯзиш ва таҳқиқро ба вуҷуд овардаанд. Таҳқиқи амиқ ва мушаххаси онҳо барои муқовимат ба решаҳои ташаккул ва паҳншавии терроризм муассир аст.

АДАБИЁТ:

а) ба забони тоҷикӣ ва русӣ:

1. Барномаи давлатии муқовимат ба ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030. – Душанбе, 2021.
2. Латов Ю.В. Экономический анализ современного терроризма. Учебное пособие для вузов. – Москва: Академия управления МВД России, 2007.
3. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ «Терроризм ва экстремизм падидаҳои хатарзоди ҷомеаи муосир». – Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2019.
4. Муҳаммад А.Н. Иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқовимат бо терроризм, ифротгароии динӣ ва радикализи сиёсӣ. Маҷмуаи маърузаҳои мизи мудаввар. – Душанбе: Муассисаи нашриявии «Дониш», 2018.
5. Новиков А.В. Анализ факторов риска возникновения терроризма в России. // Национальная безопасность. – Москва, 2020. – №2.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе, 28.12.2023.
7. Пономарев В.А. «Новый терроризм» как глобальная угроза. Специфика терроризма рубежа XX-XXI вв.: мультиаспекты анализа феномена // Вестник Тверского государственного университета. – Серия Философия, 2017, № 1.
8. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конфронси сатҳи баланд дар мавзӯи «Муқовимат ба терроризм ва ифротгароии хушунатомез». – Душанбе, 04.05.2018.
9. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конфронси сатҳи баланд дар мавзӯи «Ҳамкориҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар мубориза бо терроризм ва манбаъҳои маблағгузориҳои он, аз ҷумла гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва ҷинояткории муташаккил». – Душанбе, 17.05.2019.
10. Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. – Душанбе, 2021.

11. Файзов Р.Х. Терроризми сиёсӣ ва хусусиятҳои он дар шароити тағйирёбии ҷомеа (таҷрибаи Тоҷикистон): диссертатсияи доктори илмҳои сиёсӣ, – Кӯлоб, 2022.

12. Ямо Ш. Табиати низоъҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва хусусияти бевоситаи онҳо дар Афғонистон дар шароити тағйирёбии вазъи геополитикии ҷаҳон: диссертатсияи номзади илмҳои сиёсӣ, – Душанбе, 2018.

13. Ятимов С.С. Идеология ва манфиати миллӣ. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2015.

б) сарчашмаҳои электронӣ:

14. Алексеев О.Н. Причины, предпосылки, условия возникновения и распространения международного терроризма // Право и общество. – 2012. – №2 (036). [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <https://cyberleninka.ru> (санаи мурочиат: 28.10.2023).

15. Жилина И.Ю. Экономические составляющие терроризма. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: www.infogor.ru. (санаи мурочиат: 12.11.2023).

16. Зеленков М.Ю., Чемезов Н.А. — Дихотомический подход к бедности и образованию как источникам терроризма XXI века // Вопросы безопасности. – 2020. – №1. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <http://nbpublish.com/library-read-article.php?+ =32037> (санаи мурочиат: 12.11.2023).

17. Крюгер А. Что делает террориста: экономика и корни терроризма [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <http://assets.press.princeton.edu/chapters/i8465.pdf> (санаи мурочиат: 01.12.2023).

18. Social and economic causes of terrorism in Kenya: a case study of Eastleigh estate, Nairobi country [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <http://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/100019> (санаи мурочиат: 17.12. 2023).

19. The Impact of Poverty on Terrorism in North-Eastern Nigeria [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3456186 (санаи мурочиат: 17.12. 2023).

20. في لقائه بشباب القصرين... سعيد: الفقر والبؤس سبب نقشي الإرهاب. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <http://halketwassl.com> (санаи мурочиат: 17.12. 2023).

ИЛМҲОИ ФАЛСАФӢ – ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ – PHILOSOPHY SCIENCES

УДК: 316.7:001.8(075.8)

МАСЪАЛАИ ТАСНИФОТИ ИЛМҲОИ ФАРҲАНГШИНОСӢ

МУЗАФФАРӢ М.

Доктори илмҳои фалсафа, профессор, узви вобастаи АМИТ

Дар мақола масъалаи таснифоти илмҳои фарҳангиносии ҳамчун масъалаи актуалӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф мавқеи илмҳои фарҳангиносиро дар таърихи таснифоти илмҳо нишон дода, ба хулоса омадааст, ки ҳеҷ кадоме аз илминосон кӯшиши ба як системаи муайян ворид сохтани илмҳои ҷудогонаи фарҳангиносиро накардааст. Аз ин сабаб, ҳангоми баррасии масъалаҳои ба фарҳанг марбутбуда, таҳқиқотчиён ба мушкилоти гуногуни назариявӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Бинобар ин, муаллифи мақола бо далелҳои муътамад шумора ва мавқеи ҳар як илми ба фарҳанг тааллуқдоштаро шарҳ ва тафсир намудааст.

Калидвожаҳо: илм, тасниф, фарҳангиносии, система, тамаддун, ҷамъият, фалсафаи фарҳанг, антропологияи фарҳангӣ.

ПРОБЛЕМА КЛАССИФИКАЦИИ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

МУЗАФФАРИ М.

Доктор философских наук, профессор, член-корр. НАНТ

На основе анализа истории классификации наук, автор пытается показать место культурологических дисциплин в общей системе классификации наук. При этом, автор подчеркивает, что со стороны исследователей – науковедов до сих пор не было предпринято попыток выделения и систематизации культурологических наук. Такое положение дел создает определенные трудности в процессе исследования культурологических проблем. В этой связи, автор статьи, выделяя контур наук о культуре, довольно обстоятельно охарактеризовал место и значение каждой из наук в системе культуры.

Ключевые слова: наука, классификация, культурология, система, цивилизация, общества, философия культуры, культуральная антропология.

THE PROBLEM OF CLASSIFICATION OF CULTURAL SCIENCES

MUZAFFARI M.

Doctor of Philosophy, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences

Based on the analysis of the history of the classification of sciences, the author tried to show the place of cultural sciences in the general system of classification of sciences. At the same time, the author emphasizes that scientific researchers have not yet made attempts to select and systematize cultural sciences. This state of affairs creates certain difficulties in the process of studying cultural problems. In this regard, the author of the article, highlighting the outline of the sciences of culture, described in some detail the place and importance of each of the sciences in the cultural system.

Keywords: science, classification, cultural studies, system, civilization, societies, philosophy of culture, cultural anthropology.

Масъалаи таснифоти илмҳои «фарҳангиносии» яке аз масъалаҳои аст, ки дар таърихи таснифи илмҳо, мутаассифона, мақомеро ишғол накардааст.

Тибқи номенклатураи илмҳо, ки ба ҷаҳор гурӯҳ (табиатиносии, гуманитарӣ, иҷтимоӣ, техникӣ) ҷудо шудаанд, фарҳанг ҳамчун объекти омӯзиши ҳеҷ кадоме аз онҳо қарор нагирифтааст.

Масоиلى фарҳанг ва фарҳангшиносӣ одатан дар таносуби тамаддун таҳлилу баррасӣ шудааст. Ин анъана то ба имрӯз идома дорад. Муҳаққиқон фарҳангро бахше ё қисме аз тамаддун меҳисобанд, ки чунин андеша, аз назари мо, қобили қабул нест. Фарҳанг, аз як тараф, падидаи мустакил ва худкифо буда, эҳтиёҷ ба воридшавӣ ба ҷаҳорҷӯбаи илмҳои дигар надорад. Аз тарафи дигар, фарҳанг падидаи мураккаб ва ҳамчун объект иборат аз ҷанбаҳои гуногуни моддию маънавист.

Ҳангоми омӯзиши ҷанбаҳои фарҳанг ба назар мерасад, ки мафҳуми «фарҳанг» мазмунан хеле васеъ ва таркибан дорои ҷанбаҳои басо гуногун аст. Мафҳуми «фарҳанг» аз ченаки мантиқӣ муродифи мафҳуми «ҷамъият» аст. Одатан фарҳангро дар ду шакл тасаввур намудаанд: фарҳанги моддӣ ва маънавӣ. Дар чунин маъно мафҳуми «фарҳанг» аз мафҳуми «тамаддун» васеътар аст. Ҳангоми омӯзиши муқоисавии ин ду мафҳум, равшан аст, ки фарҳанг дар баробари маънавиёт боз моддиётро низ дар бар мегирад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки мафҳуми «тамаддун» танҳо қисми моддиёти ҷомеаро дар бар гирифтааст. Пас, маълум аст, ки ин қисм, пеш аз ҳама, қисми таркибии фарҳанг ба ҳисоб меравад. Агар ин андеша, яъне фаҳмиши сарҳади фарҳангӣ, дуруст бошад, қисми моддиёти фарҳанг объекти омӯзиши «тамаддуншиносӣ» набуда, балки фарҳангшиносӣ ҳисобида мешавад.

Аз тарафи дигар, тамаддун дар истилоҳи лотинӣ «сивилизатсия» номгузори шудааст, ки маънои аслияш – «шаҳриқунонӣ» аст. Аз ин рӯ, мафҳуми «шаҳриқунонӣ» шаклан ва мазмунан ҳолати техникӣ ва моддӣ буданро дар назар дорад. Дар чунин маъно ҳеҷ як тобиши маъноӣ бо ҳаёти маънавии инсон надорад. Аз дидгоҳи ташаққулбӣ дар доираи фазо ва вақт тамаддун нисбат ба фарҳанг омили баъдина ба назар мерасад. Фарҳанг дар доираи чунин ченак омили ҳамеша ҳамсафи ҳаёт буда, баробари фаъолияти инсон дар доираи муҳити хос шакл гирифтааст. Ҷолиб ин аст, ки дар ибтидои пайдоиши нишонаҳо ва ё аломатҳо, фарҳанг ҳамеша дар ду самт, яъне моддию маънавӣ шакл гирифтааст. Чунин шаклгириро дар раванди пайдоиши тамаддун мушоҳида намудан нашоёд. Симои технологӣ ва ё моддиёт ҳамеша нишондиҳандаи мавҷудияти тамаддун будааст. Аз ин лиҳоз, мафҳуми «фарҳанг, дар ҳақиқат, аз мафҳуми «тамаддун» васеътар ва таърихан қадимтар ба назар мерасад.

Аз ин рӯ, ҷудо тасаввур намудани қисми моддиёти фарҳанг амали худсарона ба назар мерасад. Ин аст, ки агар фарҳангро ҳамеша дар якҷоягии ду самти он тасаввур намоем, дар ҳақиқат, зарурат ба истифодаи мафҳуми «тамаддун» аз байн меравад. Вале баъзе аз муҳаққиқон дар чунин ақидаанд, ки тамаддун омили ҳама мавҷудоти фарҳангиро муттаҳидкунанда аст ва аз ин сабаб, мафҳуми «тамаддун» ба ҳеҷ як тақсимбандӣ ба монанди фарҳанг ниёз надорад. Чунин нуқтаи назар, ба андешаи мо, сатҳӣ ва беасос аст. Мутобиқи андешаҳои дар боло зикршуда, дар таркиби тамаддун, албатта, агар аломат ва ҷузъиёти мавҷудияти шаҳро тасаввур намоем, дар он элементҳои фарҳанги моддӣ ва маънавӣ, бешубҳа вучуд доранд. Вале ҳангоми омили бутун тасаввур намудани тамаддун ҳама гуна ҷузъиёт – моддиву маънавӣ аҳамияти амалии худро беарзиш мегардонанд. Симои моддӣ ва амиктараш техникаи тамаддун маънавиёти фарҳангиро дар сояи худ пинҳон ва ноаён мегардонад. Аз тарафи дигар, тақсимбандӣ ва ё ҷудо намудани моддиёт аз маънавиёт ғайриимкон мегардад. Ин ҳолатеро мемонад, ки аз болои тайёра ҳангоми ба шаҳр нигаристан ба ҷуз бино ва қатораҳои сохтмон ва дигар иншоот дар дохили онҳо чизеро дидан, ғайриимкон мегардад. Хусусияти тамаддун низ дар он аст, ки мафҳуми ифодакунандаи он ба ҷуз тобиши «беруна», тобиши «дохилӣ» ҳастии ҳаёти инсониро надорад. Бинобар ин, мафҳумҳои «фарҳанг» ва «тамаддун»-ро муродифи якдигар ҳисобидан, аз дидгоҳи мантиқӣ, дуруст намеояд.

Дар муқоиса бо тамаддун, фарҳанг омилест, ки ду ҷанбаи ҳастии инсонро равшан нишон дода, якеро муқобили дигаре намегузорад. Ба ғайр аз ин, тасаввур намудани ду шакли фарҳанг дар алоҳидагӣ ва новобаста аз якдигар, ғайриимкон аст. Яке дигареро замина тайёр намуда, боиси фаҳмиш ва арзишгузориҳои шакли дигаре мегардад. Дар ҳақиқат, ҳаёти инсониро бе ду ҷанба – бе моддиёт ва маънавиёт тасаввур намудан,

гайриимкон аст. Ин ду чанба дар нахуст, яъне, аз аввали сурат гирифтанд, нисбатан дар шакли худмухторӣ вучуд доштаанд ва ҳеҷ гоҳ яке бо таъсири дигаре рушд накардааст. Ин андешаҳо ба он далолат мекунад, ки мафҳуми «фарҳанг» дар муқоиса бо мафҳуми «тамаддун» васеътар ва пурмазмунтар буда, истифода бурдани мафҳуми «тамаддун» ба ивази мафҳуми «фарҳанг» қобили қабул нест.

Андешаи санавият ва ё мавҷуд будани ду чанбаи ба ҳам алоқаманд ва пойдорандаи табиат бе асос нест.

Дар олами ба назар намоёни моддӣ, мо ҳамеша бо таври абстрактӣ ду неруи бо ҳам алоқаманд ва то андозае муҳолифро мебинем. Вале олами моддиро бе мавҷуд будани ин ду неру тасаввур намудан нашояд. Гарчанде ки ин ду неру, дар назар, муҳолифи якдигаранд, моҳиятан онҳо такаҷоҳ ва пойдорандаи якдигар буда, тавассути «фаҳмиши» тарафайн ҳар қадам аз онҳо пойдор мондааст.

Фарҳанг дар ин раванд истисно нест. Мавҷуд будан ва пойдор будани ду шакли фарҳанг дар қолаби моддиёт ва маънавиёт низ хусусиятҳои дорост. Фарҳанги моддӣ муҳолифи шакли маънавиёт нест. Ин ду шакл воситаи баҳамзистии ду омил дар ҷамъияти инсонӣ гаштаанд. Қайд намудан бамаврид аст, ки санавияти дар фарҳанг мавҷудбуда, давоми санавияти Кайҳони бекарон аст. Ба ҳамин тартиб, андешаҳои дар боло зикршуда моро водор месозанд, ки дар таҳлил ва баррасии масоили фарҳангӣ ҳамеша ду чанбаи ифодашавии фарҳангро дар назар дошта бошем. Аз тарафи дигар, таҳлилу баррасии чанбаҳои фарҳанг дар шакли ягонаи тамаддун басанда набуда, қобили қабул нест, чунки тасвир намудани моддиёт ва маънавиёт дар симои яке аз шаклҳо ҳарду чанбаро аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷа қоҳиш дода, ҳароб мегардонад.

Акнун ки бартарияти мазмун ва маънои ин ду падида, яъне «фарҳанг» ва «тамаддун», равшан гардид, муайян намудани объект ва предмети фарҳангшиносӣ мувофиқи мақсад аст.

Чунон ки маълум аст, илме, ки фарҳангро меомӯзад, фарҳангшиносӣ (культурология) номида шудааст. Ҳар як илм (агар ҷавобгӯи меъёрҳои илмӣ бошад, на самт ва ё проблема) мувофиқи талаботи қонуниятҳои илм бояд объект ва предмети муайян дошта бошад. Аввал ин ки хусусияти классикии илми бунёдӣ (фундаменталӣ) бояд иборат аз таърих, методология, назария ва амалия бошад. Агар илми фундаменталӣ ҷавобгӯи меъёрҳои дар боло зикршуда набошад, пас вай илми бунёдӣ ҳисобида намешавад. Дар ҳар сурат, вай на илм, балки проблема ё худ самти илмӣ ба шумор меравад. Аз ин меъёр, фарҳангшиносӣ илми бунёдӣ ба ҳисоб меравад. Вале дар муқоиса бо илмҳои бунёдии классикӣ, фарҳангшиносӣ якҷанд хусусияти ба худ хосро соҳиб аст.

Агар фарҳангшиносиро аз нуқтаи назари объект ва предмети он нигарем, ба назар мерасад, ки фарҳанг, амиқтараш, мафҳуми «фарҳанг» хеле васеъ ба назар мерасад. Масалан, агар фарҳангро ба фалсафа муқоиса кунем, ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки аз як тараф, ҳама он падидаҳои, ки дар мафҳуми «фарҳанг» вориданд, метавонанд як ҷузъе аз падидаҳои фалсафӣ низ бошанд. Масалан, бо дарназардошти он ки шаклҳои ҳастӣ, ки предмети онтологияро ташкил медиҳанд ва ҳуди мафҳуми «ҳастӣ» дар маънои васеи худ, объекти омӯзиши фарҳангшиносӣ шуда наметавонад. Амиқтараш, ҳақиқати воқеӣ (субстансияи нахустинӣ) ё худ метафизика наметавонад объекти фарҳангшиносӣ қарор гирад, чунки ҳастӣ маҳсули фаъолияти инсон нест. Шакли дигари ҳастӣ, ки инсон аст, наметавонад, ки объекти фарҳангшинсӣ бошад, вале фаъолияти инсон худ ҷузъе аз объекти фарҳангшиносӣ буданаш мумкин аст. Дар самти гнесологӣ бошад, ҳар он натиҷае, ки берун аз ҳуш ва ақлонияти инсон ба даст омадааст, метавонад яке аз элементҳои предмети фарҳангшиносӣ қарор гирад. Аз ин муқоиса чунин натиҷагирӣ намудан мумкин аст, ки ҳамчун илм объекти фарҳангшиносӣ бешубҳа аз объекти фалсафа маҳдудтар аст. Агар чанбаҳои предмети фалсафаро бо предмети фарҳангшинсӣ муқоиса намоем, маълум мегардад, ки баъзе аз илмҳои фалсафӣ худ ба предмети фарҳангшиносӣ низ марбутанд. Масалан, масъалаҳои эстетикӣ, этикӣ, фалсафаи фарҳанг ва ғайра. Аз ин лиҳоз, фарҳанг низ ба майдони фалсафа воридшаванда ба назар мерасад.

Аз тарафи дигар, фарҳангшиносӣ бо фалсафа (асосан дар самти гносеологӣ) ҳамомӯзандаи падидаҳои инсонӣ ба ҳисоб мераванд.

Аз нуқтаи назари он ки ҳама ашёи сохтори предмети фарҳангшиносиро ташкилкунанда, бевосита дар таркиби предметҳои илмҳои фалсафа дохиланд, объекти фарҳангшиносиро маҳдуд тасаввур намудан дуруст намеояд. Умуман, муайян намудани доираҳои объект ва предмети фарҳангшиносӣ, аз ин нуқтаи назар кори осон набудааст. Дар ҳар сурат, мусаллам аст, ки объекти фарҳангшиносӣ ҳуди «фарҳанг» мебошад (бояд дар назар дошт, ки объекти илм ҳамеша аз предмети он васеътар мебошад).

Муайян намудани объекти фарҳангшиносӣ нисбат ба муайян намудани предмети он то андозае осонтар ба назар мерасад. Чунон ки зикр шуд, дар адабиёти фалсафӣ, сотсиологӣ ва фалсафаи иҷтимоӣ кӯшиши муайян намудани доираи масъалаҳои предмети фарҳангшиносӣ хеле кам ба назар мерасад.

Агар нуқтаи назари самтҳои антропологии дар мамолики Аврупо мавҷудбударо мавриди омӯзиш қарор диҳем, чунин бармеояд, ки фарҳангшиносӣ ҳамчун илми бунёдӣ то ба имрӯз сурат нагирифтааст ва ҷойҳои он дар таркиби илмҳои антропологии норавшан мондааст. Масалан, дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико фарҳангшиносӣ ҳамчун илми мустақил ва берун аз антропология вучуд надорад. Дар кишвари номбурда, фарҳангшиносиро дар доираи «Антропологияи фарҳангӣ» маҳдуд сохтаанд. Ба ақидаи таҳқиқотчиёни ин самт гӯё ҳама масъалаҳои фарҳанг ва ҷузъиёти предмети вай дар доираи «антропологияи фарҳангӣ» ворид шудааст [1,98]. Ба андешаи мо, ин нуқтаи назар мавқеи фарҳангшиносиро дар системаи илмҳо маҳдуд сохта, барои муайян намудани предмети он имконият дода наметавонад. Ба ғайр аз ин, ҳуди объекти фарҳангшиносӣ аз байн меравад.

Объекти омӯзиши «антропологияи фарҳангӣ», ба ақидаи муаллифони ин самти илмӣ, ҳуди фарҳанг аст, вале дар ин маврид онҳо на фарҳангро дар маънои васеи он, балки дар маънои фарҳанги этникӣ ва дар доираи этнология маҳдуд сохтаанд. Бо чунин нуқтаи назар натавонанд объект, балки сарҳади предмети фарҳангшиносиро муайян намудан ғайри имкон аст. Муаллифони самти «антропологияи фарҳангӣ» бар чунин ақидаанд, ки мустақилона, бе пайванд ба антропология мавҷуд будани фарҳангшиносӣ мувофиқи мақсад нест. Чунон нуқтаи назар, муҳолифи ягонагӣ ва муайянии фарҳангшиносӣ ҳамчун илми мустақил ва худкифо нигаронида шудааст. Аз ин рӯ, андешаҳо нисбат ба таносуби «антропологияи фарҳангӣ» бо фарҳангшиносӣ аз меъёрҳои муайян намудани мавқеи илмӣ доштани ин ва ё он фан, нодуруст ба назар мерасад.

Қисми дигаре аз таҳқиқотчиёни самти «антропологияи иҷтимоӣ» [4] низ бар чунин ақидаанд, ки фарҳангшиносӣ қисми таркибии сотсиология ҳисобида мешавад. Бо ҳадафи исбот намудани ин андеша [1] муаллифон кӯшиши маҳлут сохтани ду равияи антропологияро низ қардаанд.

Ба ақидаи онҳо, дар омӯзиши фарҳанги мардумӣ бояд «антропологияи иҷтимоӣ» ва «антропологияи фарҳангӣ» якҷоя бошанд ва ин самт «социальная и культурная антропология» номида шавад. Дар ҳар сурат, мавқеъ ва мақоми фарҳангшиносӣ дар самтҳои номбурдаи илмӣ ғайриқаноатбахш сурат гирифтааст.

Бояд қайд намуд, ки самтҳои номбурдаи антропологии, пеш аз ҳама, самтҳои антропологии ҳолис ҳисобида намешаванд. Агар аз нигоҳи объекти антропологияи умумӣ ё нормативӣ ба ин самтҳо нигарем, ба назар мерасад, ки дар ҳар ду самт табиати инсон ба пуррагӣ омӯختанашаванда мемунад. Аз тарафи дигар, масъалаи фарҳанг низ дар доираи фарҳанги мардумӣ боқӣ мемунад. Фарҳанги мардумӣ, ки дар доираи этнология омӯхта мешавад, барои ҳаматарафа омӯхтани предмети фарҳангшиносӣ кифоя нест.

Вазъи фарҳангшиносӣ, ки дар бештари кишварҳои Аврупо ва Амрико якнамуд қарор дорад, муайян намудани объект ва предмети фарҳангшиносиро мушкилотеро ба миён овардааст. Ин мушкилот намегузорад, ки аввал доираи предмети фарҳангшиносӣ ва баъдан шумораи илмҳои фарҳангшиносӣ муайян шавад.

Сарфи назар аз ин мушкилот бояд кӯшиш ба харч дод, ки доираи илмҳои фарҳангшиносӣ муайян гардад. Бо мақсади тасниф намудани илмҳои фарҳангшиносӣ зарур аст, ки шумораи онҳо то андозае амиқ бошад.

Ҳангоми тасаввур намудани объекти фарҳангшиносӣ арзишгузорию дурусти объект лозим аст. Одатан, объекти илм ашё, предмет, ҳолат, раванди мавҷудияти ин ва ё он объектеро меноманд, ки «муҷаррадии» он тасвиршаванда бошад. Аз ин лиҳоз, муайян намудани хати сарҳадии объекти фарҳангшиносӣ басо мушкил аст. Мушкилӣ аз он оғоз мегардад, ки объекти фарҳангшиносӣ ду ҷанбаи ҳастии фарҳанг (моддӣ ва маънавӣ)-ро дар бар мегирад. Ҳарду ҷанба беҳадду худуд ба назар мерасанд. Ҷанбаи моддиёт бениҳоят васеъ буда, тамоми ашёи ба тамаддун дахлдоштаро дар бар мегирад. Қисми маънавии фарҳанг бошад, аз моддиётгаш кам нест. Бинобар ин, махлут сохтани ҳар ду қисм дар мафҳуми «фарҳанг» гарчанде асоси мантиқӣ дошта бошад ҳам, то андозае тасаввурнашаванда ба назар мерасад [2]. Дар ҳар сурат, ин мушкил набояд садди роҳи тасаввури ягона дар бораи фарҳанг гардад. Аз ин рӯ, бо итминони комил гуфтан мумкин аст, ки объекти омӯзиши фарҳангшиносӣ, чунон ки зикр шуд, ҳуди «фарҳанг» аст [3].

Илмҳои, ки мо онро ҳамчун илмҳои фарҳангшиносӣ пешниҳод менамоем, бояд ду ҷанбаи ҳастии фарҳангро инъикос намоянд.

Дар мавриди дар худ нагирифтани ҷанбаҳои моддию маънавӣ, маълум мегардад, ки объекти фарҳанг ҳаматарафа мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Дар ин замина ба чанд нукта таваҷҷуҳ менамоем:

1. Акнун объекти фарҳангшиносӣ, ки ҳуди «фарҳанг» пазируфта шудааст, мебоист барои омӯзиши фарҳанг дар маънои васеаш илме вучуд дошта бошад, ки ҳама паҳлуҳои ин падидаро мавриди омӯзиш ва арзишгузорӣ қарор диҳад. Аз уҳдаи чунин вазифаҳо танҳо фалсафаи фарҳанг баромада матавонад. Яъне, «фалсафаи фарҳанг» илми нахустин ва фарогирандаи тамоми ҷанбаҳои фарҳангшиносӣ бояд пазируфта шавад.

2. Яке аз шугл ва вазифаи табиати инсон офаридани зебоӣ дар муҳити зист аст. Зебоӣ ва зебоипарастӣ хоси танҳо инсон аст. Самти илмие, ки зебоиро дар муҳити атроф мешиносад ва инсон ҳамчун субъект, яъне офарандаи чунин зебоӣ шуморида мешавад, бо мафҳуми «зебоишиносӣ» ё худ «эстетика» ифода шудааст. Яъне, «зебоишиносӣ» дуюмин илми «фарҳангшиносӣ» бояд эътироф гардад.

3. Ҷанбаи маърифатнокии инсонро, одатан дар рафтору кирдори ӯ мебинанд. Рафтору кирдор, дар ҳақиқат, оинаи ахлоқанд. Ахлоқ падидае мебошад, ки танҳо хоси инсон аст. Бояд таъкид намуд, ки симои ахлоқии инсон то андозае арзиши ҷамъбастанандаи хислати ӯст. Бесабаб нест, ки ҳангоми арзишгузорӣ ба фарҳанги шахс, нишонаҳои ахлоқии ӯ ҳамеша пеши назари арзишгузор қарор доранд. Аз ин лиҳоз, ахлоқ ҳамчун падидаи инсонӣ ба қисми маънавии фарҳанг дахл дорад. Бинобар ин ахлоқро ба монанди «зебоишиносӣ» яке аз илмҳои «фарҳангшиносӣ» номидан мумкин аст.

4. Миёни мавҷудоти зинда инсон ягона маҳлуке мебошад, ки ба парасторию тарбияи мақсаднок ниёз дорад. Инсон агар бетарбия ба воя расад, натиҷааш ба ҳамагон маълум аст. Таълиму тарбия қисми ҷудонашавандаи раванди ташаккулёбии инсон аст. Пас, ҳама паҳлуҳои амали ба тарбияи инсон дахлдошта, қисме аз урфу одати фарҳанги пешина ва имрӯзи мардумист. Илми таълим ва тарбия илмест ҳамешагӣ, доимоамалкунанда, ки субъекти он пояи фарҳангро устувор нигоҳ медорад. Бо истилоҳ ин илмро «педагогика» номгузорӣ намудаанд. Яъне «педагогика» яке аз илмҳои «фарҳангшиносӣ» ба ҳисоб меравад.

5. Асосан пазируфтани санъат майлу хоҳиши ботинии инсон аст. Санъат маънои бисе пурмазмуну фарогиранда дорад. Бо қадом мазмуне, ки мо элементи санъатро мавриди ситоиш қарор надихем, ин аз далели ягонагӣ ва куллии он шаҳодат медиҳад.

Ҳангоми истифодаи мафҳуми «санъат» мо беихтиёр мафҳуми «фарҳанг»-ро низ ба хотир меоварем. Ин ба он далолат мекунад, ки санъат бевосита «оинаи» фарҳанг буда, дар ин оина ҷузъиёти фарҳангӣ ҳамеша ҷилвагар аст.

Нисбат ба илмҳои эстетикаю этика ва педагогика, илме, ки бо истилоҳи «санъатшиносӣ» ифода шудааст, васеътар ва пурмазмунтар аст. Бинобар ин, «санъатшиносӣ», бешубҳа яке аз илмҳои «фарҳангшиносӣ» ҳисобида мешавад.

6. Одатан, хислат, урфу одат, ҳаёти ҳаррӯза ва менталитети миллат, то андозае дар адабиёт ва забони ӯ инъикосшавандаанд. Образҳои бадеӣ маҷмуи доимо устувори ин ва ё он мардум ҳисобида мешаванд [5]. Тавассути адабиёт ва забони миллат мо дар бораи ҳаёти маънавии ҳаррӯза тасаввурот пайдо мекунем. Тарзи пиндор, гуфтор ва рафтори шахсони алоҳидаи ба ин ва ё он миллат тааллуқдошта, инъикоскунандаи хиради умумии мардумӣ ва дар охир, ҷамъбасткунандаи хусусияти фарҳангӣ ҳисобида мешавад. Аз хусусияти адабӣ ва забонӣ миллат дар бораи фарҳанги ӯ маълумоти кофӣ ба даст овардан мумкин аст, ки дар маҷмӯъ, симои «фарҳангии миллат ва ё халқият» намоён мегардад. Ин аст, ки адабиётшиносию забоншиносӣ яке аз илмҳои «фарҳангшиносӣ» ҳисобида мешавад.

7. Муҳити зисти одамон ҳамеша бо тарзи муайян шакл гирифтааст. Пеш аз ҳама, мардум баҳри идома ва некуаҳволии худ ниёз ба манзил, хӯрок, умуман, шароити зист доранд. Дар ин қатор биноҳои истиқоматӣ, агар аз як тараф, бо мақсади некуаҳволии беранҷу мушкilot бошад, аз тарафи дигар, инъикоскунандаи фикру ақидаи онҳо дар бораи муҳити зист, ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, сохти меъморӣ, яке аз элементҳои фарҳангӣ дар ҷомеа ба шумор меравад, ки таҷассумгари ҳаёти моддии мардумон аст. Аз ин рӯ, меъморӣ ё худ «архитектура» бояд яке аз илмҳои «фарҳангшиносӣ» ба шумор равад.

8. Лаззат бурданро аз санъат бе мусиқӣ тасаввур намудан нашоёд. Мусиқӣ ва асосан, субстансияи он – садо яке аз панҷ аносири бузурге ба ҳисоб меравад, ки табиат барои шунидани он ба инсон узви анатомии махсус – гӯшро ба миён овардааст. Садо дар қатори панҷ аносири бузурги кайҳонӣ мавқеи аввалинро соҳиб аст. Дар раванди судури кайҳон садо нахустин аносирест, ки ҷаҳор аносири дигарро сарчашма мебошад.

Ҳамаи ин сифатҳо тавассути мусиқӣ мавриди дарк, баррасӣ ва кайфу хушҳолӣ мегардад. Мусиқӣ миёни ду шакли фарҳангӣ вазифаи алоқамандкунандаро иҷро кардааст, ки тавассути он моддиёт ва маънавиёт дар фарҳанг васл мегиранд. Пас, мусиқӣ самти илмиест, ки дар сохтори таркибии «фарҳангшиносӣ» мавқеи худро дорост.

9. Дар адабиёти ба масъалаҳои сотсиологӣ бахшидашуда, андешаеро пайдо кардан мумкин, ки тибқи он фарҳанг бояд аз нуқтаи назари сотсиологӣ баррасӣ шавад. Дар ин самт таҳқиқот хеле зиёд аст. Агар ин самти илмӣ пазируфта нашавад, далели он аст, ки вай на илми сотсиологӣ, балки самти илмии фарҳангшиносист.

Аз тарафи дигар, андешаҳо дар адабиёти номбурда хеле назаррасанд, ки худ «сотсиология» ба он нигоҳ накарда, ки яке аз илмҳои онтологӣ ҳисобида шуда, шакли махсуси ҳастӣ – ҷомеаро меомӯзад, худ илми «фарҳангшиносӣ» ба шумор меравад. Чунин андешаҳо беасос нестанд. Ҷамъият маҳсули ҷаҳолияти одамон аст. Чунон ки маълум аст, ҳар он чи ки бо дасти инсон ҳолати табиӣ худро дигар намуда, шакли дигарро ба худ гирифтааст, предмети «фарҳангшиносӣ» ҳисобида мешавад. Ҷамъият бошад, бо ҳама ҷузъиёти худ, маҳсули дасти инсон буда, дар шаклҳои моддию маънавӣ ҳамчун сохтор, симои худро гирифтааст. Бинобар ин, дар ҳақиқат, ҷамъият бо ҳама маънавиёт ва моддиёти худ объекти фарҳангӣ мебошад. Бо ин далелҳо, бо боварӣ гуфтан мумкин, ки «сотсиология» худ илми «фарҳангшиносӣ» ба ҳисоб меравад.

10. Ҷараёни (протсесс) равонии инсонро илми психология, бо истилоҳи имрӯза, «равоншиносӣ» меомӯзад.

Дар маҷмӯъ, равони гурӯҳи одамнро «равоншиносии иҷтимоӣ» меомӯзад. Дар ҳақиқат, равоншиносии фардӣ ҳамчун сохтори маънавии фард аз равоншиносии гурӯҳӣ, яъне иҷтимоӣ, бо як қатор хусусиятҳои худ фарқ мекунад. Равоншиносии иҷтимоӣ гарчанде ба қонуниятҳои равоншиносии фардӣ таъя кунад ҳам, вале равони инсон дар муҳити иҷтимоӣ, хусусияти фарқкунандаро мегирад. Аз тарафи дигар, эътироф намудани сотсиология ба ҳайси илми фарҳангшиносӣ далеле ба миён меоварад, ки ҳамагуна

ходисаи тавассути фаъолияти инсон суратгирифта, хусусияти фарҳангӣ пайдо мекунанд. Бинобар ин «психологияи иҷтимоӣ» низ аз ин баҳамвобастагӣ озод нест ва метавон ин самти илмиро самти «фарҳангшиносӣ» эътироф намуд.

11. Агар самтҳои илми дар боло зикршударо, ки самти фарҳангӣ қабул намоем, пас «антропологияи фарҳангӣ» бечунучаро илми антропологияи набуда, бештар ба «фарҳангшиносӣ» тааллуқ дорад.

Дар бораи мавқеъ ва хусусияти «антропологияи иҷтимоӣ» дар сатрҳои дар боло зикршуда таъкид кардем. Ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки илмҳои «антропологияи фарҳангӣ» ва «антропологияи иҷтимоӣ» дар бунёди худ баҳри омӯзиши фарҳанг шакл гирифтаанд. Аз ин рӯ, ҳар ду илми номбурда бояд илмҳои «фарҳангшиносӣ» ҳисобида шаванд.

12. Фарҳанги муосир бевосита ба фарҳанги гузашта робитаи ногузастанӣ дорад. Умуман, фарҳанги муосирро бе хотираи таърихӣ, бе моддиёт ва маънавиёти гузашта тасаввур намудан нашоҷад. Ёдгориҳои модии таърихӣ гувоҳи алоқамандии фарҳанги имрӯза ва гузашта аст. Беҳуда нест, ки баҳри омӯзиши ин ёдгориҳо археология (бостоншиносӣ) яке аз самтҳои бунёдии илми таърихро ташкил додааст. Аз ин ҷост, ки археология яке аз илмҳои «фарҳангшиносӣ» ба шумор меравад.

13. Бо ҳадафи ба даст овардани маводи таърихӣ таҳқиқоти сахроиро ба роҳ мондан лозим меояд. Барои амалӣ гаштан ва далелҳои илмӣ овардан, яке аз самтҳои таҳқиқоти таърихро «этнография» номгузорӣ намудаанд. Этнография самти илмӣ-таҳқиқотие ба ҳисоб меравад, ки тавассути бозёфтҳои моддиву маънавӣ аз хотираи таърихии одамон истифода мебарад. Этнография яке аз илмҳои ёрирасон дар омӯзиши фарҳанги ин ва ё он миллат аст. Бинобар ин, мувофиқи мақсад мебуд, агар самти илмӣ-таҳқиқотӣ, ки бо истилоҳи «этнография» маълум аст, яке аз илмҳои «фарҳангшиносӣ» ҳисобида шавад.

14. Хотираи одамон ҳамеша така ба гузаштаи онҳо дорад. Аз тарафи дигар, дар ирсиятшиносии муосир муайян шудааст, ки сифат ва аломатҳои ирсии инсон ҳамеша аз насл ба насл гузарандаанд ва ҳеҷ гоҳ ин риштаи бунёдӣ қанда нахоҳад шуд. Гузашта аз он, маърифати инсонии муосир ҳамеша аз хотираҳои гузашта бой ва рангин аст. Гуфтан мумкин аст, ки хотираи таърихии мо роҳнамо ва барандаи хотираи имрӯза гардидааст. Фарҳанги маънавии муосир давоми бевоситаи фарҳанги гузаштаи мост.

Беҳуда нест, ки дар таҳқиқоти илмӣ, мо така ба таърихи гузаштаи ин ва ё он ашё, ҳодиса, ҳолат ва ғайра дорем. Аз ин рӯ, мантикист, ки таърих худ илми фарҳангшиносист.

15. Ногуфта намонад, ки масоили ҳуқуқ ҳамеша дар тасаввури фард ва ҷумла одамон дар ҷомеа мақоми хосае доштаанд. Таърихи ҳуқуқ хеле қадим аст, ки аз ҷамъияти ибтидоӣ оғоз гардида, дар ҳар як зинаи таърихи инсонӣ пойдор монда, ташаккул ёфтааст.

Тарзи риоя намудан, пойдор нигоҳ доштани ҳуқуқ далели он аст, ки паҳлуҳои зиёди фарҳангро дар таърихи башарият шадда намудааст. Беҳуда нест, ки шуури ҳуқуқӣ ба яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ табдил ёфтааст. Аз ин рӯ, ҳуқуқ ё худ ҳуқуқшиносӣ яке аз илмҳои фарҳангшиносиро ташкил медиҳад.

Ба ҳамин тариқ, шарҳи мухтасари илмҳои «фарҳангшиносӣ» ва муайян намудани мавқеи онҳо дар омӯзиши фарҳанг, ба хотири ба «фарҳангшиносӣ» табдил додани илмҳои номбурда набуда, танҳо кӯшише мебошад, ки мавқеи самти донишҳои гуногунро дар таҳқиқ ва баррасии фарҳанг муайян созад.

Таснифоти баррасишуда, албатта, алоқамандии «имманентӣ» миёни илмҳои номбурда надорад, вале он дар шакли ҷамъии самтҳои номбурда арзишгузорӣ шудааст.

Илмҳои бунёди ва самтҳои илми таҳлилшуда ҳар кадоме бо объект ва предмети худ аз якдигар фарқ мекунад. Вале муайян намудани предмети илмҳои номбурда имкон медиҳад, ки объект ва хусусан, предмети «фарҳангшиносӣ» мушаххас гардад.

Албатта, имконияти таснифи илмҳои «фарҳангшиносӣ» аз дидгоҳи меъёрҳои дигар низ, вучуд дошта метавонад, вале чунин тасниф ниҳоят сода ва ноপুরра ба назар мерасад.

Аз ин рӯ, мо лозим шуморидем, ки таснифи илмҳои «фарҳангшиносӣ», то андозае паҳлуҳои гуногуни фарҳангро равшан созад.

АДАБИЁТ:

1. Добренёв В.И., Кровченко А.И. Социальная антропология. – Москва: ИНФРА-М, 2005. – 688 с.

2. Клейн Л.С. Археологические источники. – Ленинград, 1978.

3. Кром М.М. Историческая антропология. – СПб., 2000.

4. Культуральная антропология: Учеб. пособие/Под ред. Емельянова Ю.Н. Скворцова Н. Г. – СПб: 1996. - 186 с.

5. Лурье С.В. Что изучает этнология? [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: [http: // svlourie.narod.ru](http://svlourie.narod.ru). (Санаи муроҷиат: 22.09.2023).

УДК: 111.85:165.242.2(075.8)

**ТАВЛИД, МАРГ ВА АЗИЯТИ ИНСОН ДАР МЕТАФИЗИКАИ
АРТУР ШОПЕНГАУЭР****АМИНОВ Ф.А.***Номзади илмҳои фалсафа, дотсент*

Мақола ба мушкилоти ҳаёт ва марг дар метафизикаи А. Шопенгауэр бахшида шудааст. Муаллиф тасдиқ мекунад, ки ҳолати обистан ва ҳолати марг аз ҷониби Шопенгауэр аз мавқеи диалектика баррасӣ шуда, дутарафа будани ин раванд бо тарзи баёни худи Шопенгауэр ҳолати «дар як мушт фушурдани» ин ду амал аст. Мувофиқи андешаи муаллиф, барои Шопенгауэр инсон – ин ҳайвони метафизикист, яъне инсонӣ фалсафагаро аст, ки маҳз тавассути тарс аз марг ба хамин афтодааст. Шопенгауэр андеша дорад, ки ҳаёти авлод ин татбиқи иродаи ӯ дар вақт аст. Моҳияти ботинии ҳар мавҷуди зинда дар авлоди ӯ нухуфта аст. Манофеи авлод, яъне муносибатҳои ҷинсӣ, тавлиди тифл ва гизодиҳии насл нисбат ба дигар шуглҳо барои инсон муҳимтар аст. Концепсияи Кантро бо Шопенгауэр муқоиса карда, муаллиф таъкид мекунад, ки Иммануил Кант андеша дошт, ки инсон набояд дар бораи марги худ фикр кунад, дар ҳолате ки Шопенгауэр ба сифати нуқтаи аввалияи тамоми концепсияи антропологии ҳеш ҳамин далелро пеш мегузорад, ки инсон бояд марги ҳеширо дарк намояд. Марг ва тавлид – навишави доимист, ки «марг – танҳо гум шудани як фардият ва пайдошави фарди дигар аст». Марг ва тавлид барои Шопенгауэр тарзи нав шудани шуури ирода буда, ҳар таҷаддуд имконияти нави инкори ирода ба ҳаёт аст. Муаллиф андешаи пеш мегузорад, ки Шопенгауэр қатъиян идеяи ҷовидонию намирандагии шахсиро рад мекунад. Ғайр аз ин, истодагарӣ қардан дар хусуси абадияти шахсиро устувор шудани гумроҳӣ медонад. Дар доираи анъанаи иррационализм Шопенгауэр дар назар дорад, ки марг ҳадафи асосии ҳаёт буда, сояи он болои ҳаёт ҷо гирифтааст. Танҳо инсон, дар муқоиса ба ҳайвонҳо комилан ҳолати маргро мефаҳманд ва онро қабул доранд.

Калидвожаҳо: ҳаёт, тавлид, марг, метафизика, ирода, иррационализм, инсон, насл, авлод, бемаргӣ.

**РОЖДЕНИЕ, СМЕРТЬ И СТРАДАНИЕ ЧЕЛОВЕКА В МЕТАФИЗИКЕ
АРТУРА ШОПЕНГАУЭРА****АМИНОВ Ф.А.***Кандидат философских наук, доцент*

Статья посвящена проблеме смысла жизни и смерти в метафизике А. Шопенгауэра. Автор утверждает, что акт зачатия и акт смерти Шопенгауэром рассматривается диалектически, в двойственности его восприятия, по выражению самого Шопенгауэра «как бы сжатые в одном кулаке». Согласно автору, для Шопенгауэра человек – это *animal metafisicum*, т.е. метафизическое животное, которое становится таковым именно из-за страха перед смертью. Шопенгауэр считает, что жизнь рода, объективация воли во времени, внутренняя сущность каждого живого существа коренится в его роде. Интересы рода, т.е. половые отношения, деторождение и прокормление потомства безгранично важнее, чем другие увлечения человека. Сравнивая концепции Канта и Шопенгауэра, автор утверждает, что Иммануил Кант считал, что человеку не обязательно думать о своей смерти, тогда как Артур Шопенгауэр в качестве исходного пункта всей антропологической концепции поставил факт осознания человеком своей смертности. Смерть и рождение – постоянное обновление само по себе, «смерть – лишь утрата одной индивидуальности и возникновение другой». Смерть и рождение для Шопенгауэра – это, есть способы обновления сознания воли и каждое подобное обновление приносит и новую возможность отрицания воли к жизни. Автор считает, что Шопенгауэр решительно отвергает идею личного бессмертия. Более того, считает, что настаивать на вечности самого себя все равно, что укреплять заблуждение. В рамках иррационалистической

традиции Шопенгауэр полагал, что смерть – главная цель жизни, ее тень лежит на жизни. Только человек может полностью осознать и принять момент смерти, этим мы отличаемся от животных.

Ключевые слова: жизнь, рождение, смерть, метафизика, воля, иррационализм, человек, потомство, род, бессмертие.

BIRTH, DEATH AND SUFFERING OF MAN IN METAPHYSICS OF ARTHUR SCHOPENHAUER

AMINOV F.A.

Candidate of Philosophy, Associate Professor

The article is devoted to the problem of the meaning of life and death in the metaphysics of A. Schopenhauer. The author claims that Schopenhauer considers the act of conception and the act of death dialectically, in the duality of his perception, in the words of Schopenhauer himself, "as if clenched in one fist." According to the author, for Schopenhauer, man is an animal metaphisicum, i.e. a philosophizing animal that becomes such precisely because of the fear of death. Schopenhauer believes that the life of the race is the objectification of the will in time. The inner essence of every living being is rooted in its kind. Interests of the clan, i.e. sexual relations, childbirth and feeding posterity are infinitely more important than other human hobbies. Comparing the concepts of Kant and Schopenhauer, the author argues that Immanuel Kant believed that a person does not have to think about his death, while Arthur Schopenhauer set the fact of a person's awareness of his mortality as the starting point of the entire anthropological concept. Death and birth are a constant renewal in itself, "death is only the loss of one individuality and the emergence of another." For Schopenhauer, death and birth are ways of renewing the consciousness of the will, and each such renewal introduces a new possibility of denying the will to live. The author believes that Schopenhauer decisively rejects the idea of personal immortality. Moreover, he believes that insisting on the eternity of oneself is the same as strengthening delusion. Within the framework of the irrationalist tradition, Schopenhauer believed that death is the main goal of life, its shadow lies on life. Only a person can fully realize and accept the moment of death; this is how we differ from animals.

Keywords: *life, birth, death, metaphysics, will, irrationalism, man, posterity, race, immortality.*

Мавзуи тавлид ва марги инсон мавзуи меҳварии таълимотҳои антропологи буда, аз замони бостон то имрӯз таваҷҷуҳи файласуфонро ҳамеша ба худ ҷалб мекунад. Яке аз симоҳои шинохтаи фалсафаи ҷаҳонӣ, файласуфи олмонӣ Артур Шопенгауэр (1788-1860) мебошад, ки осори фалсафии ӯ мавриди муҳокимаю мулоҳизаҳои гуногун қарор гирифта, ин муҳоҳисаҳо то имрӯз шухрати ӯро боз ҳам баландтар бардоштааст. Шопенгауэр ба масъалаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ камтар таваҷҷуҳ намуда, дар робита ба неруе, ки мундариҷаи ҳувиятии инсон буда, ботинияти инсонро ба ҷунбиш оварда, ба шаклҳои гуногун аз ҷониби фардҳои мухталиф татбиқ мешавад, ҳарф мезанад. Зухуроти фаъолияти ҳаётии инсон ба кадом шакле руҳ надихад, аз нуқтаи назари Шопенгауэр батамом амали неруи ботинӣ-иродаи ӯст, ки баръакси таълимоти Кант, ифодаи қонунҳои бунёди набуда, балки тамоили аслияти ва моҳияти имманентӣ дорад. Сарнавишти инсон, ки ба гиреҳи устувори тавлиду марг пайвастагӣ дорад, мавзуи метафизикаи Шопенгауэр қарор гирифтааст. Месазад таъкид намуд, ки андешаи файласуфон доир ба мавзуи марг ва бемаргӣ гуногунанд ва андешаи аксари онҳо аз таълимоти А.Шопенгауэр фарқ мекунанд. Мутафаккирон ба ҳар роҳу усуле зиндаёд мондани инсонҳо, хусусан инсонҳои қомилфтаро, таъкид мекунанд. Якеҳо усули мумийёкардашудаи қисм, дигаре таҷассум ва таҳаққуқи инсон дар эҷодиёти ӯ, саввумӣ зинда мондани инсон тавассути генҳо дар наслҳои баъдиаш, баъзеҳо кӯчиши руҳ ба кайҳон ва роҳҳои мухталифи дар фазои бемаргӣ қарор гирифтани руҳонияти инсонро иддао доранд [6,768]. Иттифоқ афтадааст, ки барои фарҳангҳои гуногун мушкилоти марг ва зиндагӣ ба воситаи тарзи махсуси

андешаронӣ баён мегардад. Дар чараёни дарк ва фаҳмиши ин мушкилот халқҳои гуногун ҷамъи нишноҳо, рамзҳо, образи тамсилҳои истифода намуда, назари худро тавассути ҳамин аломату нишноҳо ба ин масъала изҳор мекунанд. Инсон асрори ҳолати фаноёбиро нафаҳмида, тавассути ҳамин маросиму иқдомҳо меҳаҳад, ин мушкилотро дарк намуда, тасаввуроти хосаи худро нисбат ба ин масъала таҳия созад. Чиниҳо ба марг ҳамчун ба ҳодисае муносибат мекунанд, ки он ҷо фоҷиа мушоҳида намешавад. Дар фаҳмиши онон инсон байни зиндаҳо, вале дар шакли мутаваффою марҳум боқӣ мемонад. Ӯ ба дигар ҳолат мубаддал гаштааст ва ба дунёи дигар нахоҳад рафт [3,192]. Ин масъалаҳо таваҷҷуҳи Артур Шопенгауэрро низ ҷалб кардааст ва ӯ масъалаи фано шудани ҷисм ва расидани марги инсонро ба таври хоса таҳлил мекунанд. Бояд ёдовар шуд, ки дар фарҳанги бостон муносибат ба марг хусусияти эпикӣ дошта, танҳо баъдтар дар динҳои пайдошудаи ҷаҳонӣ миллӣ, аз қабилӣ буддоӣ, зардуштия, яҳудия ва даосизм манбаи тарсу ҳарос ва заминаи фоҷиаи шахсӣ баҳогузорӣ мешавад. Кӯшиши бартараф намудани ҷунин эҳсоси тарсу ваҳм ва тавзеҳи бохирадонии марг аз ҷониби Сукрот дода мешавад, ки мувофиқи навиштаи Афлотун «ҳар касе воқеан ба фалсафа дода шудааст, моҳиятан ҳар лаҳзае ба фаноёбии марг рӯ ба рӯ аст». Афлотун идеяи Сукротро ки маргро раҳо ёфтани овоз шудани руҳ аз ҷисм доништа, ҷисмро зиндони ҳаёти заминии руҳ баҳогузорӣ мекард, инкишоф медиҳад. Мувофиқи ин назария руҳ ва ҷисм ба ду олами алоҳида ва мутақобил тааллуқ доранд: руҳ аз олами абадию бетағйири идеяҳо берун шуда, сипас баъд аз марг ба он бармегардад; ҷисм бошад, ба ҷасади фаношудаю пӯсидае табдил меёбад, ки манбаи пайдоишаш низ ҳамин ҳолат буд. Таълимоти Сукрот, Афлотун ва Арасту доир ба абадияти руҳ фоҷиаи маргро мулоим сохта, баъдҳо дар шакли табдилёфтае масеҳият онро қабул мекунанд ва чанд садсолае анъанави муайяне дар ҳаёти маънавии аврупоӣ қарор мегирад.

Хотирнишон бояд қард, ки иддае аз файласуфон роҳи мубориза ба маргро тавассути тақсими ҷисми руҳи ҷисм ва абадзиндагии руҳ интихоб намуданд. Ин падида барои таърихи Юнону Рим, то ба вучуд омадани масеҳият ҷун архетипи асосӣ баромад мекард ва баъдҳо низ дар чараёни муборизаи фалсафаю дин дар саҳнаи мубориза барои афзалият доштан дар фарҳанги инсонӣ идома ёфт. Сукрот – ҳақими бузурги ҳақиқатхоҳ, пешорӯи марг қадам зад ва аз паси ӯ силсилаи шахсиятҳои мустаҳақ ва ҷонбохтаҳои мутаварреъ (парҳезгор) саф кашиданд. Шахсиятҳои баргузидае, ҷун Исои Масеҳ, Мансури Ҳаллоҷ, Ҷордано Бруно ва дигарон бо рағбати устувору мутаҳаввир ҷазои қатлро дар нисбати хеш сарнавишти шоиста ва оқибати мушарраф қабул карданд. Сукрот на танҳо ҳунари беғаразона, бошарафона зиндагӣ қардан, балки қобилияти бошарафона маргро қабул қардан низ ба инсонҳо намоиш дод [5,70-96]. Фаҳмиши фарқкунандаи дигарро оид ба марг Эпикур ва равоқӣён баён мекунанд. Ҳадафи андешаҳои онҳо ҳам овоз қардани инсон аз тарсу воҳимаи марг аст. Равоқӣён ба қуллият ва табиӣ будани марг итминон дошта, арз мекунанд, ки ҳама чизҳо дар олам ниҳоят фаноёбии худро доранд, ки набояд аз он тарсид. Эпикур бошад, бисёр сода қарда фаҳмонидан меҳаҳад: марг барои инсон воқеан вучуд надорад, инсон ба марг «вонамеҳӯрад» (яъне, ҳолати марги худро намебинад), аз ин рӯ, набояд аз марг тарсид [8,319-324]. Новобаста ба мундариҷаи мухталифи андешаҳои сукротию афлотунӣ ва равоқӣёну Эпикур, онҳоро як умумияти махсуси ратсионализми юнонӣ, ки ҳастиро ҳамчун абадияте баробари қайҳон мекунанд, муттаҳид месозад. Ҳамаи ин таълимот ба хотири омода соختани такаҷоҳе барои инсон дар ҳолати марг аст ва маърифатеро паҳн месозад, ки мувофиқи он олам «ҷарҳи абадан даргашти» ҳастӣ буда, аз рафтани «руҳ» (маҳсусан, дар таълимоти Афлотун) набояд тарсид, зеро «руҳ» ба олами воқеии худ баргаштааст. Дар таълимоти Шопенгауэр ҳаёти фард аз ғайриҳастие маншаъ гирифта, тавассути марг ин тухфаи ба ӯ додашуда пас гирифта, боз ба ғайриҳастӣ дода мешавад. Шопенгауэр, ҷуноне ки пештар гуфтем, аз андешаҳои ӯ бо усули хоса, равшану возеҳ ҳарф мезананд ва ин ҷо имкон дорем, то аз нигоҳи худӣ ӯ матнро пешниҳод кунем: «Азбаски ирода ин чизи дар худ, мундариҷаи дохилию моҳиятии олам аст, ҳаёт бошад, олами назаррас ва зухуротҳо танҳо оинаи ирода мебошад; ва то ҳадди ҷудошавандае ҷун

соџа бадан иродаро ҳамроҳӣ карда ва агар ирода бошад, пас ҳаёт ва олам низ хоҳад буд. Ҳамин тавр, агар майлу рағбат ба зиндагию ҳаёт таъмин бошад ва мо агар фараҳманди рағбат ба зиндагӣ бошем, пас мо набояд зимни мавҷудиятамон, ҳатто дар шакли марг ҳам, натарсем. Таваллуд ва марг маҳз ба зоҳиру ошкор гаштани ирода тааллуқ доранд, бинобар ин, ба ҳаёт, ки мавҷудияти он дар индивидуумҳо (фардҳо) муаррифи мегардад, чун лаҳзае пайдо шудаю фано мегарданд, дар шакли замон (вақт) баромад карда, намоён шудани онест, ки худ ба худ вақтро намедонад, аммо бояд ба ҳамин тарз ошкор гашта, мавҷудияти ҳештанро объективият (ин ҷо ба маънои «воқеъ шудан» меояд) созад» [9,334]. Тасвиру тавзеҳи ин «мушкилии ҳамешагии» инсоният, яъне лаҳзаи ба марг рӯ ба рӯ шудани инсонро, барҳақ гуфтан мумкин аст, ҳеҷ як мутафаккире, мисли Шопенгауэр ба чунин усули пурмаъною амиқасл ба қалам наовардааст. Ин масъалаи моҳиятии ҳастию ғайриҳастиро аксари файласуфону адибон ба миён гузошта, зимни он андешаҳои ҷолибе низ гуфтаанд, вале ба мисли Шопенгауэр то ҳадди умқи моҳиятии он даст назадаанд. Ин ҷо як чизро ёдовар бояд шуд, ки дар таҳқиқотҳои олими фарҳангшиноси тоҷик Н. Нурҷонов зимни тадқиқи ҳолати бархӯрду воқуниши тоҷикони қадим ба ҳолати фарорасии марги наздикон чанд андешаҳои ҷолибе дида мешавад, ки барҳақ ин омӯзишҳо сазовори таҳсин буда, тадқиқоти баъдии ин мавзӯ дар роҳи ташаккули илми инсоншиносӣ заҳматҳои сангинро тақозо дорад. Инак, идомаи ин мавзӯро дар матнҳои Шопенгауэр меҷӯем: «Маҳз ҳамин андеша юнониҳою римӣҳою водор месохт даҳмаҳои (тобути сангини) қиматбахоро чунон зеб диҳанд, ки мо ҳанӯз ҳам нақши тантанаю рақс, туйҳои издивоҷ, шикор, чанги ҳайвонҳо, базму айшу ишратро онҳо мебинем... Ҳадафи ошқору аёни онҳо зимни сӯгворию азодории марги индивидуум (фард) ба он маънист, ки ҳарчи таъсирбахшу пурмаъно ба абадияти ҳаёти табиат ишора кунанд ва бо ҳамин ҳарчанд, бидуни донишҳои абстрактӣ (таҷрида), зикри он доранд, ки ҳамаи табиат танҳо зоҳир шудан аст, балки айни замон иҷрою татбиқи ирода ба ҳаёт низ хоҳад буд» [1,335-336]. Ҳаёти фарди алоҳида, зиндагии индивидууми ҷузъӣ танҳо як нусхаю як намунае аз ҳаёти авлод буда, ба қавли Шопенгауэр табиати кулл аз фано шудани он ҳеҷ озурдаю ранчише намебинад, вале ба хотири нигоҳдошти авлод ё намуди биологии он устуворона ва бо ташвишу изтироб мубориза мебарад. Ӯ даъват мекунад: бояд бо ҳамон эҳсосе, ки вақти тавлид моро фарогир аст ва аз тавлиди чизи набе бепарвою форигболам, бояд ба вақти фано ёфтани он низ ба тарсу даҳшат наоем. «Ҳамчуноне ки мо аз нигоҳ доштани шакл ҳамеша қаноатмандем ва аз канда шудани материя ғуссаманд нестем, ҳангоми дар марг низ чунин сутуҳи баланде зоҳир шудан ва куллан ҳар рӯзу ҳар соат зимни канда шудани ҳаводиси алоҳидаеро он ҷо мушоҳида кардан, мисле ки мо дар ҳаводиси аввал бепарвою форигболам, пас дар ҳодисаи дуҷум низ бояд ба тарсу воҳимаю даҳшат наоем... Марг ин хобест, ки инфародият (ба танҳои) ба фаромуши меравад» [9,337]. Дар андешаҳои асотирӣ ва ҳатто динии баъзе халқҳо чунин идея қарор дорад, ки мувофиқи он гӯё руҳу ҷони инсонии фавтида дар симои насли баъдиаш аз нав эҳё гашта, ҷараёни маргу зиндашавиро табдилёбии давродаврӣ интизор аст (идеяи ҷойивазкунии руҳ; Пифагор). Масалан, ҷопониҳои қадим умед доштанд, ки бо фавти онҳо ҳеҷ гоҳе зиндагиашон хотима намеёбад, балки дар ҷисми фарзандону наслҳои баъдиашон ҳатман идома хоҳад ёфт. Фақат одамони бенасл гӯё аз ин афзалият маҳруманду халос. Ё ин ки барои мисриҳои бостонӣ зиндагии заминии инсон ҳамчун марҳилаи тайёрию омодагӣ ба ҳаёти абад, ба дунёи «дорулбақо» тасвир мешуд ва аз ин лиҳоз, дар Мисри қадим одати парастии мурдагон, эҳтироми аҷсоми онҳо ривоҷ ёфта буд. Намунаи равшану беҳтарини ин одату анъана соҳтмони маъбадҳои бузург ба хотири нигоҳдошти фавтидагонии ашрофу қоҳинҳо ва ташаккули баланди санъати мумпечу марҳамкунии ҷисм мебошад, ки Шопенгауэр чунин андешаи бозгашти руҳро дар ҷисми дигар, ки ҳанӯз дар замони ӯ низ баъзеҳо эътиқод доштанд, ақидаи бечою бемаънӣ номида, чунин амалро дар нисбати фавтидагон қомилан маҳкум сохта, онро низ бемаънӣ баҳогузорӣ мекунад. Тавлиду марг сирф дар доманаи фароҳи ҳаёт сурат мегирад ва он, қабл аз ҳама, зуҳури ирода аст, ки табдили ҳамешагии ҳаёт, бебақоии фардро хело равшан ба намоиш мегузорад: «Ба тавлиду марг бояд ба чизе, ки тааллуқ ба ҳаёт дорад, назар кард ва ин

аёнию зохиршавии ирода моҳиятан ҳардуро, ки ба мо сирф ифодаи пурзӯри аз чӣ иборат будани ҳаёт ва умуман, тамоми ҳаёт аст, нишон медиҳад...» [9,338]. Шопенгауэр шакли воқеии ҳаётро, ки он зуҳури ирода аст, танҳо ҳоло ҳозир медонад ва таассурот аз гузаштаре бошад, сирф дар доираи назарияи маърифат қобили қабул мешуморад. Гузашта танҳо дар хотираю ҳаёл, китобу достонҳо ҳузур дорад, ки он ҳаргиз шакли воқеии ҳаёт нест. Танҳо дар ҳаёти ҳоло ҳозир ирода аз ҳузури хеш огаҳӣ дода, мундариҷаи ҳаётро рангин месозад. Ирода оинаи ҳаёт аст ва дар ин оина маърифати ҳаёт берун аз ирода ҳузур дорад. «Қабл аз ҳама, мо баръало фаҳмем, ки шакли зуҳури ирода, аз ин рӯ, шакли ҳаёт ё воқеият, аслан фақат ҳоло (кунун) воқеист, на оянда ва на гузашта; гузашта танҳо дар мафҳумҳо, танҳо дар робита ба маърифат вучуд дорад, то ба ҳадде, ки ӯ ба қонуни бунёди фарогир аст. Дар гузашта ҳеч як одами алоҳидае зиндагӣ накардааст ва дар оянда ҳам нахоҳад зиндагӣ дошт; баръакс, танҳо ҳоло ҳозир ин шакли тамоми ҳаёт аст ва дар баробари он моликияти устувор аст, ки ҳамин ҳоло аз ӯ гирифта нахоҳад шуд. ...Барои ирода ҳаёт ва барои ҳаёт бошад, ҳоло ва кунун бешубҳа, ҳузур доштаю таъмин аст... Гузаштаи шахсии мо, ҳатто рӯзҳои гузаштаи наздик ва дирӯз ҳам, танҳо сирф ҳоби ночизу ноарзиши фантазия, тахайюлот аст, ҳамчуноне ки гузаштаи миллионҳо фардҳост...» [9,338]. Дар гузашта ҳеч як одами алоҳидае вучуд нашофт, – гуфтани Шопенгауэр ба он маъно аст, ки ҳам гузаштаю ҳам оянда шакли умумии ҳаёт буда, ҳаёти як фарди алоҳида наметавонад бозгӯии ин чараёни ҳузури ирода бошад. Танҳо ҳоло ҳозир нуқтаи бархӯрди объект дар шакли вақт вучуд дошта, тасаввуротро ташкил медиҳад ва бо ҳамин сифаташ ӯ ирода аст, ки кунун пойдор аст. Мабда ва ҳомилу ноқили мундариҷаи ҳоло ҳозир ин ирода ба ҳаёт, ашӯ, чизи худ ба худ мебошад, ки он ҳуди мо ҳастем, – менависад Шопенгауэр [9,339]. Азбаски ҳаёт ҳоло ҳозир вучуд дошта, чараёни зиндагии мо маҳз ҳамин замон дар ҳаракат аст, мо танҳо ҳолою кунун ба зиндагии фардиамон бархӯрд дорем. Албатта, ба мо хело аҷиб менамояд, ки Шопенгауэр раванди табию таърихӣ, хидмати ҳасорсолаҳои наслҳои гузашта, дастовардҳои моддию маънавии марҳилаҳои гузаштаи таърихро, ки бунёди зиндагии имрӯзаи моро эъмор сохта, имконияти ҳаёти дар нисбати наслҳои дигар беҳтаринро барои мо муҳайё сохтанд, ба ҳеч баробар мекунад. Аммо агар воқеан назар андозем, дар ҳақиқат, вақте ки мо ба ҳар мавзӯе назар меандозем, дар мизони вақт вучуд дорем ва гузашта барои мо чӣ қадар таъсирбахшу дурахшон набошад ҳам, танҳо ба шакли хотирае ба мисли кинофилме ҳузур дораду халос. Шопенгауэр мутафаккир аст ва ӯ дар мавзӯе ҳарф мезанад, ки барои ӯ аҳамият дорад ва ба низоми умумии фалсафагароияш мувофиқ аст. Масъалаҳои раванди табию таърихӣ, таҳияи муносибатҳои ҷамъиятӣ мутобиқ ба инкишофи истехсолоти моддии ҷамъият, шаклҳои шуури ҷамъиятӣ ва даҳҳо масъалаҳои фалсафаи таърих ба доираи муҳокимаи мавзӯи Шопенгауэр ворид нест ва ӯ ҳузури иродаро дар нуқоти ҳоло ҳозир, ки он ҷо кунун мо вучуд дорем, берун аз фикрҳои оид ба муҳити иҷтимоию соҳаҳои муҳталифи ҳаёти ҷамъиятӣ, ба риштаи андешаҳои мекашад. «Бинобар ин, набояд мо дар бораи гузаштае то ба ҳаёт ва на ояндае баъди ҳаёт чизеро пурсон шавем: балки дафъатан ҳоло ҳозирро, ҳамчун ягона шакле, ки онҷо ирода дар баробари худ қарор мегирад, бояд маърифат созем» [9,340]. Шопенгауэр андешаи пеш мегузорад, ки инсон набояд аз лаҳзаи расидани марги хеш дар ҳарос бошад, зеро ӯ дар чараёни ҳамешагии тағйиру табодул, нобудию фаношавӣ, новобаста аз хоҳиши худ ҳузур дорад. Ва агар машаққати рӯзгор ва азияти хунинбор ҳам ӯро паҳш карда бошад, наметавонад тавассути иҷборан ба ҳаёти худ даст бардоштан, аз ин вартаи фалокатбор худро раҳо бахшад. Наҷотро набояд дар худкушӣ ҷуст, балки дар баробари иродаи маъшуму бераҳму зарир истодагарӣ кард. Ин ҷо Шопенгауэр пуштибонӣ аз андешаҳои Макиавеллӣ дорад, ки мутобиқи он инсон бояд худро мутобиқи замонаш ва муҳити ҳукмфармои давронаш созад. Ё ин ки андешаи Б. Спиноза, ки нисбат ба инсон озод мегӯяд: «инсон озод дар бораи ҳеч чизе он қадар кам андеша надорад, магар дар бораи марг, оқилу ҳаким будани ӯ иборат аз фикр дар бораи ҳаёт бошад, на дар бораи марг» [7,576] Аммо Макиавелли ва Спиноза таҳияи мутобиқати андешаҳои инсонро бо хирад созгоранд ва ин хиради кулл аст, дар сурате ки Шопенгауэр бунёди ақдро аз мундариҷаи

ирода мечӯяд, ки он ҳама гуна хираду ҳадафро дар чараёни ҳаёт ноустувор мехисобад. «...агар инсон аз марг ҳамчун нобудияти хеш дар ҳарос бошад, чунин ба назар мерасад, масалан агар тасаввур кунем ки Офтоб шомгоҳон метавонад шикоят кунад: «Афсӯси ман! Ман ба шаби абадие фуруд омадам». Ё ин ки баръакс: касеро, ки бору вазнинии зиндагӣ нанговар аст, касе, ки ҳарчанд мехоҳад зиндагӣ дошта бошад ва онро тасдиқ мекунад, аммо азоби онро дидан намехоҳад ва хусусан, намехоҳад дигар қуръаи бераҳмонаеро ки бар дӯши ӯ афтадааст, тоқат кунад: ӯ аз марг наметавонад раҳоиро интизор бошад ва начотро аз худкушӣ нахоҳад дарёфт. Танҳо шабаҳи фиребдиҳандае ӯро ба турбати сарду торик чун маъбади таскинбахшандаи васвасаю игво меандозад... Пас худкушӣ, инъидому инҳидор, ин ҷо ҳам беҳудаю рафтори беақлона хоҳад тасвир шуд: ва агар мо дар андешаҳою муҳокимаҳои худ боз ҳам пеш равем, пас дар назари мо ин амал боз ҳам носозгор боқӣ хоҳад монд». Ва дар поёни ҳамин саҳифа Шопенгауэр истинод ба як навиштаи Гёте мекунад, ки чунин аст: «Рӯҳи мо ин мавҷуди табиатан ба кулӣ фанонашавандаест: он як чизи амалкунандаест аз абадиёт ба абадулабаду абаддудахр. Мисли Офтоб аст, ки танҳо сирф барои тасаввуроти мо мебарояд, аммо ҳеҷ гоҳе вуруду ғуруб нахоҳад шуд, балки доиман рӯшноӣ медиҳаду халос» [9,341]. Шопенгауэр бо катъият ҳама гуна худкуширо маҳкум намуда, онро амали иродаи заифу нотавон медонад. «Сабаби ранҷу азияти мо ва ҳамчунин хушнудии мо аксаран на дар воқеияти айнӣ, балки дар андешаҳои абстраксии (интизоию таҷридии) мо нухуфта аст: то ба ҳадде тоқатнопазир бар дӯши мо қарор гирифта, азобу дарде меоваранд, ки дар қиёси он азияту ранҷи ҳайвон хело ҳам кам аст, маҳз бар асари онҳо мо комилан дарди ҷисмонии худро эҳсос намекунем, ҳатто дар ҳолати ранҷу шиканҷаи саҳти руҳию равонӣ худро гирифтори зарбаи ҷисмонӣ месозем, то таваччуҳи ранҷи аввалро ба воситаи дуҷумӣ ҷилавгирӣ кунем, аз ин рӯ, зимни азияти саҳти руҳӣ мӯйро аз сар канда, мушт ба сина зада, рӯйро ба азоб гирифтор сохта, худро ба замин партофта – танҳо ба хотири он ки ба василаи тафриҳоту саргармии хушунату ҷабр аз андешаҳои ғайриқобили таҳмил ва ситамгаро худро озод созем» [9,364].

Чараёни зиндагии наслҳои мухталифро вобаста ба маърифати ҳаётиашон таҳлил намуда, принсипи апперсепсияи трансценденталии Кантро, ки мутобиқи он тасвири айниятёфтаи тасаввуроти феълӣ бо тасаввуроти пешин – манзараи нави объектро бо тобишу ҷилои дигар муаррифӣ намуда, нақши донишҳои апостериориро муқаррар месозад, Шопенгауэр дар идомаю марҳилаҳои хотимавии умри инсон ҷӯё мешавад. Дар ҳақиқат маърифати олам ва рӯзгори воқеӣ боиси ба умқи андешаҳои азиятовар ворид шудани инсон аст. Шопенгауэр сухани Сенекаро меорад, ки ин марди шӯҳ дар нисбати инсони хандида ба кӯҳ барояндаю гирифта аз кӯҳ фароянда, баҳои аъло медиҳад. Ин ба он маъно аст: то нимаи умр мушкилию машаққати рӯзгор барои инсони ҳанӯз ҷавон хело сангин аст, вале бо вучуди мушкилию ранҷҳои зиндагӣ инсон бо умеду орзу ва таъби болида, хуллас, хандида ба нуқоти авҷи ҳаёташ (ба кӯҳ) боло мешавад, вале баъд аз дастёб шудан ба бисёр мақсадҳои, соҳибияташ ба маърифати зиндагӣ ва қонеиятҳои аввалаш аз ҳаловатҳои умр таскин наёфта, баръакс, маҳзун мешавад ва ӯ нишебии умри худро, ки на он кадр гарон аст, бо ғаму кулфат ва нолаю охи ниҳон поин месозад. Таърихи инсоният даҳҳо даделҳоеро медонад, ки одамон на танҳо ба ҳамсафарони гузашта самимияте зоҳир накардаанд, балки бераҳмона онҳоро нобуд сохта, ба ҳамин васила ёди ноҳинҷору номатлуби гузаштаро ба ҳукми фаромӯшӣ додаанд. Ин андешаҳоеро Макиавелли ба занҷири идеяҳои сиёсӣ иҷтимоиаш амиқ ворид сохт, ки Шопенгауэр гоҳ-гоҳе таъкид мекунад. Никколо Макиавелли табиати ҷохилонаи инсон ва хулқияти ваҳшиёнаи ӯ, ҳатто аъмоли бадтар аз ҳайвонии ӯро, ки ҳеҷ масъулияте пеши касе, ҳатто дину Худованд ҳам надорад, инчунин табиати ҳар замон тағйирёбандаи ӯро бо ҳассосияти хосае таҳлил месозад, ки Шопенгауэр баъзан, дар лаҳзаҳои мувофиқ ёдрас гашта, пазироияшро аз ин андешаҳо маълум месозад [4].

Ҳар нафасе моро аз зада даромадану вуруди ҳамешагии марг ғимоя карда, ҳар сонияе мо ҳамин тарз мубориза мебарем ва ҳамин тавр, тавассути фосилаҳои тӯлоние бо ёрии ҳар истеъмоли ғизо, ҳар хобе, ҳар гармшавие..., – идома медиҳад Шопенгауэр.

Ниҳоят марг инсонро пирӯз мегардад: чунки ӯ ханӯз аз зодрузаш ғанимати ӯ буд ва ӯ бо ин ғаниматаш танҳо муваққат то замоне, ки ӯро фурӯ барад, бозӣ мекард. Инсон қадам ба қадам ба ғарқшавию киштишикастагии бузургу ниҳой ва ногузирро ислохнопазир наздик мегардад ва мустақиман ба сӯйи он – ба сӯйи марг киштӣ меронад: марг ин ҳадафи охирину азиятовари саргардониест, ки барои ӯ бадтар аз ҳазор харсангу сахраест, ки ӯ раҳо ёфтааст» [9,381]. Инсон бо завқу ҳаваси тоқатнопазир ба сӯйи оянда, ки ба назараш ҷилои тобишдору пурғановат менамояд, раҳ мепояд. Ӯ ҳар замон таъҷилӣ ба сӯйи натиҷаи марҳилавие, аз қабилӣ хатми бомуваффақонаи мактаб, шомил шудан ба донишгоҳ ё соҳибият ба таҳассуси манфиатовар, ё ин ки издивочу оила эҷод кардан, тавлиди фарзанд ва тарбияи ӯ, инчунин соҳиби сармояи зиндагӣ шудан, мешитобад. Ӯ ба зудӣ меҳаҳад, ин марҳилаҳоро пушти сар кунад, аммо вохӯриашро ба ниҳоят интиҳои ҳаёташ, ки ногузир марг аст, ба таъхир андохтан меҳаҳад. «Он чизе, ки ҳамаи мавҷудотро дар ҳаракат машғулу нигоҳ медорад, ин кӯшиши вазнинии ҳастиро коҳиш додану онро беэҳсос сохтан буда, «вақт кӯр кардан», яъне раҳӣ аз зикшавию малулию маъюсиест. Аз ин рӯ, мо мебинем, ки қариб ҳамаи одамони эҳтиёҷманду ташвишдор, баъд аз он ки ҳама вазнинихоро аз худ дур кардаанд, ба худ омада, аллақай ҳар соати фаро расидаро ғанимат дониста, ҳар лаҳзаеро ихтисори ҳамон зиндагӣ медонанд, ки барои имконияти ниғаҳдошти он, то ханӯз тамоми неруи худро масраф сохтаанд. Танҳои ҳамсафари ҳамешагии инсоният аст, хусусан лаҳзаҳои охири умр – вақти ба ҳолати ғайриҳастӣ табдил ёфтаниш ӯро касе ҳамроҳ нест, дар сурате ки иродаи фардии инсон дар доираи бархӯрди манфиату заруриятҳои иҷтимоӣ ва тақомули аъмолаш низ дар баробари аҳли ҷамоа шакл мегирад. Ҳарчанд ба нуқтаи назари он ки инсон «маҷмуи муносибатҳои ҷамъиятист», ҳаргиз Шопенгауэр розӣ нахоҳад шуд. Вале, ҳатто номаълум барои мавқею низоми фалсафии инсонро муҳтоҷи ҷамъият дониста, ӯро берун аз ҷамъият мавҷуди нотавону маъюс ба қалам медиҳад. Маъюсию танҳои боиси исёни қалбҳо ва тугъни эҳсосҳо хоҳад шуд ва камтарин ҷилою дурахши хангомаи издиҳомчалбқунанда, инсонии танҳою маъюсро ҷалб месозад. Фридрих Нитше беҳуда нагуфтааст, ки одитарин ғавғо барои танҳомондаи маъюс тӯй аст. Маъюсию муҳтоҷӣ ба мубодилаю муқолаи муштарақ дар ҷаҳони муосир ба падидаи хатарноки иҷтимоӣ табдил ёфтааст, ки ба худкушию таҳмилгароию террор меорад. Ва ҳатто роҳҳои бартарарф намудани ин падида ба нақшаю лоиҳаи фаъолияти низоми ҳокимиятҳои сиёсӣ ворид шудааст. Ин масъаларо Шопенгауэр ҳамин тавр тавзеҳ медиҳад: «Низоми қатъӣнаи аҷри ҷазои филаделфӣ тавассути танҳо гузоштан ва бе амал мондан ҷазоеро муқаррар месозад, ки он ҷо зикӣ воситаю салоҳи ҷазост: он то ҳақде даҳшатнок аст, ки ҷазогирандагонро ба худкушӣ меорад...[9,382]. Зиндагии инсон дар ҷараёни қонё гардонидани талаботу эҳтиёҷу ниёзност. Ин талаботу дархостҳо ба тӯфайли ҳаракату кӯшиш ба сӯйи он ба даст хоҳанд омад. Аслан, на қонейат аз ҳадафи дарпешгузошта, балки лаҳзаҳои ҳаракат ба сӯйи ҳамин қонейат гуворою ширин аст. Месазад зикр намуд, ки ба мушкилоти марг ва ирода ба ҳокимият Томас Гоббс низ тавачҷуҳи хосса дошт, ки дар ин бора муҳаққиқи таълимоти Т. Гоббс А.В. Магун менависад: «Агар даҳшати асосию одии инсон ин даҳшати марг бошад, пас майли асосии ирода, майли таракқикарда ва мундариҷаи ғайримустақими иҷтимоӣ ин ирода ба ҳокимият аст. Ирода ба ҳокимият бевосита дар қиёс ба инсонии дигар зухур меёбад. Ин ирода одамонро ба рақобати байниҳамдигарӣ на ба сӯйи ҳаёт, балки ба марг мебарад» [2,544]. Мисоли одӣ чунин аст, интизории қонейат даҳчанд зиёд гуворотар аст, дар муқоиса ба қонейати фарорасида. Ҳамон замон, ба қавли Гегел, қонейати бадастомада, эҳтиёҷу талаботи навро тавлид месозад. Ҳамин ҷиҳати қонёнопазирӣ инсонро Шопенгауэр тавсиф намуда, лаҳзаи баъди қонейатро, ки ба маъюсию дилтангӣ меорад, ҳамчун сифати ҷудонопазирӣ ирода ба ҳаёт медонад, ки дар ниҳоду ҳувияти ҳар инсон нухуфтааст. «Ҳамин тавр, ҳар як зиндагии инсонӣ байни хоҳишу майл ва дастоварду қонейате, ноилоҷ ҷараён дорад. Майлу рағбат аз нигоҳи табиати хеш – азобу азият аст... Агар майлу хоҳишу рағбат ва қонейат паси ҳам, пайваста бидуни фосилаҳои зиёде содир шаванд, пас ин азияту ранҷу азоби ҳардуи он ба вучудоварандаро камтар сохта, ҷараёни

хушбахтонаи ҳаётро ташкил мекунад» [9,382]. Масъалаи ҳаловатро метавон дар осори Томас Гоббс низ мушоҳида намуд. Ӯ дар мактубаш ба Менекея менависад, ки ҳаловату роҳат мақсади охиринаи мост гуфтани мо на ба маънои ҳаловат аз бадахлокию фиску фучур ё шахвоният, на аз майгусорӣ, айш ва чашнгириҳо, балки балки ҳаловат аз мулоҳизаи солим аст, ки сабаби ташвишҳои руҳонии моро меомӯзад...[1] Месазад арз кунем, ки ҳанӯз файласуфони атиқа майлу хоҳиш ва орзуи боисрорро ба сӯйи рағбату ҳаловат напазируфта, ниятҳои гуворою ширинеро, ки агар ба даст наояд, ғамгин месозад ва агар амалӣ шавад, маънос мегардонад, инкор дошта, ҳар қонеъёбиरो тира шудани ҷодаи минбаъдаю ояндаи кӯшиш барои қонеияти баъдӣ, баҳогузорӣ кардаанд. Мутафаккирони марҳилаи аввали равоқия беҳуда нагуфтаанд, ки «Хушбахт ҳамон касест, ки ҳеҷ хушбахтиеро орзу накунад». Шопенгауэр таъкид мекунад, ки танҳо сутуҳи баланди маърифати олам имкон медиҳад, ки соҳибияту бархӯрдор будан аз он эҳсоси хушҳолию фараҳмандиро ба бор меорад. Инсон соҳибмаърифат аз ҳама зухуроти оламу зиндагӣ мундариҷаю моҳияти онро меҷӯяд ва аз дарки ҳамин маъноӣ лаззату ҳаловат меёбад. Инсон каммаърифат дар ашё моҳияти онро начуста, алоқамандии онро ба дигар чизҳои зухурот ҷӯё мешавад ва табиист, ки дар ин робита манфиати инфиродиашро боло мегузорад. «Ғайриқобили муқоиса, теъдоди бештари одамонро ҳаловату лаззат дастнорас аст: ба хушбахтию хушҳолие, ки дар маърифати холису пок нухуфтааст, онҳо қомилан қобил нестанд, тамоман маҳдуд ба як майлу хоҳишанд...» [9,383].

Ҳамин тавр, масъалаи тавлиду марғ, азияту ҳаловати инсон дар метафизикаи Артур Шопенгауэр ҳамеша аз худ дарак дода, таъйиноти инсон, мақоми ӯ дар раванди табию таърихӣ мавзӯи меҳварии таълимоти ӯст.

АДАБИЁТ:

1. Гоббс Томас. Письмо к Менекею. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL:<https://levelvan.ru/rcontent/epicurism-6/epikur/> (Санаи мурочиат: 1.11.2023).
2. Магун А.В. Единство и одиночество: Курс политической философии Нового времени. – М.: новое литературное обозрение, 2011. – 544 с.
3. Минюшев Ф.И. Социальная антропология (курс лекций). – Москва: Международный Университет Бизнеса и Управления, 1997. – 192 с.
4. Никколо Макиавелли. Государь. [Сарчашмаи электронӣ]. – URL: <https://www.litres.ru/book/nikkolo-makiavelli/gosudar-123655/chitat-onlayn/page-3/>. (Санаи мурочиат: 12 ноябри 2023).
5. Платон. Собр. соч. в 4-х томах. – Том 1. – Москва: Мысль, 1990.
6. Рязанцев С.В. Танатология – наука о смерти. – М.: Восточноевропейский институт психоанализа, 1994. – 384 с.; Минюшев Ф.И. Социальная антропология (курс лекций). – Москва: Международный Университет Бизнеса и Управления, 1997. – 192 с.; Уоллис Э.А. Бадж. Египетская книга мертвых. – Москва: Изд-во Эксмо, 2004. – 768 с.
7. Спиноза Б. Избр. Произв. – Том 1. – Москва, 1957.
8. Тит Лукреций Кар. Эпикур. Главные мысли. (31-40)// О природе вещей / Перевод и комментарии М.Л. Гаспарова. – Москва, 1983.
9. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. – М., 1888. Писано во Франфуркте на Майне. В феврале 1844 г.

УДК: 1:17.022.1(575.7)

ИНСОН ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ЭТИКӢ-ЭСТЕТИКӢ ДАР АНДЕШАӢОИ МАВЛОНО

АБДУЛЛОЕВ А.А.

*Унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи академик
А.Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон*

Вазъи мураккаби ҷаҳони имрӯз, костагиҳои фароғири ахлоқӣ, шинохта нашудани арзишҳои эстетикӣ боиси таъвиши аҳли илм ва зиёи кишвар гаштааст. Муаллиф бо пешниҳоди мақолаи мавриди тавачҷуҳ, дар асоси таълимоти ахлоқию эстетикӣ яке аз мутафаккирони тоҷик – Мавлоно Чалолуддин Балхӣ, инчунин дигар донишмандон, вазъи мавҷударо аз мавқеи аксиологӣ мавриди таҳқиқ қарор дода, ҳулосаҳои худро пешниҳод кардааст. Омӯзиши аксиологӣ масъалаҳои ахлоқиву зебошиносии таълимоти мутафаккирони тоҷик, аз ҷумла ирфон ва тасаввуф ҳамчун зухуроти нодиру беназири асримиёнагӣ, мактаби махсуси иҷтимоӣ ахлоқӣ барои эҳёи арзишҳои башарӣ, тарбия ва роҳнамоии аҳолӣ, инчунин пешгирӣ аз масъалаҳои номатлуби дар ин самт мушоҳидашаванда хизмат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: аксиология, арзиш, этика, эстетика, тасаввуф, ирфон, ваҳдати вуҷуд, муҳаббат, зебоӣ.

ЧЕЛОВЕК КАК ЭТИКО-ЭСТЕТИЧЕСКИЙ ОБЪЕКТ В ВОЗЗРЕНИЯХ МАВЛОНО

АБДУЛЛОЕВ А.А.

*Соискатель Института философии, политологии и права имени академика
А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана*

Сложная ситуация современного мира, широко распространенные моральные недостатки, непризнанность этико-эстетических ценностей, вызывают беспокойство прогрессивных людей мира. Представив статью, заслуживающую внимания и основанную на этико-эстетическом учении одного из мыслителей таджикского народа – Мавлоно Джалалуддина Балхи-Руми, а также других ученых, автор исследовал сложившуюся ситуацию с аксиологической точки зрения и представил свои выводы. Аксиологический анализ этико-эстетических проблем учений мыслителей таджикского народа, в том числе мистики и суфизма, как редкого и уникального проявления средневековой мысли, как особой социально-нравственной школы, послужит возрождению общечеловеческих ценностей, воспитанию населения и назиданию, а также предупреждению нежелательных проблем, наблюдающихся в этом направлении.

Ключевые слова: аксиология, ценность, этика, эстетика, мистика, суфизм, единство бытия, любовь, красота.

MAN AS AN ETHICAL-AESTHETIC OBJECT IN MAVLONO'S WORLD OUTLOOK

ABDULLOEV A.A.

*Applicant of the Institute of philosophy, political science and law named after academic
A. Bahovaddinov of the National Academy of sciences of Tajikistan*

The difficult situation of the modern world, widespread moral shortcomings, lack of recognition and low aesthetic taste have caused concern among the country's scientists and intelligentsia, especially philosophers. Having presented an article that deserves attention and is based on the ethical and aesthetic teachings of one of the thinkers of the Tajik people - Maulana Jalaluddin Balkhi-Rumi, as well as other scientists, the author examined the current situation from an axiological point of view and presented his conclusions.

An axiological study of the ethical and aesthetic problems of the teachings of thinkers of the Tajik people, including mysticism and Sufism, as a rare and unique manifestation of the Middle Ages, a special social and moral school, will serve to revive universal human values, education and edification of the population, as well as prevention of unwanted problems observed in this direction.

Keywords: axiology, value, ethics, aesthetics, mysticism, Sufism, unity of being, love, beauty.

Яке аз мактабҳои бонуфузи афкори этикӣ-эстетикӣ, ки равияҳои зиёди зеҳнӣ амалиро муттаҳид месозад, тасаввуф мебошад. Тасаввуф зухуроти нодиру беназири асримиёнагӣ, мактаби махсуси иҷтимоӣ ахлоқии орифон ва ҷоннисорон аст. Гарчанде садсолаҳост, ки дар Шарку Ғарб ба таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни тасаввуф машғул шудаанд, ҳоло ҳам мушкилот ва масъалаҳои мавҷуд аст, ки тавассути омӯзиши ҷиддии он метавон барои эҳёи арзишҳои башардӯстона ва тавзеҳи ратсионалии он лоиҳаҳои мутаносиб таҳия сохт.

Вазъи ниҳоят вазнини ҷаҳони муосир дар нақшаи аввал коркарди лоиҳаҳоеро ба миён мегузорад, ки ба таҳқиқи масъалаҳои аксиологӣ (арзишшиносӣ), аз ҷумла, низоми арзиши таълимоти мутафаккироне, ки сахми онҳо дар инкишофи афкори этикӣ-эстетикӣ халқи тоҷик бебаҳс аст, нигаронида шудааст.

Ба қатори ҷунин нобигаҳои афкори этикӣ-эстетикӣ, Ҷалолуддин Балхӣ шомил аст, ки нақш ва арзиши мероси ӯ дар асари беназири «Ҷеҳраҳои мондагор»-и Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон равшан зикр шудааст.

Таҳқиқи масъалаҳои арзишшиносӣ дар низоми таълимоти антропологӣ наметавонад бидуни арзёбии манбаъҳо ва омилҳои, ки ба ташаккули назарияи этикӣ-эстетикӣ Ҷалолуддини Балхӣ мусоидат кардаанд, муяссар шавад. Ҷамчун бунёдгузори таълимоти мумтозу нодир, ки дар худ ахлоқ, санъат ва маърифати эстетикӣ даврро гирд овардааст, Мавлоно ба анъанаи пурғановати этикӣ-эстетикӣ халқи худ, ба таҷрибаи пешқадам ва идеяҳои фарҳангии Осиёи Хурд таъя намудааст.

Мутафаккир ҷамчун фарзанди замони худ, ки пур аз набарду ҷанг, носозгорӣ, таҷовузу зулму ситам буд, таълимоти нодири этикӣ-эстетикӣеро эҷод кард, ки дар ғояи муқобили зӯрварию ҷанг, бо ибораи маълуми «маранҷу маранҷон» сиришта шудааст. Ин таълимот дар оянда асоси инсондӯстӣ хоҳад шуд ва ба таълимоти аврупоӣ «ба бадию зӯрӣ муқобилат накардан» табдил ёфт. Мавлоно арзишҳои, ҷун муқобили зӯрӣ бо мадуро ҷавоб додан, инқори бадӣ, зулм, ҷанг, беадолатиро дар осори хеш, махсусан дар «Маснавии Маънавӣ» ҷамчун назарияи кулли этикию иҷтимоӣ шарҳу тафсир додааст.

Ниҳоят кам омӯхта шудани назарияи «мурувват ва мадуро»-и Мавлоно водор месозад, ки ба асоси онтологӣ ва гносеологӣ он тавачҷуҳи хосса намоем. Дар он низоми арзишҳо ҷунон таҳия шудаанд, ки бадӣ ва беадолатиро қатъиян инкор карда, назарияи муназзами ҳаёти бидуни таҷовузро дар заминаи тасаввурот дар бораи инсонии универсалӣ (инсонии комил) ё мафҳуми инсоне, ки ба сӯйи камолоти маънавию ахлоқӣ роҳ пеш гирифтааст, эҷод гардидааст. Ҷунин раванд дар афкори мутафаккир консепсияи беназиру мумтози зебоиписандиро, ки дар заминаи ҷаҳонфаҳмии мавзуну мутаваззин ва мусиқӣ эҷод шудааст, ташаккул медиҳад.

Дар таълимоти этикии Ҷалолуддини Балхӣ андешаҳо дар бораи инсонии одӣ ва инсоне, ки ба сӯйи камолоти маънавӣ раҳсипор аст, мушоҳида мегардад. Мутафаккир куллан ба инсон, новобаста аз фарқияту афзалиятҳои, мурочиат карда, дар бештари ҳолатҳо ҷи барои инсонии омода ва ҷӣ барои инсонии ҳанӯз тайёрнашуда (дар нимароҳбуда) назари хоси худро, рӯ ба рӯ, ибраз менамояд. Арз мекорад, ки одамоне аз лиҳози кайфияту таъби руҳӣ гуногунанд ва ҳатмӣ нахоҳад буд, ки ҳамаи онҳоро баробар доништа, маҷбуран ба як қолаб ғунҷоиш диҳем, агарчи ин қолабгарой нақӯ ҳам бошад.

Дар мушоҳидаҳои Мавлоно доир ба инсон ва аъмоли ӯ метавон одамоне ихтилофмаобу мутазадро вохӯрд, ки «сарҳади» ташаккулашон аз инсонии тамоман худбину худпарастии хушк оғоз шуда, то ба ҳадди орифи нафосатеухан, ки аз табиати инсонии одӣ берун шуда, руҳашро ба мақоми Худованд ҷӯр сохтааст, расидааст [5, 61]. Ба

ин маъно, муҳаққиқон ӯро молики ҳақиқати ботину зоҳир дар маънои тасаввуфии ин мафҳумҳо меҳисобанд. Арзиши таълимоти ахлоқии Мавлоно ба ҳамин маъно метавон ба этикаи дунявӣ, ҳамзамон, ба этикаи динӣ, универсалӣ ва этикаи баргузидаи нухбагон мансуб донист [8,25].

Тавре таъкид гардид, ахлоқшиносии Мавлоно ба идеяи дурӣ аз ихтилофу душманӣ, таҳаммулпазирӣ ба ҳама рӯйдоди олам бунёд ёфтааст. Дар ин равиш, ӯ анъана ва он тасаввуроти ахлоқию одобманиширо, ки дар Вахш, Балх, Самарқанд ва Бухорои замонаш ҳукмфармо буд, инчунин, одату анъанаҳои маҳаллиро, ки этикаи динии мазҳаби ханафиро фаро гирифтаю ҳазм карда буданд, пайравӣ мекунад.

Дар тасаввуроти Мавлоно, инсон – мафҳуми универсалӣ буда, ба он хотир офарида шудааст, ки маънавиёти худро барои маърифати ҳештан такмил бахшида, дар худ сифатҳои худовандиеро, ки дар қишрҳои амиқи хувияти ӯ ҷой доранд, ифшо намояд. Мавлоно андеша дорад, ки комилияти маъनावиро ҳама одамон бояд талаб дошта бошанд ва барои ин шарт нест, соҳиби донишу қобилияти Абуалӣ ибни Сино ё Закариёи Розӣ буд, зеро руҳи дар ҷисми ҳуди инсон ҷойдошта, наметавонад бидуни ҳаракат ба сӯи камолот қарор дошта бошад.

Мавлоно гурез аз душманӣ, низоъ ва ихтилофро тарғиб мекунад, ки дар замони ӯ кам набуданд. Дар Осӣи Хурд, ки ҳавзаи ҷамъшавии халқҳои фарҳангҳо буд, тез-тез байни туркҳо ва византиягӣҳо, арабу юнониҳо ва халқҳои дигар муноқиша сар мезад, ҷангҳои салибӣ баргузор мегашт, Мавлоно арз медошт, ки шамшер дар ғилоф бехатар аст ва агар аз ғилоф баркашӣ, сабабгори хунрезӣ мешавад:

То ғилоф андар бувад, боқимат аст,

Чун бурун шуд, сӯхтанро олат аст [10,74].

Мавлоно муқобили ҷанг ва хунрезихост, онро амали бемаънӣ ва беақлонае медонад, ки боиси зулму ситам ва муҳочирати одамони бохирад, донишманд, бофарҳанг ва одӣ мегардад, ки маҷбуранд аз тачовузу зулм рӯ ба гурез биёранд. Ӯ амнияти оромиро арҷгузори мекунад, аз муҳити ноором нигарон аст ва мегӯяд, ки бехтар аст аз ҷангу ноамнӣ канораҷӯӣ ва онро тарк намой:

Потихӣ гаштан бех аст аз кафши танг,

Дарди ғурбат бех, ки андар хона ҷанг [10,260].

Муҳаббат (ишқ) дар таълимоти Мавлоно ҳам аз ҷиҳати ахлоқӣ ва ҳам аз ҷиҳати зебоишиносӣ шарҳу тафсир гардидааст. Аз ҷумла, муҳаббат дар таълимоти Мавлоно категорияи махсуси этикӣ буда, сатрҳои аввали «Маснавӣ» аз он оғоз меёбад. Ишқ дар таълимоти ӯ, чун дар таълимоти Афлотун ва Гален дармони ҳама дардҳои инсон, воситаест, ки дардҳои ахлоқӣ – худпарастию беҳаёгиро даво мебахшад. Бар замми ин, Мавлоно яке аз он мутафаккиронест, ки дар асоси муҳаббату дӯстӣ русуми сулҳовариро эҷод намуд ва ин иқдом минбаъд бунёди маънавии анъанаи сулҳофарӣ гашт. Истифодаи чунин анъана, махсусан дар замони муосир барои тамоми халқҳои ҷаҳон қобили ибратомӯзӣ аст.

Мавлоно тараннумсоз ва ситоишгари хайр ва адолати иҷтимоӣ аст. Ба анъанаи дури этикии гузаштагонамон таъна намуда, мутафаккир онро инкишоф медиҳад. Огоҳӣ медиҳад, ки ахлоқ ва нақӯкорӣ ирсӣ буда, дар табиати инсон зимни таваллуд шуданаш модарзод мавҷуд аст. Итминон дорад, ки инсон метавонад сифату хосиятҳои бади худро бартараф намуда, аз онҳо боло шуда, ба ин бадиҳо пирӯз гардад.

Мавлоно дар миёни аҳли тасаввуф аввалин шуда, оиларо ҳамчун ниҳоди тарбия ва парвариши кӯдакон – ҷойе ҳисобид, ки тифл нахустин малакаҳои иҷтимоиро дармеёбад. Барои ӯ оила он маконест, ки кӯдак дар заминаи мушоҳидаҳои ӯ, дар ҳештан масъулиятшиносӣ, боақлӣ, нақӯкорӣ ва сифатҳои некро ташаккул медиҳад. Барои Мавлоно муҳите, ки кӯдак он ҷо қарор дорад, муҳим аст.

Дар китоби «Фиҳи мо фиҳи», дар мактубҳои ӯ ба фарзандони болиғи дар Димишқ таҳсилкунандааш, панд медиҳад, ки ба муҳити ихотакарда бояд тавачҷуҳ дошта бошанд. Аз таъсири аъмоли бад фарзандонашро огоҳӣ дода, насиҳат мекунад, ки таъсири бади ҳамсолон ва одамони муҳиташон метавонад онҳоро ноаён, рӯз ба рӯз вайрон намоянд. Аз

ин рӯ, аз фарзандонаш такозо дорад, ки бо одамони гуногун нанишаста, аз ҷомеаи нохуб ҳазар кунанд [13,158]. Таъкидҳои Мавлоно имрӯз низ ибратомӯзу зарурӣ боқӣ мондаанд, зеро тавре маълум аст, теъдоди зиёди шаҳрвандони мо дар хориҷи кишвар қору фаъолият дошта, ташкилоту созмонҳои гуногун (аз ҷумла экстремистиву террористӣ) онҳоро ҳамчун абзори арзони мақсадҳои сиёсашон кӯшиши истифода бурдан доранд. Маҳз бо усули кори Мавлоно, волидайн бояд бо фарзандони худ дар иртибот бошанд.

Дар таълимоти Мавлоно нақши маориф ва мактаб дар ташаккули шахсияти инсон возеҳан равшан аст. Барои тарбияи инсон дар руҳияи нақӯкорӣ ва хулқи шоиста, боздошти ӯ аз маҷрои нодуруст, мебоҷад хатман дар мактаб таҳсил кунад. Мавлоно худ маълумоти хуб гирифта, тамоми кӯшиширо барои таҳсили фарзандон ба роҳ монда, таълимотеро бунёд гузоштааст, ки дар тамоми АвруОсиё ва баъзе минтақаҳои Африқо то қарни XX машҳур буд. Ӯ чанд асареро маҳз барои шогирдону пайравонаш навишта, дар онҳо доктринаи этикии худро баён намудааст.

Мавлоно Балху Рум сифатҳои неки инсонро, чун вафодорӣ, хоксорӣ, саховатмандӣ, сулҳҷӯӣ, адолат ва кумак ба нодорону заифон, эҳтироми хеш ва дигарон, тақводорӣ ва ҳақҷӯӣ, канорагирӣ аз аъмоли бад ва аз ҷомеаи нобобро ситоиш мекунад. Сифату хосиятҳои бадеиро чун буҳл, тамаъҷӯӣ, ҷоҳталабӣ, ришваситонӣ ва бевиҷдонӣ, дасисакорӣ ва қаллобӣ, мунофиқӣ ва дурӯягӣ, фиреб ва ғайраро сарзаниш мекунад [4,112]. Зуд-зуд дар шакли тунд ва ҳатто мисолҳои номақбул моҳияти баду карохатангезонаи онҳоро нишон дода, мекӯшад, пайравони худро аз чунин сифату хосиятҳои нолозим ҳимоя намояд. Дар «Маснавӣ», «Девони қабир» ва асарҳои дигараш чанд маротиба дар ин мавзӯ ҳарф мезанад [8,88].

Ризоият дар ҷомеа барои Мавлоно муҳим аст. Ин ризоият идорашаванда буда, ин идорашавандагиро унсурҳои асосии ҳаёти ҷамъиятӣ меҳисобад. Ғайр аз ин, барои ӯ идоракунии боадолати ҷомеа муҳим аст. Ба ибораи дигар, робитаи мутақобилаи байни аъзои ҷомеаро дар ҳусни тафохум ва ҳамфикрӣ мебинад. Ибораи баённамудаи ин бузургвор байни мардум васеъ паҳн шудааст, ки дар ҳалли мушкилоти ҷомеа бояд ба якдигар маслиҳат намоёнд, чун ҷомеаи бомаслиҳат кӯтоҳ намеояд:

Машварат идроку хушёрӣ диҳад,

Ақлҳоро ақлҳо ёрӣ диҳад [10,261].

Мавлоно худ ҳеҷ кӯшише накардааст бо мақомдорони вақт наздик шавад, балки худ онҳо ҳамеша эҳтироми бузургеро нисбат ба падари Мавлоно – Баҳоуддин Валад, ба худ Мавлоно, сипас ба фарзанди ӯ – Султон Валад изҳор доштаанд. Ҳамин тавр, муҳаббат ва эҳтироми ҳукуматдоронро ба оилаи хеш пайдо карда, Баҳоуддин Валад – фақеҳи бузург ва ходими дин баъди аз Макка баргаштан, зиндагиро бо аҳли оилааш дар Қуния ихтиёр кард.

Ин шаҳр ҳамон замон пойтахти сулолаи нав ба вучудодаи стодаи салҷуқиҳо буд, оилаи фақеҳ Баҳоуддин дар ин шаҳр монда, ба мадрасаи ҳокими Қуния махсус барои ӯ сохташуда – мадрасаи Қайқубод, роҳбарӣ мекунад. Ин мадраса баъди падар ба Ҷалолуддин мегузарад ва ӯ то охири умр дар он муддарисӣ мекунад. Ҳокимон на танҳо худ ва фарзандонашон ин ҷо таҳсил мекарданд, балки дар он маҷлисҳои иштирок мекарданд, ки ӯ самоъ – рақсҳои маросимии дарवेशиро мегузаронд. Ин рақсҳо минбаъд ҳамчун рақсҳои дарवेशони чархзанандаи Мавлоно номида мешаванд.

Дар ин маросим ноаёну мулоим ба ҳокимон андарзҳои одилона идора кардан, ба мардум ситам накардан, зулму шиканҷро раво надидан, ба нодорону ночорон, хонабардӯшон ва бесаводон тоқатпазир буданро насихат мекард. Мавлоно адолат ва беадолатиро бисёр одӣ муайян менамуд. Адолат монанди он аст, ки дарахтеро об медиҳӣ, беадолатӣ мисли он аст, ки хорро:

Адл ҷӣ бувад? Об деҳ ашҷорро,

Зулм ҷӣ бувад? Об додан хорро [10,262].

Дар этика Мавлоно тавачҷуҳи зиёдеро ба арзишҳои тасаввуф баён медорад. Ин тавачҷуҳро дар баёни консепсияи инсонии қомил, ки яке аз муҳимтарин арзишҳои этика ва

марҳилаи охирини роҳи маънавии солиқ дар чодаи боло шудан ба ҳақиқат аст, истифода менамояд. Чалолуддини Балхӣ худшиносиро роҳи асосии худошиносӣ медонад:

Баҳри он Пайгамбар инро шарҳ сохт,

Ҳар ки худ бишнохт, Яздонро шинохт [10,770].

Мавлоно роҳи расидан ба ҳақро талқин намуда, онро роҳ ба сӯи «асл» менамояд. М. Шамсов дуруст қайд мекунад, ки маърифати асл аз нигоҳи Мавлоно ин шоҳаи асосии худшиносӣ буда, дарёфти маърифати асл, пеш аз ҳама, тавассути худ ва моҳияти хеш муяссар мешавад. Маърифати моҳияти хештан, аз нигоҳи мутафаккир, илми муҳимме барои инсон аст [13,78]. Арз медорад, ки бисёре аз ҳамасрони ӯ ба илмҳои зиёде сару кор дошта, натоқи муайянеро дар ин илмҳо муваффақ шудаанд, вале дар шинохти моҳияти хеш, бемаълумот мондаанд.

Дар байни кашшофӣҳо, ки доир ба моҳияти инсон анҷом додааст, Мавлоно асрори робитаи мутақобилаи ҷон (нафс) ва танро зикр мекунад. ӯ иддао дорад, ки инсон бояд ҳам арзиши нафс ва ҳам танро дарк намояд. Ин мавқеъ барои этикаи тасаввуф нодир аст. Мегӯяд, ки тан аз ҷониби Офаридагор барои истифода кардан, дода шудааст ва мо бояд дар хотир дошта бошем, ки мо тан набудаем ва бояд ба ин тан эҳтиром зоҳир кунем, зеро ки онро Худо ба мо додааст:

Мо бидонистем, мо ин тан наем,

Аз варои тан ба Яздон мезием [10,533].

Ҷунин мавқеъ то охир пайҳас нагаштааст, зеро ин мавқеъ ба этикаи қаландарону аҳли маломатия, ки тан ё ҷисми инсонро зиндони руҳ доништа, меқӯшанд, ҷисро дар шароити вазнини ҷисмонӣ нигоҳ дошта, ба он зиён расонида, нисбат ба он бепарвоӣ намоянд, ихтилоф дорад [2]. Ин мавқеъ аз таълимоти ӯ доир ба воҳидияти ҳастӣ – ваҳдати вучуд бармеояд, ки мувофиқи он ҳар чизе, ки дар олам аст, зуҳури моҳияти худовандӣ аст. Аз ин рӯ, тани инсон ҳарчанд бузургии ҷисмонӣ дошта бошад ҳам, ин зуҳуроти худовандист ва мебояд ба он бо эҳтиёткорӣ муносибат намуд. Мавлоно ин худшиносиро қоида аст ва онро ба ҳадди мутлақ мерасонад.

Худошиносӣ аз нигоҳи Мавлоно, он қадар барои инсон муҳим аст, ки дар масъалаи мартабаи инсон пеши дигарон, ӯ маҳз худшиносиро муҳимтарин сифати инсон медонад. Аён аст, ки маҳз худшиносӣ ба тағйироти маънавий ва ҷаҳонбинии инсон мусоидат менамояд ва инсон мақому мартабаро дар миёни одамони дигар соҳиб хоҳад шуд:

Гуфт бо дарвеш рӯзе як ҳасе

Ки туро ин чо намедонад касе.

Гуфт ӯ: гар менадонад омиям,

Хешро ман нек медонам киям.

Вай агар баръакс будӣ дарду реш

ӯ будӣ бинои ман, ман кӯри хеш [10,668].

Мавлоно тавсия медиҳад, ки бояд, пеш аз ҳама, ба моҳияти хеш назар андохт, мисли он ки инсон ба оина нигоҳ карда, дар оина худро мебинад. Хешро дар дигарон дидан – роҳи ботил аст, дуруст аст агар худро дар оинаи руҳи хеш бубинӣ. Дар руҳ ҳамон оғози худовандӣ хуфтааст. Маҳз ҳамин оғози худовандӣ даъват мекунад, то инсони Мавлоно худро дидаю маърифат созад:

Гуфтам: охир ин ҳама аз баҳри чист?

То бидонам ҳар касе к-ӯ чисту кист.

Ойнаи оҳан барои пӯстҳост,

Ойнаи симои ҷон сангинбахост.

Ойнаи ҷон нест, илло рӯи ёр,

Рӯи он ёре, ки бошад з-он диёр.

Гуфтам: Эй дил, ойнаи кулӣ бичӯй

Рав ба дарё, кор барн-ояд ба чӯй [10,122].

Месазад муфассал доир ба андешаҳои эстетикӣ Мавлоно, ки мисли таърихи афкори эстетикӣ халқи тоҷик, ки камтар таҳқиқ шудаанд, таваққуф намоем.

Тасаввурот дар бораи зебоии инсон хусусияти мутлақ нашошта, ин масъала ҳамеша нисбӣ хоҳад монд. Нисбӣ будани тасаввурот дар бораи зебоиро бисёре аз мутафаккирон ва файласуфон, новобаста аз мансубияташон ба ин ё он мактабу чараёнҳо, таъкид намудаанд.

Зебой ҳамеша инсонро ҷалб менамояд, қалби ӯ ҳамеша барои зебой кушода аст, ҳарчанд, ки кам касон метавонанд ба саволе ҷавоб диҳанд, ки чаро як чизе зебост, сабабу иллати онро, ки зебой меноманд, дар ҷист?

Зебой дар тасаввури одами ваҳшӣ дарҷ ва пайвастанӣ ҷӯб дар лабҳову гӯшҳои буридашуда, дароз сохтани гардан аз кӯдакӣ, пӯшидану овехтани ҷавохироти фулузӣ дар гардан ва холкӯбӣ (татуировка) дар бадан ва ғайра мебошад. Барои ҷониёни қадим зебоии бадани варзишгирифтаи ҷавон намунаи олии зебой маҳсуб меёфт, барои римӣҳо зебой ин ҷамоҳангӣ, ҳашамат ва ҳукумат буд. Замони Эҳё бошад, зебоиро бо силсилаи тобишҳои рангӣ, ҳамзамонии мо бошанд, зебоиро дар рақс, мусиқӣ ва сурудҳои ва ғайра меҷӯянд.

Ҳамин тавр, инсон дар замон ва макони гуногун шаклҳои гуногуни зебоиро меписанданд, аммо ҳаргиз кашфи зебой ва ин гуногунӣ қатъ накардааст. Танҳо фалсафа моҳияти ҳақиқии зебоиро ҷуста, мекӯшад асрори нерӯ ва тавоноии онро ҷош созад. Фалсафа дар ин ҷода афзалият дорад, зеро ӯ саволҳои матраҳ месозад, ки илмҳои дигар бо он қодир нестанд. Дар ин бора В. Дюрант мегӯяд: «Он ҷойе, ки зебой меҷӯяд, дар баробари ҳақиқат ҷой гирифта, кунҷакеро назди хирадмандӣ (ҳикмату фалсафа) пайдо кунад, ҳатто устухонҳои саҳти теология (илоҳиётшиносӣ) ба ҳарос меоянд» [3,218]. Айни замон, дар фалсафа низ на ҳамеша ҷавобҳои тайёрро доир ба моҳияти зебой пайдо кардан мумкин аст. Зебой ба мабдаи ғайриактивӣ ва пураҷорре бунёд меёбад, ки ба инсон таъсири бузурге дошта, дар ҷашми одамони диндор ҳамчун дуршавӣ аз имон, ҷизи мамнуъ ва бидъат тасвир ёфта, динпарастонро диниро аз маърифати зебой ба ҳарос меорад.

Дар Замони нав Б. Гартон аввалин шуда кӯшидааст, мафҳуми зебоиро мавзӯи андешарониҳои алоҳидаи илмӣ-фалсафӣ сохта, моҳияти онро муайян намояд. Ӯ пешниҳод мекунад, ки ин самти андешарониро «эстетика» ном баранд. Ӯниёни қадим – ситоишкунандагони зебой, низ натавоноистанд, дар хусуси моҳияти зебой ба ҳулосаи ягона биёянд. Мулоҳизаҳои бодалелро доир ба зебой оғоз карда, Пифагор мусиқиро бо математика алоқаманд медонад, аммо ташаккули мусиқии аълоро ба осмонҳо пайванд месозад. Мутафаккирони марҳилаи тосукротия зебоиро бо латофати ҷисмонӣ ва ҷамоҳангию мавзӯии математикӣ шабоҳат дода, ҷунин мафҳумҳоро аз қабилӣ «объективӣ» ва «кайфият» (сифат) истифода намуда, мусиқиро ҷамоҳангии садою савт, зебогии мучассамаҳоро – мавзӯии ҷузъиёти он ҳисобиданд.

Афлотун, ки аз мушкилоти ахлоқии ҷомеаи ҳеш мушавваш буд ва асосан ба масъалаҳои ахлоқӣ саруқор дошт, зебоиро ба зуҳури олии нақӯӣ ва бадӣ пайванд месохт. Зебоиро ӯ ҳамчун ҳолати аз ҷамоҳангӣ, мувофиқатӣ ва тартиби комили ҳама ҷузъиёти дар робитаи мутақобила қарордошта, муайян мекунад. Дар ин зебой робитаи байниҳамдигарии ҷузъ бо кулл ҳузур дорад. Чаро руҳи инсонӣ аз ин ҷамоҳангию мавзӯнӣ ва ҳамдастию ҳамзистӣ ҳаловат мебарад? Аниқ аст, ки ин ҷамоҳангӣ инъикоси зиндаи ҳуди инсон ва таассуроти ӯ дар бораи олами ӯро иҷотақунанда аст.

Кант ва Шопенгауэр характери объективии хушнамоию соҳибҷамолиро қайд карда, онро чизе медонанд, ки барои дарёфти эҳсоси зебоипарастии инсон новобаста аз тасаввурот, манфиат, кайфият, парвози ғайриодии дар инсон зуҳурқунанда ва ҳолате, ки толиби ғоидаю судмандӣ нест, мусоидат мекунад. Шопенгауэр мекӯшад арзиши зебой ва нубуғи устодро дар ин мафҳуми объективии малакутӣ ба ҳам биоварад. Дар фаҳмиши ӯ оқилият ва муҳаббат аз ҳам ҷудоанд. Дар ин ҷода Шопенгауэр меҷӯяд, сифатҳои абадӣ ва идеяҳои афлотуниро, ки моҳияти зоҳирии иродаи олами мутлақро ташкил медиҳанд, татбиқ намояд.

Аммо Гегел моро ба Юнони бостонӣ баргардонида, зебоиро ягонагии намуд ва шаклҳои мутеи материя ё зуҳури ҳассосияти баъзе шаклҳои метафизикӣ меҳисобад [3, 219].

Мавқеи бихевиористӣ (рафторгароӣ)-и таъйиноти зебоӣ ба мушоҳидаи ҳайвонҳо бунёд ёфтааст ва ҳайвонҳоро молики эҳсоси зебоӣ медонад. Ин андешаро ба малакаи баъзе ҳайвоне, ки аз савти асбобҳои мусиқӣ, асосан соҳҳои торӣ ҳаловат мебаранд ё баъзе паррандагоне, ки эҳсоси зебоӣ дошта, манзили худро бо сангҳои ранга, шишачаҳо, меваҳои сурх, садаф ва ғ. зеб мебахшанд, алоқаманд месозад. Ин ҳайвонҳо зебоиро бо хисси худ, баъзеҳояшон бо кувваи бӯидан, дигарашон бо шунавоӣ, гурӯҳи дигараш бо нерӯи чашм (дидан ё биниш) қабул мекунанд. Чуноне ки дар ин бора Дарвин менависад: «то ҳадде, ки мо мушоҳида мекунем, ҳаловати хубию латофат дар ҳайвонҳо бо чазбу майли чинси муқобил маҳдуд аст» [14,469].

Назарияи дигари фаҳмиши ҳусну малоҳат (зебоӣ) ба арзиши талабот бунёд ёфтааст. Спиноза андеша дорад, ки чиз пурмалоҳат на барои он аст, ки зебост, балки барои он аст, ки дилхоҳу марғуб (табъи дил) аст. Ба ибораи дигар гӯем, на ҳавасу рағбати мо ҳусну малоҳатро, балки ҳолати чавобгӯӣ хоҳиши мо будани он, моро чалб мекунад. Масалан, марди гурусна дар ғизою таом он қадар чизи хубро мебинад, ки донишҷӯ дар зани сисолае, ки ҳамин ҳоло барои ӯ дастрас аст, ҳамин ҳусну малоҳатро мебинад. Дар чашми ин донишҷӯ, бар асари шиддат ва шавқи зиёди шахвонӣ, ин зан аз парӣ ҳам бомалоҳату зеботар менамояд.

Ҳамин тавр, малоҳату латофат дар шакли аввалияи худ зуҳури эҳсоси ҳамон чизест, ки шавқу рағбатро ба сӯи соҳибият ба он, қонё мегардонад. Фарқ байни чизи табъи дил (чизи марғуб) ва чизи фоидаовар дар бузургӣ ё заифии қонёшавии ҳаваси мост.

Нитше бошад ҳусну зебоӣ ва қабоҳату зиштиро падидаҳои биологӣ дониста, зиштиро ҳамчун чизи зиёновар ва намуди нохубдошта, тафсир мекунад. Масалан, мо қандро на барои он ки ширин аст, балки барои манбаи пурқуввати энергия буданаш, истеъмол мекунем.

Сазерланд эҳсоси хушназоқатию зебоиро ба хӯю хислати инсон пайваст мекунад. Масалан, одамон осмони кабудро мақбул ҳисобиданд, чунки ба назарашон бонафосату зебо менамояд. Агар осмон одатан барояшон сабзгун менамуд, он вақт ин ранг ҳам барояшон зебою пурмалоҳат чилва меод [16, 85-91].

Агар аз нафъу фоида дур қарор дошта бошем, пас фасоҳату зебоӣ ба шиддати ҳавас пайваст аст. Мисли он ки ҳарис пулро на аз барои судмандии он, балки барои нерӯи марғубу матлуб буданаш дӯст медорад. Ҳамин тавр, ҳар чизе ки завқу шавқро ба чунбиш меорад, ин зебоию латофат аст. Зебоии нуру равшанӣ, мусиқӣ, эҳсоси нармию нозуқӣ шабоҳати он аст. Зиштию қабех завқ ва асабро ҳалалдор сохта, қароҳатангезу бад аст ва ин зиштӣ метавонад дилбеҳузурқунанда бошад дарди сар биёрад.

Чуноне ки Сантаяна таъкид мекунад, зебоӣ ин ҳаловат аст, ки моҳияти зохириро ёфтааст. Стендал бошад, пайҳас накарда, Гобссро такрор мекард, ки мегуфт: зебоӣ ин ҳаловати ваъдашуда аст [15,52]. В. Дюрант изҳор меорад, ки санъат дар чомеаҳое, ки онҳо аз лиҳози иқтисодӣ нисбатан босубот аст, зуҳур мекунад, фард ҳамчун серу шодоб шуд, хурӯши муҳаббатро ҳис карда, ба зебоӣ изҳори мушфиқию ҳамдардӣ мекунад. Ба ибораи дигар, вобастагии мо ба таассуроти зебоӣ ба мувоқиқаамон ба зебоии чинсӣ алоқа дошта, муҳаббат бошад, то ҳамон ҳадде эҷодкори зебоист, ки то ҳамон ҳад зебоию назокат низ муҳаббатро меофаранд. Дар байни мардум ин ҳақиқат бо зарбулмасале баён гаштааст: «Лайлиро ба чашми Мачнун бояд дид».

Тараннуми шоирон ва ошиқоне, ки ботакрор мӯйи печон, сина, андому қомат, холи руҳсор, абрӯ, чашм ва дигар зебоиҳои маъшуқаро тавсиф мекунанд, ба алоқамандии зебоию нафосат ва муҳаббат ишора мекунанд. Сантаяна дар ин мавзӯ чунин қайд менамояд: «Санам (бут)-ҳо наметавонанд урӯн бошанд, зеро моҳияти зебоии онҳо дар ашӯхоест, ки онҳоро мепӯшонад»[15] ва маънои онро дорад, ки ҳосиятҳои асосию муҳим дар таҳайюлоте нуҳуфтаанд, ки зебоию нафосатро тавлид месозанд.

Хусни зан дар ҷомеаи инсонӣ шакли олии зебоӣ, сарчашма ва меъёри ҳама чиз ҳисобида мешавад. Дар «Таис»-и Порфинус ҷунин баёни одилонае хузур дорад: «Ман зебоии зан ҳастам. Эй, беҳирад, ҷӣ тавр метавонӣ аз ман гурезӣ? Ҳар ҷоёе меравӣ дар зебоии гулҳои шукуфта ва зарофати меваҳои расида, дар парвози кабӯтарҳо ва чахиши ғизолон, таровиши ҷӯй, зебоии ҷилои мохтоб, ту монандии маро хоҳӣ дид ва агар чашм бипӯшӣ, маро дар худ хоҳӣ дарёфт» [15].

Бар замми ин, агар то ҳол ченаки Юнони бостонии зебоӣ маҳфуз мемонд, эҳтимол меравад дар ҷомеаи мо низ мафтуни нафосати бадан, дӯстӣ ва шучоати мардон мешуданд. Барои афинагиҳо ва спартаниҳо зебоию нафосат марди ҷавони далер ҳисобида шуда, дар санъати юнонӣ камолоти бадани ҷавон ва муҳаббат ба варзиш тараннум мегардид. Айни замон, тасаввуроти воқеӣ дар бораи зебоию нафосат инъикоси ҳукми зан ба қалбу ба зиндагии мост. Дар нисбати мардон, зебоию нафосат ин ҳисси дӯстӣ, ихлосу дилбастагӣ, аҳду паймон, шараф аст, ки алоқаманд ба вафодорӣ мебошад.

Зан сарчашма ва бунёди ҳусну латофат ба он хотир ҳисобида мешавад, ки муҳаббати мард ба зан нерӯмандтар аз муҳаббати зан ба мард аст, ҳарчанд ки ин муҳаббат кӯтоҳмуддат аст. Нерӯи пурҷозибай зан сабаби он шуд, ки аз ҳама мавҷудоту махлуқот, ӯ дӯстдоштатарин аст. Зан ҳамон ҳақиқатеро қабул дорад, ки мард ӯро зеботар аз худаш медонад. Чун зан майл ба сӯйи он дорад, ки ӯ мазраи маҳбубияту марғубият аст, на баръакс, аз ин рӯ зан муррабии санъати маҷзубият ва фирефта сохтани мард ба завлонаю занҷири хеш аст. Ғайр аз ин, зан барои дарёфти ҳусну малоҳат дар мард камтар иштиёқманд аст. Ӯ дар мард қувва ва қобилияти ҳимоя намудани фарзандонро меҷӯяд, ба ғайр аз ин, зан умед дорад, ки марди интихобкардаи ӯ тамоми ғановати оламро зерӣ пой ӯ хоҳад густурд.

Яке аз нишонаҳои равшани он, ки зебоӣ (ҳусну латофат) маҳсули ҷозибияту кашиш аст, ин қазия хоҳад буд, ки чизи шавқангез, марғубу дилангез баъд аз он, ки муяссар мешавад, ҳолати марғубияту маҳбубияташро гум мекунад. Теъдоди мардони хирадманд, ки яктодӯстдоранд, бисёр кам аст, ҳамон тавр, ки теъдоди каме аз касоне ҳастанд, ки чизҳои зебо медонанд, ки нисбат ба онҳо бетафовут ҳастанд. Ҳамзамон, агар марг ин ҷуфтҳо ҷудо созад ё ин ки ба ҳамсари ин мард нафари дигаре бо иштиёқу завқ назар андозад, ҳаваси ӯ аз нав ҷӯш зада, ҷузъҳои шаҳвонияти ӯ аз нав дар чашмаш марғуб ва зебою болатофат менамояд. Аҷиб аст, манзараеро мушоҳида кунем, ки зебоии бар асари такрор дидан дар назари мо гум шудааст, дар назари нафаре, ки онро бори аввал дидааст, мавҷуди парастииш ва тараннум қарор мегирад.

Муҳаббат модари зебоию нафосат аст, на фарзанди ӯ. Муҳаббат дар қадом чизе ки зухур меёбад: дар одамоне ё дар ашё – ягона манбаи зебоӣ хоҳад буд, аммо ҳазорон чизҳои ҳастанд, ки дар назари мо, зебою пурназоқат менамоянд, вале дар назари аввал ҳеч умумияте ба муҳаббат надоранд.

Категорияи нафосату зебоӣ дар афкори ахлоқию эстетикӣ исломӣ ҳарчанд ба соҳаи маҳсус тақсим нашуда бошад ҳам, аммо чанд идеяҳои пешниҳод шудааст, ки онро муҳаққиқон ҳамчун идеяи нодир пазируфтаанд. Ҳарчанд ки ин идеяҳо бо афкори динӣ ҷамъбаст гардидаанд. Санъат дар ислом соҳаи мустақили амалия ба ҳисоб намеравад ва афкори ба ахлоқ ҳаётан пайваст, чун заррачаҳо дар афкори иҷтимоӣ-фалсафии намояндагони он пош хӯрдаанд. Бештаре аз ин идеяҳо мутафаккирони тасаввуф баён кардаанд, ки он бо пардаи динӣ-ирфонӣ пӯшонида шудааст.

Зебоию нафосатро тасаввуф аз се зина иборат медонад:

- зебоии абадию мутлақи худовандӣ – ин зебоӣ моҳият ва бунёди ҳама чиз аст;
- дар олами моддӣ фавқулода зебоии Худованд ошкор шудааст;
- зебоии инсон ва фаъолияти маънавию моддӣ ӯ.

Зебоӣ дар фаҳмиши сӯфӣ – ин ягонагии олам ва ҳаракати мувофиқи он аст. Зиштӣ – ҳалалдор сохтани ин ягонагӣ ва ҳамохангӣ аст [6,116].

Концепсияи эстетикӣ Мавлоно ҷузъи асосии андешаҳои фалсафии ӯст, ки он намунаи равшани тасаввуроти тасаввуфӣ дар бораи зебоию нафосат аст. Ин концепсия асосан дар доира ва намунаи назарияи «ваҳдати вучуд» баён шудааст, аммо ба инсон, ба

олами табиӣ ва ҷаҳони ботинии ӯ, ба саъю кӯшиши ӯ дар роҳи такомулёбӣ алоқаманд аст. Дар доираи ҳамин намуна низоми истилоҳот, ки ифодаи зебоию нафосат аст, таҳия шудааст.

Мавлоно дар мавзуи зебоию нафосат мулоҳиза ронда, онро ба зебоӣ, камолот, низом, покизагӣ (назофат), шаҳомат, нур ва ғ. тақсим мекунад. Манзараи бойи баёни зебоию нафосатро пешниҳод намуда, Мавлоно падидаи зебоию нафосатро гуногунранг, пургулу бисёршакл, мисле ки Худованд оламо офаридааст, баҳогузори мекунад. Таассуроти ӯ доир ба зебоию нафосат ба тасаввуроти онтологӣ ва гносеологии ӯ алоқаманд буда, ба идеяи маърифати ирфонии он ки Худованд ягона идеали динию эстетикӣ, ҳадафи олии инсонии ба сӯйи табодули маънавӣ роҳ пеш гирифта аст, бунёд ёфтааст. Мавлоно мисли юнониҳо баданро тараннум накарда, андеша дорад, ки маҳз ранги зарди солиқ шоҳиди зебоии ӯст, ки мехоҳад ҳақро бишносад.

Л.И. Манко одилона қайд мекунад, ки «мероси маънавии файласуф-сӯфӣ на танҳо арзишманд ба он хотир аст, ки дар он ифшои беназиру бесобиқаи дониши эзотерӣ (хуфия) руҳ медиҳад, балки ба он хотир арзишманд аст, ки қисмати таркибии онро мусиқии фалсафӣю тасаввуфӣ ташкил мекунад» [7,13]. Мусиқӣ барои Мавлоно ҳамонест, ки бесарусомонии тавлиди худовандӣ доштаи оғози ҳастиро, ба ҳамоҳангию мавзунӣ, ба самти хушнавоие, ки ба кайҳон алоқаманд аст, равона месозад.

Дар концепсияи арзишии мусиқӣ падидаи созу наво ифодакунандаи робитаи мутақобилаю чудонашаванда, воҳидияти моҳият ва санъати иҷрои он аст. Ин оғози муттаҳидсозандаи субъект-иҷроқунанда ва объект-мусиқӣ моҳият ва табиати руҳи инсонро, олами ботинии ӯро ифшо месозад.

Мавлоно ақида дорад, ки олам дар ҳаракати ҳамешагӣ – тағйироти фаъол ва заиф қарор дошта, интиҳо надорад, ҳолатест ҳамчун раванди беохири офариниш. Худованд, Мутлақи Воҳид ин мувофиқатӣ ва ҳамоҳангии мусиқӣ, садо, ба маънои ҷавҳари худовандии ҳамаҷо хузурдоштаю ҳамаро фарогирест, ки бидуни шакл, ори аз ҳама ҷамъи чизҳо ва кайфиятҳо буда, дар он тамоми нерӯи офариниш ҷой дорад ва ӯ тартиби тавлидбиро дорад.

Раванди офариниши олам ин ҳамоҳангии ҷараёни парешону номуназзами садои мавҷуд, самти равиши он аз мавҷи маҳин ба сӯйи болоравӣ ба мавҷи тавоно аст. Дар суруд доир ба най мутафаккир ҳикояро аз тасвири раванди тавлиди садои пуртаъсир, доим афзоишбанда ва муттасили най, ки таъсири офариниш ва эҳёи оламо дорад, оғоз мекунад. Дар ин суруд, ки риштаи пайвасти осмону замин аст, асрори осмонҳо ба марду зан ифшо гашта, ба маърифати ҳамон ҳақиқати хомӯшу ниҳоне мусоидат мекунад, ки бо навои най аёну ошқору яқин мегардад.

Маҳз ҳамин тарона мусоидаткунандаи кӯшиши солиқ аст, ки мехоҳад дарди дили худро аз ҷудой бо аслияти ҳеш, изҳор дорад. Навои мусиқӣ ба олами маҳини эҳсоси оӣ, ягона имкони озодшавӣ аз салтанати хирад мебарад, ки онҷо маърифати ақлнораси (ирратсионалии) ҳақиқат метавонад ба фаҳмиши моҳият ва маъние, ки най медиҳад, рафта расад. Ин мусиқӣ ба табодулу тағйири қалб мебарад. Вақте ин муфтии сахтгир моҳияти ҳешро гум карда, таҳти садои най ба ошиқе мубаддал мегардад, ки ба ҳолати самоъ рафта, ҳама чизро – дарс, мадраса, ҳаёти фонии худро фаромӯш сохта, ба доираи савти танинандозёфтаи мусиқии худовандӣ ворид шуда, ба моҳияти худовандӣ пайваст мегардад [4,12-13]. Ин мусиқӣ ба ҳолате мусоидат мекунад, ки устои сарфу наҳв кори худро фаромӯш карда, аз ҳолати наҳв ба маҷрои маҳв ғутта мезанад (маҳлул мешавад):

Марди нахвиру аз он дар дӯхтем,

То шуморо нахви маҳв омӯхтем.

Маҳв мебояд, на наҳв ин ҷо бидон,

Гар ту маҳвӣ бехатар дар об рон [11,88].

Таронаи най дар ҳамон шакле, ки дар «Маснавӣ» хонда мешавад, дар ҳеҷ асари дигаре нест. Ин тарона нерӯи соҳиронаю ҳайратангез ва дигаргунсозандаи мусиқииро инъикос менамояд, ки сайри руҳи худовандиро баён карда, муҳаббатро бо ҷунон нерӯе

бедор месозад, ки сазовори ҳамон интихобшудагонест, ки маърифати олиро соҳиб шудаанд:

**Хайрат андар хайрат омад ин қисас,
Беҳушии хоссагон андар аҳас [10,439].**

Тасодуфӣ нест, ки Мавлоно қиссаи худро маҳз аз таронаи най амалӣ месозад. Ин суруд қобил аст, ба таври муқаррарию дастрас роҳи маърифатро ба ҳар нафаре, ки меҳодад, аслияти хешро бичӯяд, нишон диҳад.

Барои Мавлоно маросими самоъ, пайванди он ба мусиқӣ ва рақс, инчунин дилбастагии пайравон ва шогирдон ба он - яке аз муҳимтарин одату русуми суфӣ аст, ки дар ин мавзӯ дар «Маснавӣ», дар ғазалҳо ва осори дигараш хеле зиёд ҳарф мезанад. Худи ӯ чанд дафъа эътироф намудааст, ки маҳз дар самоъ ба ӯ ҳақиқатҳои нав ифшо шуда, қофияҳои нави васеътареро пайдо карда, кашфиётҳои илмӣ ва масъалаҳои мушкилро доир ба фикр кашф кардааст [4,33].

Аҳли самоъ чархзанро рамз ва тарзи шинохту дидори худованд бо ҳама хосиятҳои ҳисобида, ҳаҳиданро ҳамчун пирӯзӣ аз болои олами ашъ, пой куфтан ба заминро ба маъноӣ ба замин молишу соиш додани нафси саркаш ва шахвату рағбатҳо, даст афшониданро ҳолати даромехтан бо маъшуқа меҳисобанд. Мавлоно дар «Маснавӣ» самоъро ҳамчун ғизои ошиқ, андешаи ҷӯяндаи роҳи ваҳдат бо асл ва усули расидан ба муқаддасоти оӣ, тавсиф мекунад [12,742].

Ӯ итминон дорад, ки дар лаҳзаи самоъ ҳар чизе, ки дар ботини солиқ нухуфтааст, қобилияти худро зуҳур сохтану намоён карданро дорад. Ба ҳамин маъно, ки анвою анҷоми ботинии тан, ки ҷисмоният надорад ва шоҳиди мутааллиқ будан ба олами руҳ аст, аллакай аз кашиши самоъ ба олами дидашаванда озод аст, албатта, ба ҷуз оне, ки ҳанӯз аз мазраи ҷисмонӣ шаҳвонӣ озод нашудааст:

**Гар ба мазру фаш назар дорӣ, шахӣ,
В-ар ба зарфаш ошиқӣ ту, гумраҳӣ [9].**

Ихлоси Мавлоно ба наво, савти найро фаҳмидан – гуфторҳо доир ба ишқ, дар навои рубоб – суруди ошиқеро, ки аз ҷудоӣ менолад, дар самоъ рафтан – лаҳзаи инқори ҷисмонияти ҳештан – Ман чунин таъбир меёбад, ки руҳи аз дилбастагии заминӣ озодшуда, хурсандии беқароронаро дар оҳанги муҳаббат изҳор дошта, ҷамоли маъшукро мушоҳида мекунад ва ин хотираи ҳамонзамонаи руҳ аст, ки дар олами маонии худовандӣ қарор доштаю лабрезии муҳаббати Худованд будааст.

Аз ин рӯ, Мавлоно дар ҳаракатҳои пою дасти дарвешони рақсқунандаи самоъ баргҳои баҳории дарахтонро мебинад, ки бо вазиши насими баҳорӣ дар тапишу изтиробии маҳине қарор доранд, руҳи дурафтаи Ман дар ҳамон ҳолати вачду сармастӣ бо пойкӯбии шавқангез ва марғубияти ҷисмонӣ ба руҳ амр мекунад, ки солиқи роҳи ҳақ ба назари ӯ рақсқунанда дар хуни хеш буда, дар арафаи поймолкунии нафси ҳештан аст, аммо рақсро қатъ намекунад [12,733].

Оне ки Мавлоно «Маснавӣ»-ро аз суруди най оғоз мекунад, аз нигоҳи Абдурахмони Ҷомӣ ишора ба он аст, ки Мавлоно дар най ваҳдати комил ва комилияти мутлақеро мебинад, ки тамоман худро аз олами махлуқот дур сохта, ба аслияти худовандӣ омезиш ёфта, дар ҳамин аслият ӯ абадиятро ёфтааст [1,2].

Ҳамин тавр, баррасии андешаҳои этикӣ-эстетикӣ мутафаккир моро ба ҳулосае овардааст, ки этика ва эстетика барои мутафаккир ду вазифаи муҳиммеро иҷро мекунад. Ин ду фан гузашти дурусту ифтихории роҳи ҳаётро ба инсонии одӣ таъмин намуда, тарзи дастрас ва содиқи таҳаққуқ ёфтани шахс дар мутлақ хоҳад буд.

Ҳар ду восита барои мутафаккир хосиятҳои универсалӣ, ҳама ҷо воридшаванда ва ломакони ҷавҳари худовандӣ аст. Мусиқию наво дар таълимоти Румӣ асоси равшани тасаввуроти онтологӣ трансдентӣ ва имманентии олами худовандӣ аст. Мусиқию наво баёни савтии зебӣ, муҳаббат, ҳамоҳангӣ, хайр, ҳақиқат, нерӯи созанда, воситаи пайвастсозандаи махлуқу холиқ, ҷойе, ки шахс ба Худо омезиш ёфта, ҳолати абади ро соҳиб мешавад.

Таҳқиқи таълимоти этикӣ-эстетикӣ асримиёнагӣ ҳар чӣ бештар мубрамияти худро на танҳо бар асари мавҷуд будани мероси баланди эстетикӣ, ки адабиёти тоҷик бой аст, саҳми беназире, ки афкори этикӣ-эстетикӣ ва фалсафаи нодири тоҷик дар ташаккули фалсафаи ҷаҳонӣ гузоштааст, пайдо кардааст, балки бар асари зарурати маърифати амиқи ин фалсафа ва ворид шуданаш ба фарҳанги муосир ҳамчун тақозои замон, аҳамияти худро касб кардааст. Айни замон, иҷрои ин вазифа мушкул аст, зеро ин соҳаи мероси зеҳнӣ ва фарҳангӣ то ҳанӯз кам таҳқиқ шудааст.

АДАБИЁТ:

а) бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ:

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Найнома. Мавлоно Яъқуби Чархӣ. Найнома. – Д., 2005.
 2. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. Пер. с англ. – СПб., 1865.
 3. Дюрант В. Лаззоти фалсафа. Тарҷ. Аббос Зарёб. – Техрон, 1388 ҳ.
 4. Зарринқуб А. Баҳр дар кӯза. – Техрон, 1382 ҳ.
 5. Зиёӣ Х.М. Мавлоно ва мавлавия. – Душанбе: Дониш, 2023.
 6. Исаков К.А., Азизова Д.Ш. Эстетические парадигмы суфизма. // Известия вузов Кыргызстана. – №11, 2015.
 7. Манько Л.И. Звук, цвет, слово как проявление музыкально-эстетического в суфизме. // Вестник ОГУ. – № 11(105), 2009.
 8. Махмадҷонова М.Т. Этические воззрения Джалолуддина Руми. – Душанбе: Дониш, 2001.
 9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Москва: Нашриёти Энциклопедияи Советӣ, 1969.
 10. Мавлоно Ҷалолуддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавии маънавӣ. – Техрон, Нашри Замон. 2001.
 11. Раҳмон Э. Чехраҳои мондагор. – Душанбе, 2016.
 12. Ҷалолуддин Балхӣи Румӣ. Фиҳи мо фиҳи. – Душанбе, 2019.
 13. Шамсов М. Масоили раванди таърихӣ-фалсафӣ. – Душанбе: Дониш, 2023.
- ##### *б) бо забони англисӣ:*
14. Darwin C. The Descent of Man. – New York. No date. – Pp. 112, 469.
 15. Santayana G. Reason in Society. – New York, 1917. Santayana G. The Sense of beauty, 1920.
 16. Sutherland A. Origin and Growth of the Moral Instincts, 2Vol. ii. – London, 1898.

УДК: 343.98 (575.7)

**МАФҲУМ ВА ҶУЗЪҲОИ МАЗМУНИИ СИЁСАТИ
ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ****РАҲИМЗОДА Р.Ҳ.***Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои илмӣ-назариявии марбут ба сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҳамчун унсури сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ ва саҳми муаллифи он дар инкишофи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҳамчун илми мустақили ватанӣ баррасӣ гардидааст. Қайд мегардад, ки сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҳамчун самти фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ давлат ва мақомоти дахлдори давлатӣ, бо мақсади таҳия ва татбиқи чораҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҷиҳати истифодаи минбаъдаи онҳо дар раванди мубориза бар зидди ҷиноятҳо амалӣ карда мешавад. Ин сиёсат ба заминаи умумии қонунгузорӣ, назариявӣ, ташиқӣ, молиявӣ-иқтисодӣ таъя мекунад ва дар доираи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул меёбад.

Калидвожаҳо: сиёсати ҳуқуқӣ, сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи муҳофизатии ҷиноятӣ.

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ И СОДЕРЖАТЕЛЬНЫЕ ЧАСТИ
ОПЕРАТИВНО-ПОИСКОВОЙ ПОЛИТИКИ****РАХИМЗОДА Р.Х.***Доктор юридических наук, профессор*

В данной статье рассматриваются научно-теоретические вопросы, связанные с оперативно-розыскной политикой как элементом уголовно-правовой политики, и вклад ее автора в развитие оперативно-розыскной деятельности в качестве самостоятельной отечественной науки. Отмечается, что оперативно-розыскная политика реализуется как направление законотворческой и правоприменительной деятельности государства и соответствующих государственных органов, в целях разработки и реализации оперативно-розыскных мероприятий для их дальнейшего использования в процессе борьбы против преступлений. Эта политика опирается на общую законодательную, теоретическую, организационную, финансово-экономическую основу и формируется в рамках правовой политики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: правовая политика, оперативно-розыскная политика, оперативно-розыскная деятельность, правотворчество, правоприменение, уголовное право, уголовно-процессуальное право.

**DEFINITION AND CONTENT PARTS OF THE POLICY
OPERATIONAL-SEARCH****RAHIMZODA R.H.***Doctor of Law, Professor*

In this article, the scientific-theoretical issues related to operative-search policy as an element of criminal legal policy and its author's contribution to the development of operative-search activity as an independent domestic science are considered. It is noted that the operational-search policy is implemented as a direction of law-making and law-enforcement activities of the state and relevant state bodies, in order to develop and implement operational-search measures for their further use in the process of fighting against crimes. This policy relies on the general legislative, theoretical, organizational, financial and economic basis and is formed within the framework of the legal policy of the Republic of Tajikistan.

Keywords: *legal policy, operational-search policy, operational-search activity, law-making, law enforcement, criminal law, criminal procedural law.*

Дар солҳои охир ба шарофати саъю кӯшишҳои олимони соҳаи назарияи ҳуқуқ сиёсати ҳуқуқӣ ҳамчун категорияи назарияи давлат ва ҳуқуқ эътироф гардида, ба сатҳи назарияи илмӣ расид. Дар доираи тадқиқоти умуминазариявӣ асосҳои илмии сиёсати ҳуқуқӣ, назария ва методологияи он коркард шудаанд. Дар ин бора муаллифони зиёде тадқиқот бурдаанд [6,15].

Дар баробари ин, новобаста аз он, ки сиёсати ҳуқуқӣ ба дастгоҳи мафҳумиву категориявии назарияи давлат ва ҳуқуқ ворид шуда бошад ҳам, лекин он тадқиқоти ҳамаҷониба ва амиқро тақозо мекунад. Чунин изҳоротро шумораи зиёди муаллифон баён намудаанд [18,7]. Сабаби асосии мавҷуд будани чунин изҳорот (ақидаҳо) дар он аст, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ мувоҳида оид ба мавқеи категорияи “сиёсати ҳуқуқӣ” ҷой доранд, ки онҳоро ба се намуд тақсим кардан мумкин аст:

1) сиёсати ҳуқуқӣ ҳамчун метаназария (метатеория) дар таркиби назарияи умумии давлат ва ҳуқуқ;

2) сиёсати ҳуқуқӣ ҳамчун самти мустақили назарияи давлат ва ҳуқуқ;

3) сиёсати ҳуқуқӣ ҳамчун назарияи алоҳида ва мустақил.

Инчунин, ақидаҳои низ мавҷуданд, ки тибқи онҳо категорияи “сиёсати ҳуқуқӣ” хусусияти байнисоҳавӣ дорад ва он беш аз ҳама дар чунин соҳаҳои донишҳои илмӣ, аз қабили ҳуқуқшиносӣ, сиёсатшиносӣ, фарҳангшиносӣ ифодаи худро меёбад [2,7].

Таърихан сиёсати ҳуқуқӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ дар шакли категорияи «сиёсати муқовимат ба ҷинояткорӣ» пойдор гардидааст [8]. Пас аз он, тадқиқоти сиёсати ҳуқуқӣ дар қарини категорияҳои умуминазариявии «низоми ҳуқуқӣ», «ҳаёти ҳуқуқӣ», «соҳаи давлативу ҳуқуқӣ», «ҳуқуқэҷодкунӣ», «ҳуқуқтатбиқкунӣ» ва ғайра фаълоне оғоз гардид.

Дар баробари категорияи умуминазариявии «сиёсати ҳуқуқӣ», категорияҳои илмӣ-соҳавии «сиёсати ҳуқуқии конститутсионӣ», «сиёсати ҳуқуқии маданӣ», «сиёсати ҳуқуқии маъмурӣ», «сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ», «сиёсати ҳуқуқии молиявӣ», «сиёсати ҳуқуқии андоз», «сиёсати ҳуқуқии мунитсипалӣ» ва ғайра фаълоне таҳия карда шуданд.

Инчунин, намудҳои зерини сиёсати ҳуқуқӣ низ таҳия карда шудаанд: «сиёсати ҳуқуқии қонунгузорӣ», «сиёсати ҳуқуқии ҳуқуқэҷодкунӣ», «сиёсати ҳуқуқии ҳуқуқтатбиқкунӣ», «сиёсати ҳуқуқии тафсирдиҳӣ» ва ғайра.

Дар солҳои охир самтҳои нави сиёсати ҳуқуқӣ, ба мисли «сиёсати судӣ» [13,152], «сиёсати конфессионалӣ (мазҳабӣ)» [19,147], «сиёсати ҳуқуқии иҷтимоӣ» [7,30], «сиёсати ҳуқуқии динӣ» [20,30] ва ғайра таҳия шуда истодаанд.

Дар баробари сиёсати муқовимат ба ҷинояткорӣ, сиёсати иҷрои ҷазои ҷиноятӣ, сиёсати муҳофизатии ҷиноятӣ ва сиёсати криминологӣ ҳамчун самтҳои алоҳида ҷудо карда мешаванд. Ҳамзамон, афзалияти сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ таъкид мегардад [5,339].

Дигар намуд ва самти алоҳидаи сиёсати ҳуқуқӣ, ки бо сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ дар алоқаи бевосита қарор дорад, ин сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба ҳисоб меравад.

Муаллифоне, ки сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯиро ҳамчун сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ асоснок мекарданд, новобаста аз ин, таъкид менамоянд, ки дар солҳои охир як соҳаи нави ҳуқуқ ва қонунгузори оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба вучуд омадааст. Дар ин замина, дар таркиби сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ сиёсати муҳофизатии ҷиноятӣ, сиёсати иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ва сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҷудо карда мешаванд.

Сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҳамчун самти фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ давлат ва мақомоти дахлдории давлатӣ бо мақсади таҳия ва татбиқи ҷораҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо истифодаи минбаъдаи онҳо дар раванди мубориза бар зидди ҷиноятҳо маънидод карда мешавад [17,94-95].

Андешаи муаллифони зикргардида оид ба мустақилияти сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ҳатто дар соҳаи сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ, сазовори тавачҷуҳ мебошад. Ин далели тасдиқи он аст, ки дар адабиёт ақидаҳо оид ба сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ҳамчун падидаи мустақили сиёсӣ-ҳуқуқӣ ҳарф зада мешавад.

Чунин нуктаи назарро С.И. Захартсев, Ю.Ю. Игнашенков, В.П. Салников низ баён месозанд. Муаллифон комилан асоснок қайд мекунанд, ки нигоҳи илмие, ки дар доираи он сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ ҳамчун як чузъи фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ арзёбӣ мегардад, ин намуди сиёсатро ба маънои маҳдудаш мефаҳмонад. Ба маънои васеаш бошад, сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ, ба ақидаи муаллифон, ба унсурҳои номбаршуда тааллуқ надорад, зеро сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ унсурҳои дигар, масалан, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, психологӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Онҳо чор унсурҳои сиёсати оперативӣ-чустучӯиро ҷудо мекунанд: ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ, баҳши иҷтимоӣ иқтисодӣ, маърифати ҳуқуқӣ [10,88].

Мансуб донишмандони сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ ба унсурҳои сохтори сиёсати ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ боиси фаҳмиши маҳдуди мафҳуми он мегардад. Ба маънои васеаш сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ бояд, бо назардошти ҷанбаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсӣ, идеологӣ, психологӣ ва маънавии он, баён карда шавад.

Омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва дигар омилҳоро шароитҳои иҷтимоӣ рушди ҷамъият ба сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ таъсир мерасонанд. Масалан, дар солҳои 90-уми асри гузашта сиёсати маҳдуд кардани фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ мақомоти милитсия ва мақомоти амнияти миллӣ бо сабабҳои иқтисодӣ, баҳусус дар рафти фишори иқтисодӣ, ба роҳ монда шуда буд. Омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба сифати фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ тавассути ғайрисамаранок ба танзим даровардани музди меҳнати кормандони мақомоти оперативӣ-чустучӯӣ, паст намудани мақоми (статуси) иҷтимоӣ онҳо, сари вақт андешида нашудани чораҳои бо таҷҳизоти техникӣ таъмин намудани ин мақомот таъсири калон расонда метавонанд. Таъсири омили иқтисодӣ, инчунин, ба дастгирии молиявии давлатӣ дар самти татбиқи барномаи ҳифзи шохидон низ таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ бо сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ давлат зич алоқаманд аст [15,93-94].

Дигар чузъҳои сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ мебошанд. Сифат ва самаранокии сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ аз сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии кормандони мақомоти оперативӣ-чустучӯӣ вобаста аст. Ба ҳалли ин масъала раванди таълим, аз ҷумла омӯзиши фанни “Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ” дар муассисаҳои таълимии ҳуқуқӣ метавонад мусоидат намояд.

Бо назардошти он, ки таҳти мафҳуми сиёсати ҳуқуқӣ, аз ҷумла сиёсати муқовимат ба ҷинояткорӣ ва сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ, бояд на танҳо сиёсати давлатӣ дар самти мубориза ба ҷинояткорӣ ва на танҳо намуди махсуси фаъолияти иҷтимоӣ оид ба муқовимати фаъолна ба ҷинояткорӣ фаҳмида шавад, балки инчунин, он ҳамзамон, ҷун назарияи илмӣ, ҳамгирии (синтези) донишҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ низ арзёбӣ гардад [4,32], аз ҷониби муаллифи мақолаи мазкур ба барномаҳои таълимӣ ва раванди таълимии муассисаҳои таҳсилоти олии ихтисоси ҳуқуқӣ ислоҳоти назаррас ворид карда шуданд.

Бинобар ин, ба китоби дарсии «Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ», ки онро муаллифи ҳамин мақола таҳия кардааст, боби махсус таҳти унвони “Сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ” ворид карда шуд.

Бояд қайд кард, ки дар давлати шӯравӣ ва дар марҳилаи аввали соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи меъёриву ҳуқуқии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ташаккул наёфта буд. Дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ фанни таълимии «Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» омӯзонида намешуд. Танҳо муассисаҳои таълимии махсуси ВКД ва КДАМ истисно буданд, ки онҳо ҳам мутаассифона, дар заминаи мафҳумҳо, истилоҳот ва категорияҳои қуҳнашуда фаъолият мебуданд. Дар ин самт ягон тадқиқоти фаъоли илмӣ гузаронида намешуд. Мутахассисон-назариячиёне мавҷуд набуданд, ки барои тақмили раванди ҳуқуқэҷодкунӣ ва фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ нуктаҳои назариявӣ, ҳуқуқӣ, тавсияҳо ва пешниҳодҳо коркард намоянд. Касе набуд, ки ин донишхоро мураттаб созад.

Ҳулоса, дар илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон дар дарккунӣ илми назарияи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ камбудии зерин вучуд доштанд:

1. Асосҳои доктриналии назарияи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ таҳия нашуда буданд.

2. Фанни таълимии «Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» ба қатори фанҳои ҳатмии ҳуқуқӣ, ки дар муассисаҳои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ таълим дода мешуданд, дохил нагардида буд.

3. Таъминоти илмӣ ва таълимию методии раванди таҳсилот, махсусан ба забони давлатӣ, комилан вучуд надошт. Фазаи ягонаи иттилоотии таҳсилотӣ низ мавҷуд набуд.

Умуман, дар системаи фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ҳамчун дуҷумдараҷа қабул карда мешуд. Албатта, ин ҳолат дар ташаккул ва инкишофи фанни мазкур нақши муайяни манфие бозид, ки натиҷаи муносибати нобоварона ба ин намуди фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ мебошад.

Ба ҳамаи ин фаҳмиши нокифоя аз моҳияти аслии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, дарк накардани нақши пешбарандаи ҳадамоти оперативӣ ҳамчун кафили воқеии таъмини амнияти шахсият, ҷомеа ва давлат, баҳусус дар шароити афзоиши ҷолишҳо ва таҳдидҳои нав, мусоидат намуда буд.

Ҷанбаи мазмунии фанни «Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» дар муассисаҳои таълимии на танҳо ВКД ва КДАМ, балки дар донишгоҳҳои шахрвандӣ низ ба таври куллӣ тағйир ёфт. Аллақай дар охири солҳои 90-ум ва ибтидои солҳои 2000 аз ҷониби муаллифи мақолаи мазкур маҷмуи маводи таълимӣ, таълимӣ-дидактикӣ ва таълимӣ-методӣ (китобҳои дарсӣ, барномаҳои таълимӣ, мавзӯҳои тақвимию мавзӯӣ, тестҳо, маҷмуаи масъалаҳо ва машқҳо, дастурҳои таълимӣ, маълумотномаҳо, луғати ФОҶ, намунаҳои ҳуҷжатҳои оперативӣ-хизматӣ ва ғайра) таҳия гардиданд, ки барои омӯзонидани курси фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ пешбинӣ шудааст.

Дар байни онҳо китоби дарсии ба забони давлатӣ омодашуда, ки дар таърихи илму маорифи ҳуқуқшиносии ватанӣ аввалин китоб аст, ҷойи асосиро ишғол мекунад. Ин нашр бо Қарори Мушовараи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29-уми декабри соли 2011, №25/32 ҳамчун китоби дарсӣ барои таълим дар тамоми мактабҳои олии ҷумҳурӣ тавсия дода шудааст.

Китоби таълимии мазкур ба ду қисм ҷудо карда шудааст: Қисми умумӣ, ки 5 нашрро дар бар мегирад ва Қисми махсус. Қисми умумӣ хусусияти кушода дошта, барои ҳама муассисаҳои таҳсилоти олии самти ҳуқуқии кишвар пешбинӣ шудааст. Қисми махсус хусусияти пӯшида дорад. Айни замон Қисми махсуси китоби дарсии фанни «Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» таҳия ва аз ҷоп баромад.

Ҳамин тариқ, имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мактаби илмии соҳавӣ, самти нави илми ҳуқуқшиносии муосири ватанӣ, фанни нави таълимӣ ташаккул ёфтаанд, ки ба таври маҷмӯӣ, аз нуқтаи назари як қатор соҳаҳои ҳуқуқ ва илмҳои ҳуқуқшиносӣ (назарияи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, ҳуқуқи мурофиавии ҷиноятӣ, ҳуқуқи маъмурӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, криминалистика ва ғайра) фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро меомӯзанд. Асоси назариявӣ ва методологии ин самти илмиро мафҳумҳо ва категорияҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ ташкил медиҳанд, ки барои асосноккунии концептуалии сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат намудаанд.

Айни замон мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи зарурии ҳуқуқӣ, илмӣ ва методиву таълимиро доро гардидаанд, ки он барои дуруст ташкил намудани фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ равона карда шудааст. Бо мақсади васеъ намудани ҳаҷми фарогирии ин фанни илмӣ, баланд бардоштани дараҷаи азхудкунии мазмуни он на танҳо аз тарафи курсантҳо, шунавандагон, донишҷӯён, балки аз ҷониби кормандони амалӣ, конференсияҳои илмию назариявӣ ва илмию амалии миқёси ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, семинарҳои омӯзишии сайёр якҷоя бо кормандони дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқи ҷумҳурӣ, ки субъектҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ мебошанд, ташкил ва баргузор карда шудаанд.

Бо мақсади мукамал гардонидани раванди таълим, ҷорӣ намудани мураттабӣ ва яқпорчагӣ дар тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ бо Фармони ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19-уми июли соли 2017 дар Академияи ВКД

Ҷумҳурии Тоҷикистон, факултаи №6 – «Тайёр намудани кадрҳои оперативӣ барои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон», таъсис дода шуд. Дар факулта се кафедра: «Ташкили тактикаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ», «Пешгирии ҷиноятҳои террористӣ ва таъмини амнияти ҷамъиятӣ» ва «Пешгирии ҷиноятҳо дар соҳаи амнияти иттилоотӣ» фаъолият мекунанд.

Ҳамзамон, бо мақсади васеъ намудани раванди таълим курсҳои такмили ихтисос барои ҳамаи категорияҳои кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки ба пешбурди фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ваколатдор шудаанд, ташкил карда шудааст. Онҳо чанд сол боз бомуваффақият кор мекунанд. Мавзӯҳои курсҳо гуногунанд: мубориза бо экстремизм ва терроризм; муқовимат ба муомилоти ғайриқонунии сангҳои қиматбаҳо, металлҳои қиматбаҳо, воситаҳои нашъадор, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо; муқовимат ба ҷиноятҳо дар соҳаи амнияти иттилоотӣ; мубориза бар зидди ҷиноятҳо дар соҳаи моликияти зеҳнӣ; мубориза бар зидди дигар ҷиноятҳои иқтисодӣ ва ғайра.

Дар баробари таҳияи лоиҳаҳои нави қонунҳо дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, ки солҳои 1993, 1998 ва 2011 қабул шуда буданд, инчунин ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни амалкунандаи ФОҶ, дар асоси ақидаҳо ва арзишҳои нави ҳуқуқӣ системаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии идоравии мақомоти корҳои дохилӣ ва дигар мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро пеш мебаранд, ташкил карда шудааст. Онҳо ба ғояҳои нави илмии бунёдии назарияи оперативӣ-чустучӯӣ асос ёфтаанд. Ҳамин тариқ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (фармоишҳо, дастурҳо) таҳия ва қабул шудаанд, ки онҳо ташкил ва тартиби амалӣ намудани фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, тартиби пешбурди парвандаҳои баҳисобгирии оперативӣ, пешниҳоди натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро ба таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, судья ва суд ба танзим медароранд.

Таъмини илмии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо дастовардҳои навини муосир дар самти сиёсати муқовимат ба ҷинояткорӣ, ки яке аз ҷузъи таркибии он сиёсати фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ мебошад, дар мадди назари доимии роҳбарияти Вазорати корҳои дохилӣ қарор дода шудааст. Маҳз бо ташаббуси муаллиф чихати баланд бардоштани иқтидори илмии мақомоти корҳои дохилӣ дар заминаи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2021 Шӯрои диссертатсионӣ оид ба ҳимояи тадқиқоти диссертатсионии номзадӣ ва докторӣ аз рӯйи ихтисосҳои 12.00.11. (фаъолияти судӣ; фаъолияти прокурорӣ; фаъолияти ҳимояи ҳуқуқ ва фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ), 12.00.12. (криминалистика; фаъолияти судӣ-экспертӣ; фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ) таъсис дода шуда, фаъолият карда истодаанд.

Ҳамаи ин ташаббусҳо натиҷаи фаъолияти бисёрсолаи муаллиф дар самти бунёди сиёсати фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ арзёбӣ мегардад. Аз ҷумла, баъд аз солҳои зиёди фаъолияти касбӣ ва илмию эҷодӣ соли 2018 муаллиф диссертатсияи докториро дар мавзӯи “Сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ оид ба таъмини амнияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалӣ (таҳлили таърихӣ-ҳуқуқӣ ва умуминазариявӣ)” [12] ҳимоя намуд. Гарчанде бисёре аз олимони хориҷӣ ва дохили кишвар мавҷуд будани ҷунин самти таҳассусии илмиро зери шубҳа мегузаштанд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ инъикоси худро дар шакли васеъ дар монографияи «Оперативно-розыскная политика в сфере обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан» [11,636] ёфтаанд.

Қайд кардан зарур аст, ки масъалаҳои амнияти иқтисодӣ ва ҷиноятҳои иқтисодӣ бори нахуст дар асарҳои илмии муаллиф баррасӣ гардидааст. Аз нуктаи назари илми фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ муаллиф масъалаҳои амнияти иқтисодиро ошкор карда, ба ҷиноятҳо дар соҳаи иқтисодиёт тавсифи оперативӣ-чустучӯиро пешкаш намуда, чораҳои оперативӣ-чустучӯии муқовимат ба ин гуна ҷиноятҳоро муайян ва тавзеъ кардааст.

Чихати таъмин намудани фаҳмиши ягонаи категорияҳои илмӣ ва таълимии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст, ки дар амалигардонии сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ мафҳумҳои дар он истифодашаванда то ҳадди имкон бо забони тоҷикӣ ифодаи худро ёбанд. Масалан, калимаи “контроль”, ки ба забони тоҷикӣ

чун “назорат” тарҷума шуда буд, фаҳмиши онро аз калимаи “надзор”, ки он низ чун “назорат” тарҷума мешуд, мушкил мекард ва барои ҳам илму таълим ва ҳам ҳуқуқатбикқунандагон мушкилиро эҷод мекард. Бинобар ин, аз ҷониби муаллиф истифодаи калимаи “назоратбарӣ” чун ифодаи калимаи “контроль” пешниҳод карда шуд, ки ин аз ҷониби мақомоти қонунгузори чумхурӣ беамоният қабул гардид ва хусусияти меъёрӣ пайдо кард.

Чунин навғониҳои имлоӣ дар дигар самтҳои илм ва қонунгузори фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ низ пешкаш карда шуданд. Масалан калимаҳои:

- “огоҳонидан” чун ифодаи мафҳуми “предупреждение”, ки қаблан он бо мафҳуми “пешгири” маъмул буд;
- “хилватхона” ифодаи мафҳуми “хонаи пинҳонӣ”;
- “махфиёна” ифодаи мафҳуми “конфиденсиалӣ”;
- “падид” ифодаи мафҳуми “открытый”;
- “нопадид” ифодаи мафҳуми “закрытый” ва ғайра.

Ҳоло таклиф ба миён гузошта шудааст, ки калимаи “оперативӣ” ба калимаи “чолокӣ” иваз карда шавад.

Чунин навғониҳо далели он аст, ки дар фарҳанги забони тоҷикӣ захираҳои хело ғанӣ ва бениҳоят нодир мавҷуданд, ки онҳо дар илм, таълим ва қонунгузори чумхурӣ истифода намешаванд ва сабаби асосии ин ҳолат беҳабарӣ аз фарҳанг, танг будани донишҳо оид ба захираҳои луғавӣ мебошанд. Аз ин лиҳоз, сиёсати оперативӣ-чустучӯии давлатӣ ба ғанигардонии мафҳумҳо ва категорияҳои самти мазкур ниёз дорад.

Бо мақсади таъмини иттилоотии консепсияи сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашри маҷаллаи илмӣ-иттилоотӣ ва таҳлили «НаркоФронт» шуруъ намуд. Татбиқи ин ғоя хеле муҳим ва саривақтӣ аст, зеро пайдоиши маҷаллаи «НаркоФронт» – ин кӯшиши олимону мутахассисони Вазорати корҳои дохилӣ ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқи чумхурӣ барои муттаҳид намудани саъю кӯшиши намояндагони илму амалия дар чустучӯи усулҳои самараноки фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ оид ба мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва пешгирии нашъамандӣ мебошад. Ҳар семоҳа дар саҳифаҳои он натиҷаҳои таҳқиқоти олимони ватаниву хориҷӣ, таҷрибаи андӯхта дар мубориза бо ин офат, дар соҳаи маориф, масъалаҳои ҳамкориҳои мутақобилаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бо ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ инъикос ёфтаанд.

Хислати фарқкунандаи маҷаллаи мазкур хусусияти байнисоҳавии он, даъвати намояндагони созмонҳои гуногун барои муҳокимаи масъалаҳои мубоҳисавӣ, аз ҷумла созмонҳои байналмилалӣ, инъикоси васеи ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, профилактикӣ ва офиятбахшии рафтори ғайриқонунӣ дар ин самт мебошад. Маҷалла на танҳо ба муҳаққиқон, балки ба намояндагони мақомоти амалие, ки дар сафи пеши мубориза бар зидди ин зухурот қарор доранд, нигаронида шудааст. Он ба доираи васеи мутахассисон-ҳуқуқшиносон, табибон, равоншиносон, кормандони иҷтимоӣ, омӯзгорон равона гардидааст, ки ин махсусан муҳим аст, зеро дар профилактика ва мубориза бо гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор танҳо муносибати байниидоравӣ қомилан мувофиқ аст.

Дар ин ҷода, зикр кардан лоиқ аст, ки муаллифи ҳамин мақола бо назардошти таҷрибаи калони амалӣ доштан дар самти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, инчунин чун асосгузори илми ватани фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ аз соли 2016 ба ҳайси узви ҳайати таҳририяи (редколлегияи) маҷаллаи “Оперативник (“сыщик”) – нашрияи илмӣ-амалии бонуфузи Федератсия Россия фаъолият карда истодааст.

Чузъи таркибии сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ, инчунин, ғояву арзишҳои ахлоқӣ, аз ҷумла тарбия намудани кадрҳои касбӣ барои фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ дар руҳияи ватандӯстӣ, худшиносии маънавӣ, эҳтиром ба мероси маънавӣ, рад кардани фарҳанги маънавии бегона, муҳофизати анъанаҳои фарҳангии миллӣ мебошад [15,95].

Дар фарқият аз дигар муаллифон, ки сиёсати оперативӣ-чустучӯиро чун ҷузъи сиёсати муқовимат ба ҷинояткорӣ меҳисобанд, ба ақидаи С.И. Захартсев, Ю.Ю.

Игнашенков, В.П. Салников сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ қисми таркибии сиёсати дохилии давлат мебошад. Онҳо сиёсати оперативӣ-чустучӯиро ҳамчун назарияи илмии мустақил, ки барои андӯхти тамоми донишҳои марбут ба сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ тааллуқдошта равона карда шудааст, арзёбӣ мекунад [10,152].

Дар баробари ин, сиёсати оперативӣ-чустучӯиро танҳо бо ҳалли масъалаҳои ба сиёсати дохилӣ алоқамандбуда маҳдуд кардан мумкин нест. Сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ, мисли тамоми намудҳои дигари сиёсатҳои ҳуқуқӣ, сатҳи дохилӣ ва байналмилалӣ дорад. Он, пеш аз ҳама, дар дохили мамлакат, дар асоси санадҳои қонунгузори миллӣ ташаккул меёбад. Сониян, сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ дар муносибатҳои беруна, дар раванди ҳамкориҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ мақомоти оперативӣ-чустучӯӣ, ҳадамот, воҳидҳо дар асоси санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ҳуҷҷатҳои (қарорҳо, қонунҳои моделӣ ва ғ.) иттиҳодияҳои байнидавлатӣ (ИДМ, СҶШ ва ғайра) амалӣ карда мешавад.

Чузъи ҷудонашавандаи сатҳи байналмилалӣ сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ – ин таъмини иттилоотии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ дар фазои ягонаи иттилоотӣ ҳуқуқии ИДМ мебошад. Масалан, дар ҷаласаи Шӯрои вазирони қорҳои дохилии давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ, ки 28-уми июни соли 2017 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, қарор қабул карда шуд, ки механизми имконпазири табодули иттилоот дар бораи шахсоне, ки дар қаламрави мамлакатҳои сеюм дар низоъҳои мусаллаҳона иштирок менамоянд, қоркард карда шавад [14,14-15].

Як қатор қарорҳо дар соҳаи ҳамкориҳои байнидавлатии давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ бо ташаббус ё иштироки бевоситаи муаллифи ҳамин мақола қабул карда шудаанд. Масалан, яке аз онҳо, Қарори Шӯрои вазирони қорҳои дохилии давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ «Дар бораи таҳияи номгӯии ташкилотҳои хусусияти террористӣ ва экстремистидоштае, ки фаъолияти онҳо дар қаламрави давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ манъ карда шудааст» мебошад, ки 28-уми июни соли 2017 дар ш. Душанбе қабул шудааст. Мутобиқи Қарори мазкур, бо мақсади ташкили дастрасии воқеӣ ва саривақтӣ ба маълумот дар бораи ташкилотҳои террористӣ ва экстремистӣ, ки фаъолияти онҳо тибқи қонунгузори миллии давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ манъ шудааст, ба вазирони қорҳои дохилӣ пешниҳод карда шуд, ки ба Дафтари ҳамоҳангсозии мубориза бар зидди ҷиноятҳои муташаккил ва дигар намуди ҷиноятҳои хавфнок дар қаламрави кишварҳои ИДМ, маълумоти зикршударо ҷиҳати ворид намудан дар вебсайти Дафтари дар шабакаи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионии “Интернет” ирсол намоянд. Вобаста ба ин, ба БҶМҶМ супориш дода шуд, ки дар асоси маълумоти воридшуда Номгӯии ташкилотҳои хусусияти террористиву экстремистидоштаро, ки фаъолияти онҳо дар қаламрави кишварҳои ИДМ манъ карда шудааст, тартиб диҳад.

Дигар ташаббуси муаллиф, ки боиси қабули қарорҳо дар соҳаи ҳамкориҳои байнидавлатии давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ гардидааст, ин силсилаи монографияҳо бахшида ба ҷорабиниҳои алоҳидаи оперативӣ-чустучӯӣ мебошад. Яке аз онҳо соли 2017 зери унвони «Международная контролируемая поставка» нашр шудааст. Дар китоби мазкур масъалаҳои таърихи ташаккулёбӣ ва инкишофи институти таҳвили назоратшавандаи байналмилалӣ бори аввал дар адабиёти илмии ватанӣ баррасӣ гардид.

Натиҷаи қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар самти мазкур самарайи хеле хуб дод. Маҳз, китоби мазкур асос барои қабул намудани қарори маҳсус дар Шӯрои вазирони қорҳои дохилии ИДМ (шаҳри Тошкент, 31-уми майи соли 2019) гардид, ки тибқи он “Тартиби ягонаи гузаронидани таҳвили назоратшавандаи байналмилалӣ” тасдиқ карда шуд ва ба ҳамаи вазоратҳои қорҳои дохилии давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ тавсия дода шуд, то ин ки онро дар фаъолияти амалии худ истифода баранд.

Ҳамзамон, ташаббуси мазкур бо ин хотима наёфт. Вобаста ба ҳатари таҳдидҳои, ки замони муосирро фаро гирифтааст, зарурият ба миён омад, ки сатҳи ҳуҷҷати мазкур баланд бардошта шуда, доираи тадқиқи он васеъ карда шавад. Яъне, чунин ҳуҷҷатбарорӣ гардид, ки тадқиқи ҳуҷҷати мазкур на танҳо дар доираи фаъолияти мақомоти қорҳои дохилии давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ, балки васеътар аз он – дар доираи фаъолияти

дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ низ, аз ҷумла мақомоти давлатии амнияти миллӣ, гумрук, сарҳадот ба роҳ монда шавад.

Бинобар ин, муаллиф ҳамчун вазири корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаббус нишон дода, дар ҷаласаи навбатии Шӯрои вазирони корҳои дохилии ИДМ (шаҳри Туркистон, Қазоқистон, 15-уми сентябри соли 2023) лоиҳаи Шартномаи давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ “Дар бораи тартиби ташкил ва гузаронидани таҳвили назоратшавандаи байналмилалӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ” пешниҳод намуд.

Лоиҳаи мазкур аз ҷониби вазирони корҳои дохилии давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ пурра дастгирӣ ёфта, он ба Кумитаи иҷроияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҷиҳати ба имзо расонидан аз ҷониби сарони давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ дар ҷаласаи навбатӣ пешниҳод карда шуд. Санаи 5-уми декабри соли 2023 дар ҷаласаи гурӯҳи кории экспертӣ, ки дар шаҳри Мински Ҷумҳурии Белорус баргузор гардид, лоиҳаи Шартномаи мазкур баррасӣ гардида, пурра дастгирӣ карда шуд.

Дар қарини сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ қоркард намудани низоми нави ҳамкорӣ дар соҳаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ дар қаламрави давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ амри замон аст. Таҳияи ҳуҷҷатҳои дахлдор ва татбиқи воқеии тадбирҳои иловагӣ дар самти такмил додани ҳамкориҳои давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ дар самти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ имкон медиҳад, ки бо истифода аз қувваҳои муштаракӣ мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатҳо-иштирокчиёни ИДМ, системаи комилан мувофиқ ва самарабахши мубориза бо ҷинояткорӣ мутамарказ карда шавад.

Иштироки қорамандони воҳидҳои оперативӣ дар гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ муштарак дар қаламрави ҳамдигар танзими меъёрии муфассалро талаб мекунад, зеро ин аҳамияти калони амалӣ дорад. Таваҷҷуҳи дар боло зикршуда ва дигар пешниҳодҳо барои васеъро фароғтар гардидани имкониятҳои оперативии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мубрам мебошанд. Чунки ин бо эҳтиёт оид ба таъмини вазифаҳои (функсияҳои) ҳуқуқҳимоявии давлат алоқаманд аст.

Мутаассифона, бояд гуфт, ки айни замон дар байни мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишварҳои ИДМ ҳалли ҳамачонибаи ин мушкилот то ҳол ба танзим дароварда нашудааст.

Ҳамин тариқ, сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ дорои сатҳи миллӣ, байнидавлатӣ ва байналмилалӣ буда, дар заминаи қонунгузориҳои миллӣ, ҳуҷҷатҳои байнидавлатӣ ва байналмилалӣ, ки асосҳои концептуалӣ ва тадбирҳои дохилидавлатӣ, байнидавлатӣ ва байналмилалӣ фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро муайян мекунанд, ташаккул меёбад.

Бо ташаббуси муаллифи мақолаи мазкур яке аз аввалин кӯшишҳои расмӣ гардонидани мафҳуми «сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути қабули Қарори махсуси Мушовараи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16-уми июли соли 2018 амалӣ карда шуд. Дар Қарори зикршуда муқаррарот дар бораи он, ки сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ ҷузъи таркибӣ ва ҳамзамон, мустақили сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ мебошад, дар мубориза бо ҷинояткорӣ нақши калидӣ доштани он қайд карда шудааст. Дар ин Қарор вазифаҳои мубрами зерини сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ ва сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ муайян гардидаанд: татбиқ намудани ҷораҳои таъсирбахш ва самараноки ҳуқуқии ҷиноятӣ нисбат ба шахсоне, ки ҷиноят содир намудаанд; таъмини амнияти давлат аз таҳдидҳои дохилӣ ва хориҷӣ; паст кардани сатҳ ва хавфи ҷинояткориҳои муташаккил, ҷиноятҳои хусусияти террористӣ ва экстремистидошта, ҷиноятҳои ғаразнок, коррупсионӣ, ҷиноятҳои бо роҳи зӯрварӣ содиршуда, ҷинояткорӣ дар байни ноқилгон; ҳимояи манфиатҳо ва амнияти ҷабрдидагонии ҷиноят. Мутобиқи Қарори мазкур, самаранокии сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ ва сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ дар асоси сифатнокии қори мақомоти корҳои дохилӣ дар самти муқовимати саривақтӣ ва самарабахш ба ҷинояткорӣ муайян карда мешавад.

Дар як қатор асарҳо дар соҳаи сиёсати муқовимат ба ҷинояткорӣ дар баробари сиёсатҳои криминологӣ, ҳуқуқии ҷиноятӣ, муҳофизатии ҷиноятӣ, иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ ва ҳуқуқии маъмурӣ сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ низ таъкид шудааст [3,110].

Дар китоби дарсии «Теория оперативно-розыскной деятельности» («Назарияи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ») дар таркиби сиёсати муқовимат ба ҷинояткорӣ сиёсатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ, муҳофизатии ҷиноятӣ, иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ва оперативӣ-чустучӯӣ қайд гардидааст [16].

Сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ дар баробари сиёсатҳои ҳуқуқии ҷиноятӣ, иҷрои ҷазои ҷиноятӣ ва муҳофизатии ҷиноятӣ ҷузъи сиёсати давлатӣ дар самти мубориза бар зидди ҷинояткорӣ мебошад. Он бо сиёсатҳои ҳуқуқэҷодкунӣ, қонунгузорӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ алоқаманд аст. Амалгардонии он муайян намудани асоснокии иҷтимоии меъёрҳои оперативӣ-чустучӯӣ, тақмили қонунгузорию оперативӣ-чустучӯӣ, таъмини самаранокии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ва тадқиқоти илмӣ воситаҳои мубориза бо ҷинояткориро дар назар дорад. Асоси меъёрии сиёсати оперативӣ-чустучӯиро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» ташкил медиҳад, ки меъёрҳои он хусусияти сиёсати мазкурро муайян мекунад [15,90-91].

Сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ самти мустақили сиёсати ҳуқуқӣ, аз ҷумла сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ буда, бо назарияи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ зич алоқаманд аст. Он матлаби дарки назарияи фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро ташкил дода, дар навбати худ, ба ин назария таъсири мутақобила мерасонад, аз ҷумла, ба фаъл шудани самтҳои нави назарияи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, ки иқтидори илмӣ сиёсати оперативӣ-чустучӯиро ташкил медиҳанд, мусоидат мекунад. Масалан, дар раванди тақмили сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ заминаи қонунгузорӣ нав гардида, қори оперативӣ-чустучӯӣ қонунӣ гардонидани шуда, илми фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ва фанни таълимӣ ташаккул ёфт [15,776].

«Сиёсати ҳуқуқии чустучӯӣ» ҳамчун қисми таркибии сиёсати муқовимат ба ҷинояткорӣ тавассути фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ чун самти фаъолияти мақомоти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ дар соҳаи таҳия ва татбиқи усулҳои кушодани ҷиноятҳо ва чустучӯӣ шахсоне, ки онҳоро содир кардаанд, арзёбӣ карда мешавад [1,70].

Сиёсати оперативӣ-чустучӯӣ мисли дигар сиёсатҳои ҳуқуқӣ, бояд хусусияти илмӣ-концептуалӣ дошта бошад ва ба назарияи мувофиқе, яъне ҳам ба назарияи умумии сиёсати ҳуқуқӣ, ки аллақай аз ҷиҳати илмӣ асоснок шудааст ва ҳам ба назарияи мушаххаси оперативӣ-чустучӯӣ, асос ёбад. Бояд гуфт, ки дар солҳои охир барои муайян кардани асосҳои илмӣ назарияи оперативӣ-чустучӯӣ кӯшишу талошҳои зиёде ба харҷ дода шудааст.

Ҳуқуқи оперативӣ-чустучӯӣ соҳаи мустақили ҳуқуқ буда, ҷузъи низоми ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Он муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар соҳаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ба вучуд меоянд, танзим мекунад.

Бинобар ин, илми ҳуқуқшиносии соҳавӣ дар намуди ҳуқуқи оперативӣ-чустучӯӣ мавҷуд аст. Аз нуқтаи назари назарияи ҳуқуқ, ба ҳар як соҳаи ҳуқуқ илми ҳуқуқшиносие, ки ба ин соҳа мувофиқ аст, рост меояд. Мавҷудияти ҳуқуқи оперативӣ-чустучӯӣ ҳамчун унсуре системаи ҳуқуқӣ, мавҷудияти илми ҳуқуқшиносии соҳавиро дар намуди ҳуқуқи оперативӣ-чустучӯӣ тасдиқ мекунад.

Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ ҳамчун илми мустақил (соҳаи донишҳои илмӣ) дар раванди тафриқии донишҳои илмӣ ҳуқуқшиносӣ, аз ҷумла, тафриқии системаи илмҳои силсилаи криминалӣ ташаккул ёфтааст. Илми фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ воситаҳо ва усулҳои фаъолияти оперативӣ-чустучӯиро дар соҳаи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ меомӯзад [15,27-28].

Тавре ки қаблан зикр гардид, ташаккули соҳаи нави ҳуқуқ – ҳуқуқи оперативӣ-чустучӯӣ, ки табиатан ба миён омадааст, ба ташаккули соҳаи нави илми ҳуқуқшиносӣ дар намуди ҳуқуқи оперативӣ-чустучӯӣ мусоидат мекунад. Илми ҳуқуқи оперативӣ-чустучӯӣ дорои объект, предмет (матлаб) ва методологияи дарки илмӣ худ мебошад.

Тавре ки маълум аст, объекти илм падидаест, ки ин илм онро меомӯзад. Объекти омӯзиши илми ҳуқуқи оперативӣ-чустучӯӣ муносибатҳои ҷамъиятиро, ки дар соҳаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ воқидҳои оперативии мақомоти давлатии дар қонун номбаршуда ба вучуд меоянд ва инкишоф меёбанд, мебошанд. Зимнан, бояд қайд кард,

ки муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи ғаёлияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба таври объективӣ, мувофиқи талаботи объективии тараққиёти ҷамъият ба вуҷуд меоянд.

Предмети (матлаби) илм аз қонуниятҳои муайяни пайдоиш ва инкишофи падидаи даркшаванда иборат аст [9,22-28]. Аз ин нуктаи назар, предмети илми ҳуқуқи оперативӣ-ҷустуҷӯӣ қонуниятҳои пайдоиш ва инкишофи муносибатҳо дар соҳаи ғаёлияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба заминаи умумии қонунгузорӣ, назариявӣ, ташкилӣ, молиявӣ-иқтисодӣ, ҳуқуқӣ (ҳуқуқмуҳофизавӣ, ҳуқуқамалигардонӣ, ҳуқуқтафсирунӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ) таъя мекунад ва дар доираи барпо гардидани сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар умум ташаккул меёбад. Дар баробари ин, сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба заминаи доктриналӣ, меъёрӣ-ҳуқуқӣ, сиёсӣ-директивӣ, ташкилию ҳуқуқӣ, иттилоотӣ, моддӣ, оморӣ ва дигар заминаҳои худ, ки барои ғаёлияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ заруранд, таъя мекунад.

Сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо сиёсати ҳуқуқии ҷиноятӣ зич алоқаманд буда, ҳамзамон, бо сиёсати ҳуқуқмуҳофизавӣ робитаи мутақобила дорад. Он мақсаду вазифаҳои худро дорад, ки барои ҳалли вазифаҳои сиёсати ҳуқуқмуҳофизавӣ мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Александров А.И. Александров А.И. Уголовная политика и уголовный процесс в Российской государственности: история, современность, перспективы, проблемы / под ред. В.З. Лукашевича. – СПб., 2003.
2. Богданович М.Г. Правовая политика современного Российского государства: теоретико-методологический анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2004.
3. Босхолов С.С. Основы уголовной политики. – Изд. 2-е. – М.: Юринфор, 2004. – 303 с.; Гаврилов Б.Я. Современная уголовная политика России: цифры и факты: монография. – М.: Проспект, 2008. – 208 с.; Тимофеев А.Г. Уголовно-правовая политика // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. – Т. 82. – СПб., 1890 – 1907; Франц фон Лист. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление. – М.: Инфра-М., 2008.
4. Босхолов С.С. Основы уголовной политики. – М., 1999.
5. Епифанова Е.В. Уголовно-правовая политика // Правовая политика: учебное пособие / под ред. А.В. Малько, Р.В. Пузикова. – Тамбов, 2012.
6. Кодан С.В. Политико-юридический подход в исследовании государственно-правового развития России (XIX – начало XX вв.) // Проблемы политики и общества. – 2012. – № 2. – С. 88; Рыбаков О.Ю. Методологические проблемы теории правовой политики // Правовая политика как научная теория в историко-правовых исследованиях. – М., 2011.
7. Кулажников И.А. Социальная правовая политика Российского государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2005.
8. Лист Ф. Задачи уголовной политики. – СПб., 1895; Чубинский М. Очерки уголовной политики. – Харьков, 1905; Ҳамон муаллиф. Курс уголовной политики. – Ярославль, 1909; Гогель С.К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией. – СПб., 1910.
9. О теоретических проблемах объекта и предмета науки. Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ: Китоби дарсӣ. – Ҷ.1. – Душанбе: Империл-груп, 2010.
10. Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке: монография / С.И. Захарцев, Ю.Ю. Игнащенко, В.П. Сальников. – М.: Норма, 2015.
11. Оперативно-розыскная политика в сфере обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан. Монография. Душанбе. «ЭР-граф». 2018. – 636 с.

12. Оперативно-розыскная политика по обеспечению экономической безопасности Республики Таджикистан: проблемы теории, методологии и практики (историко-правовой и общетеоретический анализ).
13. Орешкин С.И. Введение в судебную политику: монография / отв. ред. Ю.Ю. Ветютнев. – Элиста, 2007.
14. Патрин В. Трансформация террора в условиях современности // Содружество. Журнал Совета министров внутренних дел государств-участников СНГ. – 2018. – № 2.
15. Рахимзода Р.Ҳ. Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Қисми умумӣ: Китоби дарсӣ. – Нашри 4-ум. – Душанбе: Эр-граф, 2017. – 776 сах.; Ҳамон муаллиф: Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Қисми умумӣ: Китоби дарсӣ. – Нашри 3-юм. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 756 сах.; Ҳамон муаллиф: Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Қисми махсус: Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 778 сах.; Ҳамон муаллиф: Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Қисми умумӣ: Китоби дарсӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – 596 сах.; Ҳамон муаллиф: Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Барномаи таълимӣ: дастури таълимӣ-методӣ. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 60 сах.; Ҳамон муаллиф: Ҳифзи сирри давлатӣ дар фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ: дастури таълимӣ. – Нашри 2-юм. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 104 сах.; Ҳамон муаллиф: Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Қисми умумӣ: Китоби дарсӣ. – Нашри 2-юм. – Душанбе: ЭР – граф, 2014. – 692 сах.; Ҳамон муаллиф: Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Кори оперативӣ: китоби дарсӣ. – Нашри 2-юм. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 448 сах.; Ҳамон муаллиф: Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Ҳуччатноккунӣ: парвандаҳои баҳисобирии оперативӣ: дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 212 сах.; Ҳамон муаллиф: Организация и тактика оперативно-розыскной деятельности по борьбе с экономическими преступлениями в кредитно-финансовой системе Республики Таджикистан: монография. – Душанбе, 2006. – 280 с.; Ҳамон муаллиф: Оперативно-розыскные мероприятия: монография. – Душанбе, 2006. – 130 с.; Ҳамон муаллиф: История возникновения и развития сыскной (оперативно-розыскной) деятельности в Таджикистане: монография. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 94 с.; Ҳамон муаллиф: Оперативно-розыскные мероприятия: правовые основы: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2016 – 208 с.; Ҳамон муаллиф: Оперативно-розыскная деятельность: история и современность: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 320 с.
16. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / под ред. К.К. Горяйнова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – Москва, 2006.
17. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / под ред. К.К. Горяйнова, В.С. Обнинского, Г.К. Синилова. – Изд. 2-е. – Москва, 2014.
18. Федоров Н.В. Правовая политика Советского государства (вопросы истории, теории, практики): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1985.
19. Цыкалов Д.А. Приоритеты правовой политики России в сфере государственно-конфессиональных отношений: дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2008.
20. Шмакова О.А. Институты религиозной правовой политики в современном светском государстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов-на-Дону, 2008.

УДК: 323.28:341.247.6(575.7)

ВАЗИФА ВА ФУНКСИЯҲОИ МАҚОМОТИ ДАВЛАТӢ ДАР МУҚОВИМАТ БА ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНӢ-СИЁСӢ

САЛИХОВ Р.С.

Унвонҷӯйи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақола вазифаҳо ва функцияҳои ҳифзи ҳуқуқи мақомоти давлатии мамлакат дар муқовимат ба экстремизми динӣ-сиёсӣ мавриди омӯзиши қарор гирифта, нақши мақомоти худидоракунии маҳаллӣ (ҷамоати шаҳраку деҳот) ва ниҳодҳои тафаккурсози давлатӣ дар самти мазкур муҳим ва калидӣ арзёбӣ карда шуд. Дар мавод хулосабарорӣ мегардад, ки бе системаи мукаммали зиддиэкстремистӣ муқовимат намудан бо ин падидаи хатарзо натиҷаи дилхоҳ намедихад ва барои ҷамоҳангсозии ниҳодҳои мафкурасоз дар самти муқовимати идеологӣ ба тафаккури экстремистии динӣ-сиёсӣ зарурияти ташиқ кардани Маркази ҷамоҳангсозии муқовимати идеологӣ ба экстремизм ва терроризм дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён гузошта мешавад.

Калидвожаҳо: экстремизми динӣ-сиёсӣ, муқовимат ба тафаккури экстремистӣ, мақомоти давлатӣ, вазифа, функция, системаи мукаммали зиддиэкстремистӣ.

ЗАДАЧИ И ФУНКЦИИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ПРОТИВОДЕЙСТВИИ РЕЛИГИОЗНО-ПОЛИТИЧЕСКОМУ ЭКСТРЕМИЗМУ

САЛИХОВ Р.С.

Соискатель Академии МВД Республики Таджикистан

В статье исследуются задачи и функции органов государственной власти в противодействии религиозно-политическому экстремизму и подчеркивается, что в данном направлении роль органов местного самоуправления имеет определяющий характер. Делается вывод, что без целостной системы противодействия экстремизму организовать качественную борьбу с этим опасным явлением не представляется возможным. Рассматривается необходимость создания Центра координации идеологического противостояния экстремизму и терроризму при Правительстве Республики Таджикистан.

Ключевые слова: религиозно-политический экстремизм, идеологическое противостояние экстремизму, органы государственной власти, задачи, функции, антиэкстремистская система.

TASKS AND FUNCTIONS OF PUBLIC AUTHORITIES IN COUNTERING RELIGIOUS AND POLITICAL EXTREMISM

SALIKHOV R.S.

Applicant for the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan

The article examines the tasks and functions of public authorities in countering religious and political extremism and emphasizes that in this area the role of local governments is decisive. It is concluded that without a holistic system of countering extremism, it is not possible to organize a quality fight against this dangerous phenomenon. The need to create a Center for Coordination of Ideological Opposition to Extremism and Terrorism under the Government of the Republic of Tajikistan is being considered.

Keywords: religious and political extremism, ideological opposition to extremism, government bodies, tasks, functions, anti-extremist system.

Вусъат ёфтани раванди ҷаҳонишавӣ ва шиддат гирифтани бархӯрди манфиатҳои геополитикии абаркудратҳо дар ҷаҳон ва минтақа ҷоннок намудани фаъолияти муштаракӣ тамоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан ниҳодҳои

мафкурасози онро ба муқобили ифротгароии динӣ-сиёсӣ, ки ба суботи сиёсии ҷомеа ва амнияти миллии кишвар таҳдиди воқеӣ дорад, тақозо менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид месозад: “Имрӯз мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ ва экстремизм ба хотири ҳифзи манфиатҳои миллӣ, сохти конститусионӣ ва истиқлоли кишвар *вазифаи муқаддастарини тамоми мақомоти давлатӣ ва ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон мебошад*” [10].

Ягонагӣ ва умумияти қаламрав, забон, фарҳанг, маданият, урфу одат, идеология, эҳсоси муштарак ирсияти қавмӣ ва наҷодӣ, ки асоси давлатдорӣ миллиро ташкил мекунад, фақат тавассути *ҳокимияти сиёсии мутамарказ, бо асосҳои ҳуқуқӣ ва имконоти танзими меъёрҳои конститусионӣ* таъмин карда мешаванд. Бидуни чунин шароит осудагӣ, субот ва рушди миллӣ наметавонад воқеият дошта бошад [14].

Механизми амалигардонии функцияи ҳифзи ҳуқуқии давлат ба воситаи субъектҳои ваколатдоркардашуда, *вазифаҳои муштарак дар асоси принципҳои муайян, шакл, усул ва воситаҳои амалигардонии онҳоро* дар бар мегирад [9,6].

Дар илми назарияи давлат ва ҳуқуқ вазифа ва функцияҳои ҳаёти системаи ҳифзи ҳуқуқӣ ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, субъектони амалисозандаи фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ, дар таъмини тартиботи ҳуқуқӣ ширкаткунанда ва ҳуқуқро ҳимояткунанда радбабандӣ карда шудаанд, ки онҳо дар муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар доираи таъиноти худ ҷалб карда мешаванд.

Аммо масъалаи баҳсбарангез *арзёбии ҷойгоҳ ва нақши мақомоти худидоракунии маҳаллӣ* дар низоми давлатию ҳуқуқии ҷомеаи муосир ва имкониятҳои иштироки онҳо дар иҷрои вазифаҳои ҳифзи ҳуқуқ аз ҷониби давлат мебошад. Дар илми ҳуқуқшиносии муосир мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун як ниҳоди мустақили ҷомеа, мустақил аз давлат ҳисобида мешавад, ки «яке аз талаботи асосии давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандиро ташкил медиҳанд», ки «берун аз системаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ» амал менамояд. Аммо бо мақомоти давлатӣ ва дигар сохторҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ «дар доираи ҳамкорӣ ва мувозинати баробар» амал ва инкишоф меёбад ва ҳамчун зинаи поёнтарин ва ҳатмии ҳокимияти ҷамъиятӣ баромад менамояд [12,375].

Мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар давлати ҳуқуқбунёд ҷузъи муҳими механизми ҳифзи ҳуқуқии аъзои ҷомеа буда, иштироки онҳоро дар ин фаъолият тақозо менамояд. Таҷрибаи ташкили чунин сохторҳои маҳаллӣ дар кишварҳои гуногун, аз ҷумла, таҷрибаи полиси маҳаллӣ (мунисипалӣ) дар Британияи Кабир нишон медиҳад, ки системаи самараноки ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ танҳо бо иштироки фаъолонаи мақомоти худидоракунии маҳаллӣ, ҳамчун сатҳи наздиктарини ҳокимияти давлатӣ бо шаҳрвандон имконпазир аст.

Дар банди 7 моддаи 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» мафҳуми «муқовимат ба экстремизм» муқаррар шуда, аз мазмуни он бармеояд, ки дар баробари мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дигар мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳот ва дигар шахсони ҳуқуқӣ барои ҳимояи асосҳои сохтори конститусионӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини соҳибхушӣ, тамомияти арзӣ ва амнияти давлат, ошкор кардани сабабу шароити ба зуҳуроти экстремизм мусоидаткунанда, инчунин барои огоҳонӣ, ошкор, пешгирӣ, рафъ ва қатъ намудани фаъолияти экстремистӣ ва аз байн бурдани оқибатҳои он муваззаф мебошанд [8].

Дар моддаи 12 Қонуни мазкур мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот дар баробари як қатор мақомоти давлатӣ (Вазорати маориф ва илм; Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шугли аҳоли; Вазорати фарҳанг; Вазорати корҳои хориҷӣ; Кумитаи ҳолатҳои фавқулода ва мудоғибаи граждани; Кумитаи кор бо занон ва оила; Кумитаи телевизион ва радио), ҳамчун субъекти дар муқовимат ба экстремизм иштироккунанда эътироф гардидааст.

Инчунин, дар банди 7 моддаи 13 Қонуни зикркарда дарҷ гардидааст, ки «мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ҷиҳати пешгирӣ намудани фаъолияти экстремистӣ дар ҳамкорӣ бо иттиҳодияҳои

чамъиятӣ чораҳо меандешанд, вазъи муҳити диниро дар маҳал меомӯзанд ва таҳлил мекунанд, чорабиниҳо ва корҳои тарғиботиро дар ҳудуди ба онҳо дахлдор ташкил менамоянд». Аммо дар қонунҳои самтии тамоми вазорату идораҳои «шаҳрвандӣ», мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот вазифа ва уҳдадорӣҳои онҳо мушаххас нишон дода нашудаанд, новобаста ба он, ки дар сохторҳои мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ шӯъбаҳои кор бо ҷавонон, занон, танзими ҷашну маросимҳо, маориф ва дигар ниҳодҳои давлатӣ ҷойгузин мебошанд.

Илова бар ин, тибқи талаботи моддаи 14 Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» мақомоти давлатӣ, ки тибқи Қонуни мазкур ба рӯйхати субъектҳои ба экстремизм бевосита муқовиматкунанда ва субъектҳои, ки дар муқовимат ба экстремизм иштирок менамоянд, ҳамроҳ карда нашудаанд, дар доираи ваколатҳои худ уҳдадоранд чораҳои муқовимат ба экстремизм равонагардидаанд.

Бояд таъкид дошт, ки тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми июни соли 2016, №240 дар баробари мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷамоати шаҳраку деҳот ва ташкилоти ғайридавлатӣ 33 адад вазорату кумитаҳо, ташкилоту муассисаҳои давлатии ғайри ҳифзи ҳуқуқӣ низ дар доираи ваколатҳои худ дар муқовимат бо терроризм иштирок менамоянд. Яъне, доираи субъектҳои ба экстремизм муқовиматкунанда номаҳдуд буда, бо назардошти хавфу хатарҳои муносири идеологияи экстремистӣ тамоми вазорату идораҳои давлатӣ бояд барои пешгирии ақоиди тафриқандози динӣ-сиёсӣ дар доираи коллективҳои меҳнатӣ муваззаф карда шаванд.

Аз муқоисаи номгӯи субъектҳои ба экстремизм бевосита муқовиматкунандаи дар моддаи 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» дарҷгардида ва номгӯи мақомоти давлатии ба терроризм муқовиматкунанда [6]. бармеояд, ки Вазорати маориф ва илми ҚТ; Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии ҚТ; Вазорати фарҳанги ҚТ; Вазорати корҳои хориҷии ҚТ; Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросими назди Ҳукумати ҚТ, Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати ҚТ; Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати ҚТ; Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти ҚТ; Маркази миллии қонунгузори назди Президенти ҚТ; мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ҳамчун субъектҳои бевосита ба экстремизм муқовиматкунанда эътироф нагардидаанд.

Ба андешаи мо, яке аз мушкилии асосии муқовимати на он қадар манфиатпазирӣ бархе аз мақомоти давлатӣ вобаста ба пешгирии идеологияи экстремистӣ дар байни табақаҳои гуногуни ҷомеа, маҳз чунин номутобиқатҳои қонунгузорӣ ва дар сатҳи зарурӣ ҳамоҳанг набудани фаъолияти мақомоти давлатӣ дар ин самт мебошад. Зеро маҳз ниҳодҳои шахсиятсоз ва тафаккури давлатӣ вобаста ба таъйиноти худ бояд ба сабаб ва омилҳои бунёди пайдоиши экстремизм ва терроризм фаъолона (*ҳамчун субъектҳои бевосита*) муқовимат кунанд.

Дар робита ба шиддат гирифтани таблиғоти бесобиқаи тафаккури экстремизми динӣ-сиёсӣ дар минтақа ва ҷаҳон, барои муқовимат ба он дар солҳои охир бисёр кишварҳо системаҳои мавҷудаи зиддиэкстремистии худро азнавсозӣ кардаанд, ки дар онҳо нақши аввалиндараҷа ба омодагии кадрҳо ва бо воситаҳои муносири технологӣ таъмин кардани чунин ниҳодҳо маҳсуб меёбад.

Кори тарғиботиву ташвиқотии муосир соҳаи мустақили фаъолиятест, ки хусусиятҳои муайян (маҷмуи шаклҳо, воситаҳо ва усулҳои фаъолияти ба он хос) дорад, ки татбиқи он *ташкил намудани дастгоҳи махсуси зиддитаблиғотиро* талаб мекунад. Кӯшишҳои бе дастгоҳи ҳамоҳангсози фаъолияти ниҳодҳои тафаккурсози давлатӣ бо роҳи қисман ва бо таври ғайрикасибӣ иҷро намудани сарбории функционалии субъектҳои, ки дар муқовимат ба экстремизм ширкат меварзанд, амалӣ гардондани ин намуди фаъолият мақсадҳои зиддитаблиғотиро пурра таъмин карда наметавонанд.

Бозсозии ташкилию сохторӣ, тағйир додани вазифаҳо, самтҳои фаъолияти мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, интихоби шаклу усулҳои он, пеш аз ҳама, бо ҳодисаҳои воқеии чамъиятӣ (*вазъияти оперативӣ*), ки қонуниятҳои нав ва хусусиятҳои объективии худро доранд, муайян карда мешаванд [4,6]. Марбут ба

муқовимат ба экстремизм, Улянов А.Д. ва Давлатов С.А. комилаи дуруст дарч менамоянд: «Чӣ қадаре ки масъалаи ҳал намудани ҷораҳои идеологӣ ва кадрӣ дар муқовимат ба экстремизм ба қафо партофта шуда, ин самти фаъолият танҳо ба дӯши мақомоти ҳифзи ҳуқуқ бор карда шавад, ҳамон қадар хавфу хатари экстремизм дар ҷомеа ва минтақа меафзояд. Барои муқовимати муташаккилона дар самти огоҳонии экстремизм ташкил намудани Маркази ягонаи идоракунии тамоми мақомоти давлатӣ зарур аст ва танҳо баъд аз татбиқ намудани ҷораҳои огоҳонӣ истифода бурдани ҷораҳои маҷбуркунии давлатӣ дар доираи салоҳияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ба мақсад мувофиқ мебошад» [11,140].

Ҳамин тариқ, муайян ва мушаххас намудани вазифа ва функсияҳои мақомоти давлатӣ, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои шахсони мансабдори давлатӣ дар муқовимат ба экстремизм ва терроризм, яке аз роҳҳои самараноки ин самти фаъолият маҳсуб меёбад.

Новобаста ба он, ки дар моддаи 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» дар баробари мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар, ваколатҳои дигар мақомоти давлатӣ (вазорату кумитаҳо) дар самти муқовимат ба экстремизм муайян гардидаанд, ба андешаи мо, чунин ваколатҳо дар самти муқовимат ба экстремизм хеле маҳдуд, ноқис ва номукамал мебошанд. Масалан, дар зербандҳои 3 ва 4 банди 8 моддаи 11 ба яке аз ваколатҳои Кумитаи дин, танзими анъана ва ҷашну маросими назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «ба танзим даровардани таълимоти динӣ дар дохил ва хориҷи кишвар бо мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи маориф ва илм, гузаронидани ҷорабиниҳои иттилоотию таблиғотӣ, аз ҷумла экспертизаи давлатии диншиносӣ» марбут доништа шудааст. Аммо барои амалӣ сохтани ин талабот фаъолияти якҷояи Кумитаи мазкур бо Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи хеле баланди касбӣ тақозо мегардад. Зеро яке аз мушкилоти ҷомеаи имрӯза — ин муқовимати *бонизом, системавӣ ва касбии идеологӣ* ба тафаккури экстремистии динӣ-сиёсӣ дар байни табақаҳои гуногуни ҷомеа, аз ҷумла дар ВАО, шабакаи Интернет, дар байни муҳочирони меҳнатӣ, масҷид, макотиби миёна ва олии ҷумҳурӣ мебошад.

Дар ин ҷода методологияи таълимоти динии таҳаммулпазир, сулҳҷӯӣ, инсондӯстона ва тафаккурсози ватанӣ бояд *дар меҳвари манфиатҳои миллӣ аз нуқтаи назари илмӣ* асоснок коркард карда шавад. Барои ҳалли масъалаи мазкур фаъолияти тамоми ниҳодҳои илмӣ равиши гуманитарӣ ва ҷамъиятӣ мутамарказонӣ ва ҳамоҳангии сатҳи баландтарро талаб менамоянд, зеро қувва ва воситаҳои Кумита ва Вазорати номбурда барои ҳалли масъалаи мазкур басанда нестанд. Вале ниҳодҳои илмӣ давлатӣ, аз қабيلي Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти ҚТ, Академияи миллии илмҳо, Академияи илмҳои педагогии ҚТ, Муассисаи давлатии «Маркази исломшиносӣ» ва ғ. дар сатҳи қонунгузорӣ ҳамчун субъектони бевоситаи муқовиматкунанда ба идеологияи экстремистӣ-террористӣ эътироф нагардида, дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқии самтӣ ва дохилиидоравишон вазифа ва функсияҳои онҳо мушаххас карда нашудаанд. Ба андешаи мо, дар сатҳи қонунгузорӣ бояд Академияи миллии илмҳо, ҳамчун *сохтори ҳамоҳангсози ниҳодҳои илмӣ дар самти муқовимат ба экстремизм* муайян ва дар доираи низомномаи ин сохтор ваколат ва салоҳиятҳои он дар ин ҷода мушаххасан дарч карда шаванд. Зеро яке аз самтҳои калидии таҳқиқоти стратегӣ — ин таъмини амнияти давлатӣ дар ояндаи дуру наздик маҳсуб меёбад.

Аз ин лиҳоз, яке аз вазифаҳои аввалиндараҷе, ки дар назди ниҳодҳои илмӣ гузошта мешавад, *бояд коркарди низоми мукаммали* донишҳои гуманитариро ҷамъиятӣ (аз нигоҳи таърих, фалсафа, сиёсатшиносӣ, адабиёт, дин, педагогика, психология, ҳуқуқ, иттилоот ва ғ.) дар самти муқовимат ба идеологияи экстремистӣ-террористӣ бошад.

Танҳо пас аз ҳал намудан ва ташаккул додани ин самти фаъолият, шароити ба мактабу маориф, масҷиду мадраса, телевизиону радио, шабақаҳои муосири телекоммуникатсионии минтақавӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла шабақаҳои интернетӣ шароити пешниҳод намудани маводи таъсирбахш ва тафаккурсоз имконпазир мегардад. Вобаста ба ин масъала, олими шинохтаи ватанӣ профессор Ятимов С.С. чунин таъкид

месозад: «Олимоне, ки дар асоси риояи маҷмуи талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ ва маънавӣ ба унвони баланди муаллифи китобҳои дарсӣ ва адабиёти таълимӣ сазовор мешаванд, бояд манзалати «Устоди миллионҳо»-ро дар хотир дошта бошанд. Зеро давлат ба дӯши ононе, ки китоби дарсӣ менависанд, бузургтарин масъулиятро мегузорад. Ҳамзамон бо ин, муаллифони китоби дарсӣ ононе ҳастанд, ки ин масъулиятро дар назди давлат, миллат ва ояндаи он дарк мекунанд. Мо чунин мешуморем, ки ҷаҳонбинии миллионҳо аз қалами ин шахсиятҳо вобастагӣ дорад» [14].

Вобаста ба муҳимият ва самаранокии фаъолияти дастгоҳи таблиғотии мақомоти давлатӣ, В.А.Бочаров комилан дуруст қайд мекунад, ки «шиорҳо ва даъватҳои қолабӣ аз ҷониби ҷавонон ба таври ҷиддӣ қабул карда намешаванд ва дар рақобат ба мафкураи экстремистии дар сатҳи «хуб ва ҷолиб» ташкил ва пешниҳодшуда мағлуб мешаванд. Барои бомуваффақият мубориза бурдан бо душман табиати вайро хеле хуб доништан лозим аст» [1,3].

Дар маводи қайдшуда андешаи С. Гаврилов низ хеле таъсирбахш аст, ки мегӯяд: «Амнияти маънавии шахрвандон муҳимтарин ҷузъи амнияти миллии кишвар, саводнокии динӣ, донишҷӯи меъёру анъанаҳои ниёгон қафилӣ пешгирии ҷалби ҷавонон дар сомонаҳои интернетии моилгарон мебошад /10/. Муҳаққиқи ватанӣ Ятимов С.С. дар ин ҷода қайд мекунад: «Давлатҳое, ки дар онҳо мақсадҳои сохтмони давлати милли тавҷам бо *ормонҳои аслии дар қонун эълонкардашуда* ба ҷаҳонбинии аксари аъзои ҷомеа мувофиқат намекунанд, наметавонанд босубот, пойдор, бегазанд ва бардавом монанд» [15,44].

Мо бо мавқеи муҳаққиқони соҳа оид ба он, ки “муқовимати идеологӣ ба мафкураи экстремистӣ-террористӣ, тарбияи маънавӣ ва ҳуқуқии ҷавонон, баёни ҳақиқати ҳол дар бораи фаъолияти харобиовари ташкилоти экстремистӣ-террористӣ, ҳамкориҳои фаъоли мактабҳо, донишгоҳҳо, иттиҳоди динии анъанавӣ — роҳест, ки бояд тамоми мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ якҷоя пеша кунанд”, ҳамфикр ҳастем.

Дар боло қайд гардида буд, ки масъалаи омода сохтани кадрҳои баландихтисоси дорои ҷаҳонбинии васеи зиддиэкстремистӣ (*аз нигоҳи таърих, адабиёт, сиёсат, дин, ҳуқуқ*) яке аз самти муҳимми муқовимат ба экстремизми динӣ-сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Ба андешаи мо дар сатҳи қонунгузорӣ ва дар доираи санадҳои меъёрии дохилиидоравӣ муайян намудани вазифаҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тамоми зерсохторҳои он барои бо таври системанокӣ омода сохтани мутахассисони соҳавӣ, инчунин дар ҳамгирӣ бо ниҳодҳои илмӣ давлатӣ коркард ва дар барномаҳои таълимӣ мактабҳои миёна, коллеҷу техникумҳо, донишгоҳу донишкадаҳо ба ҳайси дарсҳои ҳатмӣ ҷорӣ намудани курсҳои махсуси муқовимат бо экстремизм ва терроризм барои ҳамаи ихтисосҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Зеро тибқи талаботи боби 3 (Баланд бардоштани нақши низоми маориф ва сиёсати ҷавонон дар пешгирии экстремизм) зербанди 3 банди 11, зербандҳои 1,2 банди 13 Нақшаи амал оид ба амалисозии Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021–2025, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, №187 тасдиқ гардидааст, таҳия ва ворид намудани стандартҳои нави таълимӣ ва методикаи дарсдиҳӣ вобаста ба муқовимат бо экстремизм ва терроризм дар тамоми зинаҳои таҳсилот, аз ҷумла мактабҳои олӣ пешбинӣ гардидааст, ки Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва донишгоҳу донишкадаҳои ҷумҳурӣ масъули иҷроиши талаботи зикргардида мебошанд.

Барои самаранокии муқовимат ба экстремизм назорати сифати таълим вобаста ба аз худ кардани донишҳои зарурӣ дар самти ватандӯстӣ, худшиносии милли ва муқовимат бо тафаккури экстремистии динӣ-сиёсӣ бояд дар сатҳи қонунгузорӣ бо таври мушаххас ба уҳдаи Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор гардад. Маҳаққҳои баҳодихӣ онҳо муайян ва дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ ва баҳодихӣ карда шаванд.

Дар банди 2 моддаи 13 Қонуни ҚТ “Дар бораи муқовимат ба экстремизм” дар баробари дигар ваколатҳо, ба Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар самти муқовимат бо экстремизм дар байни муҳоҷирон дар дохил ва хориҷи кишвар ба роҳ мондани корҳои иттилоотӣ ва фаҳмондадиҳӣ барои пешгирӣ аз шомилшавии онҳо ба сафи созмонҳои экстремистӣ воғузур карда шудааст. Аммо чиҳати дар сатҳи зарурӣ иҷро намудани ин талаботи Қонун зерсохтори масъули Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ сохтани корҳои тарғиботиву ташвиқотӣ дар байни беш аз 650 ҳазор муҳоҷирони меҳнатӣ дар хориҷи кишвар қудрату тавоноӣ ва имкониятҳои воқеиро надорад. Инчунин, масъалаи дар ниҳоди мазкур омода намудани мутахассисон дар самти муқовимат бо идеологияи экстремистии динӣ-сиёсӣ тадбирҳои иловагиро талаб менамояд.

Ваколатҳои Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун субъектони дар муқовимат ба экстремизм иштироккунанда хусусияти умумӣ ва норавшан доранд. Бинобар набудани тахассуси алоҳида дар соҳаи фаъолияти рӯзноманигорӣ дар донишгоҳу донишакадаҳои ҷумҳурӣ, вобаста ба расонаӣ кардани идеологияи зиддиэкстремистӣ барномаҳои таҳлилий-равшаннамоии онҳо дар телевизион ва радио, инчунин воситаҳои муосири телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла шабакаи Интернет ба талаботи рӯз ҷавобгӯ нестанд.

Самаранокии фаъолият дар ин самт истифодаи касбӣ аз имкониятҳои воситаҳои ахбори омма ва шабакаҳои интернетӣ маҳсуб меёбад. Зеро дар замони муосир чунин воситаҳо дар ташаккули маданияти хуби байниинсонӣ, тарбияи ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ, динӣ дар байни табақаҳои васеи ҷомеа ба муқобили табиати фитнаангези ҷаҳонбинии экстремистӣ нақши хеле босазо доранд.

Чунин мавқеъгирии мо оид ба ташкили *системаи муқовимат бо ин зуҳурот аз хусусияти ҳоси сиёсати давлатӣ* оид ба таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеояд. Ба андешаи профессор Ятимов С.С.: «Таъмини амнияти давлат мафҳуми занҷиравӣ аст. Низоми ягонаи дар меъёрҳои конституционӣ муайяншуда мебошад. Он фаъолияти маҷмуи дастгоҳҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маърифатӣ, идеологӣ, фарҳангӣ ва монанди инҳоро дар бар мегирад. Дар занҷир ҳалқаи сустрарин оқибат мешиканад. Ва занҷир таъйиноти худро аз даст медиҳад» [13,31].

Қобили қайд аст, ки оид ба муносибати умумимиллӣ (байниидоравӣ) доштани таъмини амнияти миллӣ ва ташкили муқовимати муташаккилона бо экстремизм ва терроризм, дар Қонуни ҚТ «Дар бораи амният» аз 28-уми июни соли 2011 дарҷ гардидааст. Тибқи моддаи 20 он «барои таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми мақомоти давлатӣ, мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот, ташкилотҳо, новобаста аз шакли ташкилию ҳуқуқиашон, шахсони мансабдор ва шахрвандон» [2] сафарбар гардидаанд.

Аммо татбиқи самараноки ин вазифаҳо танҳо дар доираи ташкили *системаи муассиру муқовимат бо экстремизм ва терроризм* сурат мегирад. Зеро ташкили чорабиниҳо оид ба пешгирии экстремизм ва терроризм кори ҷамоҳангшудаи мақомоти давлатӣ бо ташкилоту иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, сохторҳои динӣ, дигар институтҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва шахрвандони алоҳидаро тақозо мекунад.

Аз ин лиҳоз, ба андешаи мо вазифа ва функсияҳои мақомоти давлатӣ дар самти муқовимат бо тафаккури экстремистӣ-террористӣ, таъмини амнияти объектҳои эҳтимолии ҳамлаҳои экстремистӣ-террористӣ (*арзишҳои миллӣ, ҷаҳонбинии илмӣ, тафаккури дунявӣ*) дар доираи қонунгузориҳои самтии онҳо бояд мушаххас гардида, дар сохторҳои онҳо аз ҳисоби воҳидҳои кориашон ниҳодҳои махсус оид ба ҷамоҳангсозии дохилӣ ва берунӣ дар самти пешгирии идеология ва амалҳои экстремистӣ-террористӣ таъсис дода шаванд.

Зеро фаъолияти ниҳодҳои тафаккурсози давлатӣ ҷамоҳангии дохилиро дар доираи сохторҳои худ ва беруниро дар доираи муносибатҳои ҳамкориҳои байниҷаҳонӣ тақозо менамоянд. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, ҷамоҳангии фаъолияти илмӣ-тадқиқотии тамоми ниҳодҳои илмӣ равияи гуминитарӣ (таърих, фалсафа, адабиёт, сиёсатшиносӣ, диншиносӣ, психология, педагогика, криминология, ҳуқуқ, журналистика, киномотография ва ғ.) тақозои замон мебошад.

Ҳамин тариқ, пешгирии умумии иҷтимоии ифротгароӣ ҳамчун як раванди мураккаби бисёрҷониба, ки дорои аломатҳои муайяни ягонагӣ мебошад, ба ошкор ва бартараф сохтани сабабу шароитҳои объективии беруна, ки ба содир намудани ҷиноятҳои хусусияти экстремистидошта мусоидат мекунанд, нигаронида шудааст. Ин самт барои таъсир расонидан ба ҳама гуна сабаб ва шароитҳои ҷинояту ҷинояткорӣ дар маҷмуъ имкониятҳои бузург дорад. Дар ин ҷода, В.Н. Кудрявтсев меафзояд: «Роҳномаҳои аниқ ва бонизоми идеологӣ, бешубҳа ба эҳёи маънавиёт, инкишофи маданият, ахлоқ, манфиат, ниятҳои одамон ва бисёр чизҳои дигар таъсир мерасонанд, ки интихоби неку бад, рафтори қонунӣ ва ғайриқонунӣ аз онҳо вобаста аст» [5,45].

Ҷиҳати ҳамоҳангсозии ниҳодҳои тафаккурсози давлатӣ дар самти роҳандозӣ намудани муқовимати идеологӣ бо тафаккури экстремистии динӣ-сиёсӣ аз ҳисоби воҳидҳои қорӣ тамоми субъектони дар муқовимат бо экстремизм ва терроризм иштироккунанда, ташкил кардани Маркази ҳамоҳангсозии муқовимати идеологӣ бо экстремизм ва терроризм дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи мақсад мебошад.

Ҷӣ тавре ки айён гардид, муқовимат бо экстремизм бинобар ҷалб гардидани субъектони сершумори бевосита муқовиматкунанда ва дар ин самт иштироккунанда, ташкили ҳамкорӣ, ҳамоҳангӣ ва ҳалли вазифаҳои муштаракро барои ноил гардидан ба ҳадафи асосӣ – ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, таъмини тартиботи ҳуқуқӣ, амнияти ҷамъиятӣ ва беҳатарии давлатӣ дар сатҳи баландтар ва муташаккилтар тақозо менамояд. Аммо мутассифона дар самти муқовимат бо экстремизм ва терроризм, ки яке аз хатарҳои бузургтарин дар замони муосир барои минтақа ва ҷаҳон маҳсуб ёфта, сатҳи ҷинояткорӣ дар ин самт дар даҳсоли охир рӯ ба афзоиш аст, то айни замон ҳатто Комиссияи доимамалкунада дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода нашудааст.

Ба андешаи мо, яке аз вазифаҳои муҳим дар самти амалӣ сохтани қорҳои профилактикии умумиҷимоеӣ бар зидди экстремизм, терроризм, савдои одамон, гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор ва дигар шаклҳои ҷинояту ҷинояткорӣ бояд ба дӯши вазорату идораҳои тафаккурсози давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷамоати шаҳраку деҳот бошад, зеро онҳо дар робитаи наздик ба аҳоли қарор дошта, дар доираи қонунгузори амалкунанда функсияҳои муайяни ҳифзи ҳуқуқиро низ иҷро менамоянд.

Масалан, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5-уми сентябри соли 2009, № 549 «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот» [3], ки асосҳои маъмурӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии ташкил ва фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳаллиро танзим менамояд, бо мақсади ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии дорои аҳамияти маҳаллӣ бо назардошти манфиатҳои умумии иҷтимоӣ, анъанаҳои миллӣ ва хусусиятҳои маҳаллӣ ваколатҳои ҷамоат – мақомоти маҳаллиро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисоду молия, қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ, муҳофизат ва ҳифзи иҷтимоӣ муайян менамояд. Дар баробари ин, ба мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ваколатҳои алоҳидаи давлатӣ гузошта шудаанд, ки аз инҳо иборатанд: назорат аз болои иҷрои қоидаҳои режими шиносномавӣ ва бо тартиби муқарраргардида ба қайд гирифтани омадан ва рафтани шаҳрвандон; бақайдгирии оилаҳои камтаъмин ва ташкили дастгирии иҷтимоии онҳо; бақайдгирии асноди ҳолати шаҳрвандӣ мутобиқи қонунгузорӣ; иҷрои баъзе амалҳои нотариалӣ; ба шаҳрвандон додани ҳуҷҷатҳои, ки ҷойи истиқомат, вазъи оилавӣ, ҳайат ва дигар ҳолати онҳоро тасдиқ мекунанд; мусоидат дар ташкили даъват ва дигар ҷорабиниҳои ҳарбӣ; мусоидат ба ситонидани андозҳо, пардохтҳо ва дигар ваколатҳои, ки дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян гардидаанд.

Ҳамин тариқ, новобаста ба он ки дар доираи Қонунҳои ҚТ «Дар бораи муқовимат бо экстремизм» ва «Дар бораи муқовимат бо терроризм» мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии шаҳраку деҳот ба ҳайси субъектони бо экстремизм ва терроризм муқовиматкунанда муайян гардидаанд, дар Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17-уми майи соли 2004, №28 «Дар бораи мақомоти маҳаллии

ҳокимияти давлатӣ» ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5-уми сентябри соли 2009 № 549 «Дар бораи мақомоти худидоракунии шахрак ва деҳот» вазифа ва уҳдадорихои онҳо муайян нагардидаанд. Дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии самтӣ (низомнома, дастурамал ва ғ.) низ мақоми онҳо дар муқовимат ба экстремизм ва терроризм норавшан боқӣ мемонад.

Таҳлили мазмуни қонунгузорӣ ва фаъолияти амалии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ собит месозад, ки бинобар гуногунҷанба будани фаъолияти мақомоти давлатӣ вобаста ба вазифа ва функцияҳои онҳо дар ошкор ва бартараф кардани сабаб ва омилҳои ҷинояткорӣ ҳамоҳангсозии фаъолияти онҳо дар баъзан мавридҳо (савдои одамон, коррупсия, экстремизм, ҷинояткории ноболиғон ва ғ.) ба души мақомоти алоҳида (коррупсия, амният, милитсия, ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон ва ғ.) вогузор карда шуда, комиссияҳои доимоамалкунандаи давлатӣ дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда мешаванд. Аммо мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақомоти махсус ваколатдоркардашудаи давлатӣ дар маҷмӯъ, бояд чунин ҳамоҳангсозии мақомоти давлатиро дар самти мубориза ба ҷинояткорӣ ба дӯш дошта бошад.

Тибқи бандҳои 8,9 моддаи 5 Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» яке аз самтҳои асосии фаъолияти ин мақомот «таҳияи чораҳои пешгирии ҷиноятҳо, мубориза бар зидди терроризм, экстремизм (ифротгарой) ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо якҷоя бо дигар мақомоти давлатӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо маҳсуб меёбад» [7]. Мутобиқи банди м. 11 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо экстремизм» аз 2 январи соли 2020, №1655 бошад, Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон «фаъолияти субъектҳои муқовимат бо экстремизмро дар самти ошкор ва пешгирии экстремизм ва рафъ намудани фаъолияти экстремистӣ ҳамоҳанг месозад», ки ҳилофи муқаррароти қ.1 м. 10 Қонуни конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад, ки омадааст: «Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокурорҳои тобеи он фаъолияти мақомоти қорҳои дохилӣ, мақомоти амният, мақомоти андоз, мақомоти гумрук ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқро оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ҳамоҳанг месозанд».

Дар асоси мазмуни қонунҳои дар боло зикргардида прокурорҳо дар доираи салоҳияти худ, аз як тараф, фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ҳамоҳанг созанд, аз тарафи дигар, агар ин фаъолият бо терроризм ва экстремизм алоқаманд бошад, чунин салоҳиятро надоранд.

Яъне, ихтилофи назаррас дар самти ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти ҳифзи ҳуқуқи кишвар дар сатҳи қонунгузорӣ ва ташкилӣ айни замон побарҷост.

Дар асоси маводи баррасишуда ва афкори иброзгардида ҳулоса ва пешниҳодоти зеринро мувофиқи мақсад мешуморем:

1. Ба функцияҳои ҳифзи ҳуқуқии мақомоти давлатӣ ошкор ва пешгирӣ намудани ҳуқуқвайронкуниҳо, рафъ намудан, кушодан, тафтиш бурдан, қабули қарор дар бораи ҷазо додан, иҷро намудани чунин қарор, огоҳонии ҳуқуқвайронкуниҳоро мансуб доништан зарур аст.

2. Фаъолияти ҳифзи ҳуқуқии давлатӣ дар муқовимат бо экстремизми динӣ-сиёсӣ на танҳо дар доираи системаҳои алоҳидаи мутамарказонидашуда (мақомоти прокуратура, милитсия, амният), инчунин, дар доираи системаҳои, ки фаъолияти онҳо дар доираи тобеияти бевоситаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ қарор надошта, амалӣ нагардида, аз рӯйи «принсипи ҳамоҳангсозии сатҳи бисёрзинагӣ», аммо ҳамзамон, аз нуктаи назари ҳуқуқӣ бо ҷалби субъектҳои баробарҳуқуқӣ муносибатҳои ҷамъиятӣ амалӣ сохта мешавад.

3. Мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар низоми давлатию ҳуқуқии ҷомеаи муосир ва имкониятҳои иштироки онҳо дар иҷрои вазифаҳои ҳифзи ҳуқуқ аз ҷониби давлат ҳамчун як ниҳоди мустақили ҷомеа дар доираи ҳамкорӣ ва мувозинати баробар

амал ва инкишоф ёфта, ҳамчун зинаи поёнтарин ва муҳимми ҳокимияти ҷамъиятӣ (ҷомеаи шаҳрвандӣ) баромад менамояд.

4. Мақомоти худидоракунии маҳаллӣ (ҷамоати шаҳраку деҳот) ҳамчун яке аз унсурҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ бо сазю кӯшиши муштараки мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар муқовимат ба экстремизми динӣ-сиёсӣ нақши калидӣ касб карда метавонанд. Зеро мақомоти худидоракунии маҳаллӣ дар давлати ҳуқуқбунёд ҷузъи муҳимми механизми ҳифзи ҳуқуқи аъзои ҷомеа буда, иштироки онҳоро дар фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ тақозо менамояд.

5. Таҳлили қонунгузорию зиддиэкстремистӣ дар самти огоҳонидани идеологияи экстремистии динӣ-сиёсӣ собит месозад, ки ин самти муқовимат яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ маҳсуб ёфта, зиёда аз 33 вазорату идораҳои “шаҳрвандӣ” ҷалб гардидаанд. Аммо фаъолияти онҳо дар ин самти стратегӣ ба талаботи замони муосир ҷавобгӯ набуда, ҳамоҳангии фаъолиятро дар сатҳи баландтар ва муташаққилтар тақозо менамояд. Вазифа ва функсияҳои вазорату идораҳои марбута дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқи самтӣ ва хусусан, доҳилидоравӣ дар самти огоҳонидани умумиҷамъиятии идеологияи экстремистии динӣ-сиёсӣ бо таври дақиқ муайян нагардида, мутаносибан сохторҳои доҳилидоравӣ ва байнидоравии онҳо оид ба ҳамоҳангсозии фаъолияти онҳо дар ин самт ташкил карда нашудаанд, ки боиси паст гардидани муқовимат бо экстремизм гардидааст.

6. Новобаста ба он ки Қумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тибқи талаботи қонунгузорию зиддиэкстремистӣ ва зиддитеррористӣ ҳамчун мақомоти ҳамоҳангсози давлатӣ дар самти муқовимат бо экстремизм ва терроризм муайян гардидаанд, таҳлили фаъолияти мақомоти давлатӣ дар ин самт собит месозад, ки бинобар теъдоди зиёди субъектони ба экстремизм ва терроризм муқовиматкунанда, бо назардошти таъйиноти ҳар як мақомоти давлатӣ ва авлавияти самти фаъолияти онҳо, вазифа ва функсияҳои вобаста ба ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ дар самти огоҳонӣ, ошкоркунӣ, тафтиш ва рафъи амалҳои экстремистӣ-террористӣ дар сатҳи қонунгузорӣ мушаххас карда шавад.

7. Бо мақсади ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ, комиссияҳои давлатӣ дар самти муқовимат ба савдои одамон, коррупсия ва гардиши ғайриқонунии воситаҳои нашъадор, ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои кӯдак дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шудаанд, ки бинобар хусусияти ҷамъиятӣ дошташон (на институтсионалӣ), фаъолияти онҳо қаноатмандкунанда нест.

Дар баробари ин, вобаста ба хатарҳои муосири экстремизм ва терроризм, ки ба асосҳои сохти конституционӣ ва амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита таҳдид менамоянд, ҳатто чунин комиссия таъсис дода нашудааст. Барои дар сатҳи зарурӣ пеш бурдани муқовимати идеологӣ бо экстремизми динӣ-сиёсӣ, дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил намудани Маркази ҳамоҳангсозии муқовимат бо идеологияи экстремистӣ-террористӣ тақозои замон аст.

АДАБИЁТ:

1. Григорьев М.С. Противодействие террористической пропаганде. – Москва, 2017.
2. Закон Республики Таджикистан «О безопасности» от 28 июня 2011 г. за № 721 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2011. № 6. Ст. 434 (в ред. Закона Республики Таджикистан от 15.03.2016 г. за № 1283).
3. Закон Республики Таджикистан 5 сентября 2009 г. № 549 (в ред. 4 апреля 2004 г. № 1598) «Об органах самоуправления поселков и сел» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 2009. – № 7-8. Ст. 503; 2012. № 4. Ст. 277. № 8. Ст. 833; 2015. № 11. Ст. 964; 2017. № 1431. Ст. 8. 2019. № 1598.
4. Ипакян А.П. К вопросу о научно-методическом обеспечении управления органами внутренних дел // Вопросы теории и практики управления органами внутренних дел / Труды Академии. – Москва, 1985.

5. Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью / РАН. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва.: Наука, 2005.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми июни соли 2016, №240.
7. Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июли соли 2005, № 107.
8. Қонуни ҚТ «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2 январи соли 2020, №1655.
9. Нижник Н.С., Ахмедов Ч.Н. Правоохранительная система Российской империи: структурно-функциональный анализ. – СПб., 2008.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21.12.2021.
11. Ульянов А.Д., Давлатов С.А. Проблемы противодействия экстремизму в Таджикистане /Международные и межконфессиональные конфликты: пути и средства их предупреждения и пресечения //Материалы восьмой научно-практической конференции 24 ноября 2006. – Москва: Академия управления МВД России; Институт социологии РАН; Институт этнологии и антропологии РАН, 2006.
12. Яковлева М.А. Местное самоуправление как институт гражданского общества // Преподаватель XXI век. – 2011. – № 2.
13. Ятимов С.С. Илм ва амният. – Душанбе: Ганҷ нашриёт, 2019.
14. Ятимов С.С. Рӯзномаи «Ҷумҳурият». Дар бораи як китоби дарсӣ. – Душанбе, 04.04.2022. №63 (24 422).
15. Ятимов. С.С. Таҳлили стратегӣ ва ояндабинии сиёсӣ. – Д.: Ганҷ нашриёт, 2015.

УДК: 343.985:004.056.5(575.7)

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ОФОРМЛЕНИЯ
ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЙ ЭЛЕКТРОННО-ЦИФРОВОЙ ИНФОРМАЦИИ ПО
УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ****САЛИМОВ Б.А.**

Соискатель кафедры криминалистики и судебно-экспертной деятельности юридического факультета Таджикского национального университета

В статье рассматриваются отдельные вопросы процессуального оформления электронно-цифровых доказательств по уголовным делам. Анализируется текущее состояние уголовно-процессуального законодательства относительно правового регулирования процесса собирания доказательственной информации в информационно-телекоммуникационных сетях. Для усовершенствования правовых процедур предлагается ввести в действующий Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан новые следственные действия, такие как «Дистанционный осмотр электронно-цифровых информационных ресурсов» и «Дистанционный обыск».

Ключевые слова: *доказательственная электронно-цифровая информация, информационные технологии, электронно-цифровые следы, фиксация, доказательства, дистанционный осмотр, дистанционный обыск, интернет-переписки, сеть Интернет.*

**БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҲАЛТАЛАБИ БАРАСМИЯТДАРОРИИ МУРОФИАВИИ
ИТТИЛООТИ ИСБОТКУНАНДАИ ЭЛЕКТРОНӢ-РАҚАМӢ
БО ПАРВАНДАҲОИ ҚИНОЯТӢ****САЛИМОВ Б.А.**

Унвонҷӯи кафедраи криминалистика ва фаъолияти экспертизаи судии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мақола баъзе масъалаҳои барасмиятдарории муурофиявии далелҳои электронӣ-рақамӣ бо парвандаҳои қиноятӣ баррасӣ карда шудааст. Вазъи кунунии қонунгузори муурофиявии қиноятӣ оид ба танзими ҳуқуқи раванди ҷамъоварии иттилооти исботкунанда аз шабакаҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ таҳлил гардида, бо мақсади такмил додани расмиёти ҳуқуқӣ пешниҳод шудааст, ки ба Кодекси муурофиявии қиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалҳои нави тафтишиотӣ, аз қабилӣ «Азназаргузаронии фосилавии захираҳои иттилооти электронӣ-рақамӣ» ва «Кофтукови фосилавӣ» ворид карда шавад.

Калидвожаҳо: *далелҳои электронӣ-рақамӣ, технологияи иттилоотӣ, изҳои электронӣ-рақамӣ, сабт, далелҳо, азназаргузаронии фосилавӣ, кофтукови фосилавӣ, муқотибаи интернетӣ, шабакаи Интернет.*

**SOME PROBLEMATIC PROCEDURAL ISSUES EVIDENTIARY ELECTRONIC
DIGITAL INFORMATION IN CRIMINAL CASES****SALIMOV B.A.**

Applicant of the Department of Criminalistics and Forensic Activities of the Faculty of Law of the Tajik National University

The article discusses certain issues of procedural registration of electronic digital evidence in criminal cases. The current state of criminal procedural legislation regarding the legal regulation of the process of collecting evidentiary information in information and telecommunication networks is analyzed and, in order to improve legal procedures, it is proposed to introduce new investigative actions into the current Criminal Procedure Code of the Republic of Tajikistan, such as "Remote inspection of electronic digital information resources" and "Remote search".

Keywords: *evidentiary electronic digital information, information technology, electronic digital traces, recording, evidence, remote inspection, remote search, Internet correspondence, the Internet source.*

В условиях цифровизации общества и повсеместного внедрения цифровых технологий в протекающие в нём процессы, роль и значение доказательственной электронно-цифровой информации при расследовании уголовных дел неуклонно растёт, и данное обстоятельство обуславливает детальное изучение особенностей её обнаружения и фиксации.

Обнаружение и фиксация информации являются стадиями процесса собирания доказательств. Собираание доказательств, в свою очередь, является элементом процесса доказывания, наряду с проверкой и оценкой доказательств.

По мнению Р.С. Белкина, поиск, обнаружение, фиксация и изъятие информации являются составными элементами процесса собирания доказательств. При этом, он подчёркивает, что эти действия должны быть осуществлены предусмотренными уголовно-процессуальным законодательством средствами [1]. Обнаружение доказательств заключается в деятельности органов предварительного следствия, направленные на отыскание и выявление фактических данных, связанных с событием преступления и имеющих криминалистическое значение [2]. А фиксация, как составляющая часть названного процесса, состоит в том, что выявленные фактические данные должны быть закреплены и запечатлены предусмотренными законом способами, то есть в протокольной форме [4].

Анализ Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан и правоприменительной практики показал, что в настоящее время процессуальные средства собирания электронно-цифровых доказательств, содержащихся на локальных и сетевых носителях, не разработаны и данный процесс осуществляется правоохранительными органами в рамках существующих отдельных следственных действий. К числу основных следственных действий, в процессе которых электронно-цифровые следы обнаруживаются, фиксируются и закрепляются в протокольной форме, относятся осмотр, обыск, выемка и экспертиза.

Как показывает практика, в настоящее время для фиксации фактических данных в информационных сетях преимущественно используется следственный осмотр.

А.Л. Карлов совершенно верно отмечает, что в настоящее время в уголовном процессе вопрос правового регулирования порядка фиксации и изъятия электронных доказательств, в частности, интернет-переписки остаётся открытым и нерешённым [8]. Для восполнения данного пробела в законодательстве он в качестве одного из вариантов решения рекомендует дистанционную фиксацию электронно-цифровых доказательств, содержащихся в интернет-переписках, путём их осмотра, осуществляемого с использованием компьютера, подключенного к глобальной сети Интернет. Вместе с тем, автор предлагает считать интернет-страницу электронным документом и при фиксации использовать протокол осмотра электронного документа.

Схожую позицию занимают также В.Ф. Васюков и А.Н. Колычева. Они видят возможность фиксации сведений интернет-переписки путём осмотра электронной почты на электронно-вычислительной технике, электронного носителя с хранящейся на нём перепиской или бумажного носителя с содержанием электронной переписки. В последнем случае при производстве следственного осмотра применяются правила осмотра документов [3].

В.Д. Еськов и С.А. Чеботарев допускают фиксацию электронных доказательств, содержащихся на сайте сети Интернет, путём проведения следственного осмотра. Вместе с тем, они отмечают, что при оформлении результатов осмотра в протоколе процессуального действия, в первую очередь, должны быть зафиксированы использовавшиеся технические средства, к примеру, ноутбук с выходом в сеть Интернет

[6]. По нашему мнению, указанные авторы под объектом осмотра в данном случае подразумевают электронный носитель информации.

Как известно, в зависимости от объекта исследования УПК Республики Таджикистан различает следующие виды осмотра: осмотр места происшествия, осмотр местности, осмотр помещения, осмотр предметов, осмотр документов и осмотр трупа. На примере исследования интернет-сайта и интернет-страницы в сети Интернет путём производства следственного осмотра ярко выражаются недостатки правовой регламентации вопроса фиксации электронных доказательств в уголовном судопроизводстве, так как эти объекты по своим свойствам никак не могут быть ни предметом, ни документом.

На практике осмотр сайта в сети Интернет чаще всего осуществляется посредством осмотра предметов и в протоколе данного следственного действия объектом осмотра указывается компьютер. Однако необходимо понимать, что в данном случае компьютер выступает в качестве используемого технического средства и обследуемые данные хранятся не в устройствах памяти данного компьютера.

А.Н. Иванов предлагает для исследования общедоступной информации, размещённой в открытых источниках информационных сетей, применять дистанционный (удалённый) осмотр. В качестве формы отражения результатов данного следственного действия он рассматривает протокол осмотра документов, к которому должны быть приложены распечатки исследованного ресурса и носитель со скопированной на него информацией [7].

Фиксацию хода и результатов изъятия криминалистически значимой информации с ресурсов сети Интернет также можно осуществить в рамках выемки. Когда следователь получит информацию о точном местонахождении объектов, содержащих доказательственную электронно-цифровую информацию, им принимается решение о производстве выемки. Подобная информация предварительно должна быть отражена в материалах расследуемого уголовного дела. К примеру, в ходе допросов, очных ставок, экспериментов и других следственных действий получаемые сведения о местонахождении искомых объектов должны быть зафиксированы в протоколах этих процессуальных действий, либо найти своё отражение в ответах на запросы органов следствия.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан оставляет открытым вопрос о возможности производства обыска в информационно-телекоммуникационных сетях. А.Г. Волеводз верно отмечает, что в настоящее время законодательством не урегулирована проблема изъятия фактических данных о совершённом преступлении путём обыска в компьютерных сетях в целях получения искомой компьютерной информации [5].

На удобство производства обыска в компьютерных сетях обращает внимание А.Л. Осипенко, который отмечает, что процессуальное исследование доказательственной информации в телекоммуникационных сетях существенно отличается от изучения данных в рамках обыска помещений. Это отличие, главным образом, выражается в характере производимых действий, а также в том, что при обыске в компьютерных сетях требуются определённые знания, технические и программные средства. Он утверждает, что удалённое изучение и исследование электронно-цифровой информации, т.е. находясь за одной компьютерной техникой, просматривать содержимое другой, считается удобным способом собирания доказательств [11].

Несомненно, на данный момент при помощи существующих современных технологий возможно дистанционно обследовать криминалистически значимую информацию в компьютерных сетях. Однако здесь нерешённым остается вопрос правового оформления результатов подобного обследования, в частности, допустимость фиксации доказательств в информационных сетях в рамках обыска, осмотра или иного следственного действия, необходимость для этого санкции суда, условия и порядок производства данных процессуальных действий, круг участвующих лиц и т.п.

Конвенция Совета Европы о преступности в сфере компьютерной информации (ETS №185, от 23.11.2001г.) предусматривает возможность производства удалённого обыска в компьютерных сетях и электронных носителях. И к тому же, данный международный нормативно-правовой акт обязывает государства, подписавшие его, принимать законодательные и иные меры для предоставления компетентным органам полномочий на производство данного следственного действия [10].

Вместе с тем, необходимо помнить, что дистанционный обыск отличается от обыска в традиционном его понимании. При удалённом обыске изъятие обследуемых объектов не осуществляется, а производится копирование фактических данных о совершённом преступлении в форме электронно-цифровой информации.

В то же время, И.И. Карташов не видит необходимости во введении нового вида следственного действия – удалённого обыска для фиксации доказательственной информации в электронно-вычислительных сетях. Он считает, что при удалённом обыске специальные познания применяются не только для обнаружения и фиксации информации, но и для доступа к ней, что приведёт к утрате доказательственного значения исходных данных вследствие их модификации. К тому же, объём применяемых специальных познаний при удалённом обыске сопоставим с производством судебной компьютерно-технической экспертизы и в связи с этим, предлагается осуществлять исследование и последующее изъятие информации в компьютерных сетях в рамках данного вида экспертизы [9].

Принимая во внимание вышеуказанное, в целях правового регулирования процесса собирания доказательственной информации в информационно-телекоммуникационных сетях, считается необходимым ввести в действующий Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан специальные правовые процедуры, такие как «Дистанционный осмотр электронно-цифровых информационных ресурсов» (статья 183¹) и «Дистанционный обыск» (статья 194¹).

Относительно соотношения дистанционного осмотра и дистанционного обыска важно отметить, что эти следственные действия объединяет их содержание, т.е. поисково-познавательный характер. Оба действия предназначены для собирания фактических данных о совершённом общественно-опасном деянии в информационных системах, получить доступ к которым возможно только посредством компьютерных сетей. При этом, как при дистанционном осмотре, так и в ходе удалённого обыска используются программные и технические средства для трансформации электромагнитных импульсов, протекающих по каналам связи, в электронно-цифровую информацию.

Различие этих двух следственных действий заключается в том, что дистанционный обыск осуществляется в принудительном порядке, а дистанционный осмотр - без применения принудительных мер.

Так, фиксация и изъятие доказательственной информации, находящейся в открытом доступе, должны осуществляться в рамках дистанционного (удалённого) осмотра информационных ресурсов, под которым следует понимать следственное действие, выражающееся в визуальном исследовании информации, содержащейся в компьютерных сетях, доступ к которой предоставлен неограниченному количеству лиц.

Сущность дистанционного обыска заключается в принудительном порядке обследования закрытых информационных ресурсов в целях получения доказательственной электронно-цифровой информации.

Предлагаем под дистанционным (удалённым) обыском понимать следственное действие, выражающееся в принудительном обследовании информационной системы посредством компьютерных сетей, доступ к содержимому которой ограничен её обладателем. Основанием для его проведения послужит наличие достаточных данных о возможном существовании в информационной системе сведений, относящихся к расследуемому событию или имеющих значение для правильного разрешения дела.

Ввиду того, что в ходе производства дистанционного обыска достоянием других лиц, в частности, участников следственного действия могут стать сведения, не

относящиеся к предмету доказывания, но вместе с тем, составляющие охраняемую законом тайну (например, тайна личной жизни), данное процессуальное действие должно быть санкционировано судом.

Дистанционный обыск необходимо проводить с обязательным участием специалиста, который способствует следователю в получении доступа в информационную систему, преодолении средств защиты от несанкционированного доступа, отыскании доказательственной информации, её копировании и выполняет иные его поручения.

Результаты и итоги дистанционного осмотра и дистанционного обыска, а также все произведённые действия следует отражать в протоколе. При этом важно отметить, что в связи с отсутствием доступа к соответствующим электронным носителям в процессе этих следственных действий, изъятие выявленных искомых данных из информационных сетей возможно только путём её копирования.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – 2-е изд., доп. – Москва: Мегатрон XXI, 2000.
2. Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. – Москва: Наука, 1966.
3. Васюков В.Ф., Колычева А.Л. Осмотр и фиксация страниц интернет-сайта в сети Интернет // Вестник экономической безопасности. – 2019. – №1.
4. Винберг А.И. Криминалистика. Вып. 1: Введение в криминалистику. – М., 1950.
5. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. – М.: ООО Изд-во Юрлитинформ, 2001.
6. Еськов В.Д., Чеботарев С.А. Особенности осмотра страниц в сети Интернет // Организационное, процессуальное и криминалистическое обеспечение уголовного производства: материалы VI Междунар. науч. конф. студентов и магистрантов. – 2017.
7. Иванов А.Н. О новом виде обыска // Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе: сб. науч. ст. / под ред. З.Д. Еникеева. – Уфа, 2003. Ч. 1.
8. Карлов А.Л. Использование в доказывании по уголовным делам сведений, составляющих тайну связи, расположенных в сети Интернет // Вестник Сибирского юридического института МВД России. – 2015. – №2.
9. Карташев И.И. «Цифровые доказательства» в уголовном процессе // Центральный научный вестник. – 2016. – № 155.
10. Конвенция Совета Европы о преступности в сфере компьютерной информации, ETS №185 (23 ноября 2001г., г.Будапешт) [Электронный ресурс]. – URL: <https://rm.coe.int/1680081580> (дата обращения: 23.05.2022).
11. Осипенко А.Л. Борьба с преступностью в глобальных компьютерных сетях: Международный опыт. – Москва, 2004.

УДК: 355.011.8:004(575.7)

**ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ
ГЛОБАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА****САМИЕВ Н.М.¹, АСЛАМОВ Б.С.²**¹Кандидат юридических наук, доцент²Старший научный сотрудник отдела адъюнктуры Академии МВД
Республики Таджикистан

В данной научной статье авторы затрагивают актуальную тему информационной безопасности в условиях глобализации современного общества (на примере Республики Таджикистан). На основе научного анализа авторы отражают существующие проблемы обеспечения национальной безопасности Республики Таджикистан, связанные с информационными технологиями. Глобализация и трансформация современного общества требует новые коррективы обеспечения национальной безопасности суверенных государств, где уделяется особое внимание и специальный подход к данной проблематике. Авторы статьи, исследуя данную тему, неоднократно приходят к такому научно обоснованному мнению что, современные информационные технологии широко и активно используются спецслужбами, политехнологами разных стран в целях своего военного, экономического и геополитического влияния.

Ключевые слова: информатизация, информационная безопасность, национальная безопасность, глобализация, концепция, социоприродная система, информационные войны.

**АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ВА МАСЪАЛАҲОИ МУБРАМИ ТАЪМИНИ
АМНИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВИИ ҶОМЕАИ МУОСИР****САМИЕВ Н.М.¹, АСЛАМОВ Б.С.²**¹Номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент²Ходими калони илмии шуъбаи адъюнктураи Академияи
ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур муаллифон мавзуи мубрами амнияти иттилооти дар шароити ҷаҳонишавии ҷомеаи муосир (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) баррасӣ мекунанд. Дар асоси таҳлили илмӣ мушкилоти мавҷудаи таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вобастагӣ ба технологияҳои иттилоотӣ қайд мегардад. Ҷаҳонишавӣ ва табдилоти ҷомеаи муосир тағйироти навро дар таъмини амнияти миллии давлатҳои мустақил тақозо менамояд, ки ба он тавачҷуҳи ҷудогона ва муносибати махсус зоҳир карда мешавад. Муаллифони мақола, мавзуи мазкурро баррасӣ карда, ба чунин хулосаи илман асосноке омадаанд, ки технологияҳои иттилоотии муосирро ҳадамоти махсус, политехнологҳои кишварҳои гуногун бо мақсади таъсири иқтисодӣ ва геосиёсӣ васеъ ва фаъолона истифода мекунанд.

Калидвожаҳо: иттилоот, амнияти иттилоотӣ, амнияти милли, ҷаҳонишавӣ, концепсия, системаи ҷомеа-табӣ, ҷангҳои иттилоотӣ.

**INFORMATION SECURITY AND CURRENT ISSUES OF ENSURING NATIONAL
SECURITY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION OF MODERN SOCIETY****SAMIEV N.M.¹, ASLAMOV B.S.²**¹Candidate of Law, Associate Professor²Senior researcher of the Adjunct Department of the Academy of the Ministry
of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan

In this scientific article, the author touches on the topical topic of information security in the context of globalization of modern society (on the example of the Republic of Tajikistan). Based on the scientific analysis, the author reflects the existing problems of ensuring the national security

of the Republic of Tajikistan related to information technology. Globalization and the transformation of modern society requires new adjustments to ensure the national security of sovereign states, which pays special attention and a special approach to this issue. The author of the article, researching this topic, has repeatedly come to such a scientifically grounded opinion that modern information technologies are widely and actively used by special services, political technologists of different countries for the purposes of their military, economic and geopolitical influence.

Keywords: *informatization, information security, national security, globalization, concept, socio-natural system, information wars.*

Современный мир и устойчивое развитие общества в последние годы сталкиваются с проблемами информационной безопасности. Каждое суверенное государство разрабатывает свою национальную политику в целях защиты его национальных и государственных интересов. Таджикистан как суверенное, независимое государство в условиях глобализации общественных отношений и нового геополитического расклада международных сил, обеспечивая свою национальную безопасность, 30 апреля 2008 года принял собственную «Концепцию государственной информационной политики Республики Таджикистан» [1,10].

Профессор Н.М. Сайфуллоев пишет: «В настоящее время мы являемся свидетелями усиления глобализационных процессов. Глобализация охватывает все сферы современной жизни. Возникнув в экономике, глобализация распространилась и на политику, и на культуру. Все более усиливается взаимозависимость государств на всей нашей планете. От этого больше всего выигрывает США» [2,201].

В последние десятилетие – по словам профессора Нечаева Д.Ю. – перед цивилизацией встала проблема выживания, и она связана, прежде всего, с защитой от вызовов, угроз и опасностей, угрожающих существованию и развитию человечества... «Под безопасностью понимается определённый способ бытия того или иного объекта (в нашем случае – социоприродной системы), сохраняющий системно-образующие свойства и основные качественные характеристики системы при деструктивных (негативных, дезорганизирующих, разрушающих т.п.) воздействиях на него других процессов и предметов» [3,470-471].

Согласно определению профессора Д.Ю. Нечаева, безопасность – как способ бытия социоприродной системы, не защищён от деструктивных процессов. Исходя из этого, информационная безопасность для каждого суверенного государства остаётся приоритетным направлением государственной политики. «Согласно пункту 1.2. Концепции государственной информационной политики РТ, стратегическими направлениями государственной политики являются:

- создание, развитие и обеспечение безопасности государственных информационных ресурсов;
- широкое применение информационных технологий в государственном управлении, управлении социальными, экономическими и другими системами;
- создание, поддержка и совершенствование информационного имиджа Таджикистана путём эффективного использования информационных технологий;
- защита информационных интересов государства, обеспечение информационной безопасности государства, защиты от информационной экспансии, угроз и других акций, их устранение;
- вхождение в мировое информационное сообщество».

Авторы статьи, исследуя данную тему, неоднократно приходят к такому научно-обоснованному мнению что, современные информационные технологии широко и активно используются спецслужбами, политтехнологами разных стран в целях своего военного, экономического и геополитического влияния.

Согласно мнению отечественных учёных Академии МВД Республики Таджикистана в области информационной безопасности М.Х. Гафурова, М.А. Умарова,

«Одним из перспективных направлений в развитии теории управления в сфере правоохранительной деятельности является её математизация. Это обусловлено необходимостью всестороннего учёта и целенаправленного использования при исследовании управленческой проблематики законов взаимодействия и взаимосвязи компонентов управленческой системы, а также учёта их взаимодействия с внешними по отношению системы – факторами» [4,211].

В условиях современной глобализации, согласно мнению российского журналиста и аналитика М. Петрушкова, проблемы обеспечения информационной безопасности сегодня вышли на первый план. В настоящее время, когда весь мир становится «цифровым», а правительство, страны и само общество электронным на смену вооружённого противостояния приходит противостояние информационное, которое переходит в информационную войну. На наш взгляд, именно информационное противостояние стран, различного рода международных структур и объединений, групп влияния, транснациональных корпораций, общественно-политических и религиозных течений, а также информационный терроризм являются основными угрозами и вызовами безопасности во всём мире, и в Центральной Азии в частности. При этом, считает М. Петрушков, системы информационного и PR-обеспечения Республики Таджикистан являются ключевой проблемой в реализации национальных интересов Таджикистана. По словам М. Петрушкова, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, предпринимая ряд шагов, демонстрирующих его недюжинную политическую волю, закрепил достигнутые результаты и практически полностью развернул «корабль Таджикской государственности» в сторону демократизации и гласности [5]. Несмотря на достигнутые успехи в демократизации общественной жизни и информационного обеспечения, в этом направлении остаётся очень много нерешенных проблем. Глобальные информационные потоки, заполняющие Таджикистан, согласно мнению Д.Б. Хамидова [6,41], так же как общие черты глобализации, имеют и положительный и негативный характер. Основным и положительным фактором являются улучшение доступа населения к информации, появление альтернативных источников как зарубежных, так и внутренних новостей. К негативным чертам глобальных информационных процессов можно отнести, прежде всего, усиление воздействия зарубежных СМИ на общественное мнение, навязчивое внедрение западных ценностей. Основными положениями данной проблемы, которые охватывают комплексные вопросы, касающиеся информационной безопасности Республики Таджикистан, являются:

- отсутствие в Таджикистане единой точки зрения на содержание государственной информационной политики и на роль СМИ в этой сфере;
- СМИ в стране развиваются и тем самым создают почву для дальнейшего усовершенствования. Существуют также недостатки в информационном потоке, который мог бы обеспечить население нужной информацией, не давая повода для иностранных вещателей, заполняющих наше информационное пространство. Необходима координация в действиях, прежде всего государственных каналов, для предотвращения попыток искажения информации, т.е. дезинформирования населения;
- СМИ в РТ не в полной мере вовлечены в реализацию государственной информационной политики, а также обеспечение её безопасности;
- деятельность отдельных отечественных СМИ не направлена на консолидацию общества, даёт повод для дезинформирования населения или «полномасштабных информационных атак», что противоречит государственной информационной политике;
- наблюдается стагнация в обеспечении информационной безопасности страны и неспособность некоторых государственных органов использовать информационные ресурсы в частности СМИ для защиты национальных интересов;
- большинство СМИ страны, которые занимаются в первую очередь накоплением капитала, становятся виновниками внутренних информационных противоречий, итогом которых могут стать народные волнения;

– недостаточная научная разработанность в рассматриваемой в статье проблемы, которая могла бы послужить оправданием всех прогнозов, возложенных на государственную информационную политику, а также на обеспечение информационной безопасности страны;

– конкурентоспособность СМИ страны находится практически на низком уровне, примером чего является поражение в отдельных ситуациях в информационных войнах против иностранных вещателей.

Каждое суверенное государство обязано защищать своё информационное пространство от иностранного вмешательства, антигосударственной пропаганды, в ином понятии – от потока «информационной войны» в современных глобализационных процессах. Термин «информационная война» оказался в фокусе и внимания в связи с войной в Персидском заливе в 1991 году. Под этим тогда подразумевались дезинформация и физические действия, направленные на разрушение иракских информационных систем – как военных (радио и компьютерная связь), так и гражданских (средств пропаганды). К этому можно добавить и западные телекомпании, ведущие трансляции из Ирака. После войны в Заливе появились теоретики «информационной войны». В августе 1995 года национальным Институтом обороны США была опубликована классическая работа в данной области Мартини Либики.

Как известно, сущность и особенность информационной войны прямо или косвенно угрожают национальным интересом и безопасности молодых независимых государств, в том числе и Таджикистану, в процессе глобализации общественно-экономических отношений. Угрозы национальным интересам в последующем имеют такую негативную тенденцию, как нарушение национальных интересов каждого суверенного государства. Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон пишет: «Процесс глобализации наряду со своими позитивными аспектами сегодня поставил человечество перед лицом ассимиляции и столкновения различных ценностей и культур. Мы, как древняя и культурная нация, не коем образом не являемся противниками взаимного познания различных культур и цивилизаций» [7,55]. Согласно мнению М.М. Абдулхакова, «национальный интерес – категория абстрактная и субъективная, поскольку ее параметры определяются картиной мира и ценностной системой; господствующей в данном обществе и государстве. Реальность национального интереса выявляется в процессе и по мере его осуществления, и это, в свою очередь, предполагает наличие волевого и деятельного начала, а также средств для реализации поставленных целей. Поэтому политика является важным средством реализации национальных интересов» [8,313]. Национальная политика каждого суверенного государства, в том числе Республики Таджикистан, направлена на защиту её национальных интересов, обеспечения информационной безопасности. Именно инструментом многих этнополитических конфликтов в мире является проникновение чуждой идеологии, интересов и искажённой информации в информационное пространство независимых государств.

Согласно мнению авторитетного ученого в области этно-социальной преступности в странах СНГ Дж.З. Маджидзода, «Полипричинность этнополитических конфликтов всегда, в определённом смысле индивидуальна для каждого государства и региона, именно это с одной стороны, нам позволяет выработать жёсткие, раз и навсегда заданные схемы их предупреждения и разрешения, с другой стороны, обуславливает наличие у каждого из них собственной «анатомии» или внутренней логики развития, открывая путь поиска среди уже наработанных схем и механизмов, наиболее приемлемых для данного места и времени. Это особенно актуально для конфликтов на постсоветском пространстве, поскольку за каждым из них в качестве базовой причины скрываются те неполитические игры и политические компромиссы 20-40-х гг. Способствуя утверждению советской власти на Кавказе, в Средней Азии, на западных границах, они стали «минами замедленного действия», которые сработали после распада СССР» [9,2].

Общеизвестно, что СМИ в цивилизованном мире называют 4-ой ветвью власти, защищающей национальные интересы государства и общества. Согласно мнению М. Петрушкова, «При этом, зачастую, нередко случаи, когда ввиду малой ценности «информационного повода» журналисты свои выводы и своё освещение происходящих событий строят не на собственных наблюдениях, а на мнении и рассказах, так называемых наблюдателей, свидетелей, очевидцев. И тут форма, и относительная объективность подачи новостей во многом начинают напрямую зависеть от того, насколько журналист может и хочет «отделять зерна от плевел». Именно этим и обусловлены порой просто фактические цифры потерь, необыкновенные подробности, ужасающие факты, мнимая сенсационность и некорректная аналитика, которые в совокупности наносят непоправимый вред имиджу государства».

Опросы как метод изучения социальных явлений, тенденций и закономерностей в мировой практике широко стали использоваться со второй половины XIX века. Они во многом определяют формы и методы разработки государственных и законодательных решений. Было бы целесообразным создать единую централизованную базу данных итогов пресс-конференций в целях дальнейшего изучения, исследования, анализа и прогнозирования текущих событий, социально-политических процессов развития общества, обеспечения национальной и информационной безопасности. «Социологическая информация – это информация, полученная с помощью социологических методов для изучения мотивации поведения, удовлетворённости, ценностных и социальных ориентиров, личности, общественного мнения и т.д.» [10,17.]

В современном мире, кроме радиостанций эфирного направления широко пользуется странами спутниковое телевидение и интернет-ресурсы. Иронично телевидение, как СМИ, называют «средство общения мошенников с простаками». Ощущения со стороны зрителей при помощи современной технологии воспринимаются в эмоционально-окрашенном виде, которые возбуждают психологию массового сознания, при манипуляции псевдодемократическими идеями. Авторами статьи в таджикской прессе опубликованы материалы об использовании Интернета в создании кризисных ситуаций в разных странах Северной Африки, Сирии, Ливии и др. [11,7]. С серийным выпуском сенсорных телефонов Интернет вошёл в массовое сознание людей при помощи гигантских корпораций. Особенно вовлекается в информационные технологии молодёжь. Число пользователей Интернет-ресурсов в Таджикистане превышает 4,2 млн. (42%) внутри страны и 600 тысяч трудовых мигрантов по всему миру.

В Концепции государственной информационной политики Республики Таджикистан указывается пути реализации эффективного участия Республики Таджикистан в глобальных открытых сетях:

- организация мониторинга и прогнозирования потребностей в различных видах информационного обмена по международным сетям;
- выработка общих принципов и рекомендаций по проведению согласованной политики по закупке иностранных программно-технических и коммуникационных средств и их использованию на стратегически важных объектах;
- правовое регулирование процесса информационного обмена по глобальным открытым сетям прав, обязанностей и ответственности пользователей и перечня информации, не подлежащей передаче по этим сетям;
- активное участие в проектах развития мировых информационных сетей и международных организаций;
- постепенное вхождение в международную сеть, в соответствии с реальными потребностями в международном обмене информационными технологиями, продуктами и услугами, экономическими и технологическими возможностями;
- обеспечение и соблюдение должного уровня информационной безопасности при подключении к международным сетям;

– совершенствование и развитие системы личной и общественной безопасности в информационном пространстве, устранение угрожающих информационных акций и мероприятий.

Подводя итог своему исследованию, авторы приходят к выводу, что в условиях глобализации и трансформации новых общественных отношений информационная безопасность выходит на первый план обеспечения национальной безопасности, в целях защиты и сохранения государственной независимости Республики Таджикистан при новом раскладе геополитических интересов в Центральной Азии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Концепция государственной информационной политики Республики Таджикистан от 30.04.2008. №451. – Душанбе, 2008.
2. Сайфуллоев Н.М. Духовная культура в условиях глобализации и роль науки в преодолении глобализационных кризисов. Труды Академии. Выпуск. 10. – Душанбе, 2007.
3. Нечаев Д.Ю. Безопасность и устойчивые развитие, как общественные проблемы научного поиска и философско-методологического анализа //Информатизация и информационная безопасность правоохранительных органов. – М., Академия Управления МВД России, 2008.
4. Гафуров М.Х., Умаров М.А. Концептуальная модель управления в деятельности правоохранительных органов. Труды Академии вып.10. – Душанбе, 2007.
5. Петрушков М. Таджикистан должен защищать свою информационную безопасность. Мир и мы. Правда и объективность. [Электронный ресурс]. – URL: [//www.worldandwe.com/ru](http://www.worldandwe.com/ru) (дата обращения: 17.03.2023).
6. Хамидов Д.Б. СМИ в контексте информационной политики и информационной безопасности Республики Таджикистан. – Душанбе, 2012.
7. Эмомали Рахмон. Послание Президента Республики Таджикистан Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе, 2014.
8. Абдулхаков М.М. Защита национальных интересов как важный фактор развития государственности. – Душанбе, 2006.
9. Маджидзода Дж.З. Особенности этнополитических конфликтов на постсоветском пространстве: социально-политическая и правовая характеристика. Труды Академии №1. – Душанбе, 2014.
10. Голиков В.Д., Колесников В.А., Михайлов В.И. Выбор методов сбора социологической информации для изучения взаимодействия ОВД и населения. // Информатизация и информационная безопасность правоохранительных органов. – Москва, 2008.
11. Этические нормы использования международной сети Интернет. //Закон и общество (на таджикском языке). – №2. – Душанбе, 2013.

УДК: 343.985.2:004.056.5(575.7)

**ЭЛЕКТРОННО-ЦИФРОВЫЕ СЛЕДЫ КАК ОБЪЕКТ
КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ: ПОНЯТИЕ И
КЛАССИФИКАЦИЯ****ХАМРОЕВ Ш.С.***Доктор юридических наук, доцент*

В данной статье рассматриваются криминалистическая сущность и значение электронно-цифровых следов, а также приводится их классификация по нескольким основаниям. Анализируются различные точки зрения относительно понятия данного вида следов. Автор на основе проведенного исследования, предлагает под электронно-цифровыми следами понимать любое изменение в информационной среде, связанное с событием преступления и зафиксированное на материальных носителях в виде электромагнитных сигналов.

Ключевые слова: информация, компьютерная информация, электронно-цифровые следы, электронные носители информации, материальные носители, информационные технологии, фиксация, доказательство.

**ИЗҶОИ ЭЛЕКТРОНӢ-РАҚАМӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАҲҚИҚОТИ
КРИМИНАЛИСТӢ: МАФҲУМ ВА ТАСНИФОТ****ҲАМРОЕВ Ш.С.***Доктори илмҳои ҳуқуқишinosӣ, дотсент*

Дар мақолаи мазкур моҳият ва аҳамияти криминалистии изҷои электронӣ-рақамӣ баррасӣ шуда, инчунин таснифоти онҳо бо якчанд асос оварда шудааст. Нуқтаҳои назари гуногун нисбат ба мафҳуми ин навъи изҷо таҳлил шудаанд. Муаллиф дар асоси таҳқиқи анҷомдодашуда пешниҳод менамояд, ки зери мафҳуми изҷои электронӣ-рақамӣ дилхоҳ тағйироте, ки дар муҳити иттилоотӣ пайдо шуда, бо ҳодисаи ҷиноят алоқаманд аст ва дар ҳомилҳои моддӣ дар шакли сигналҳои электромагнитӣ сабт гардидаанд, фаҳмида шавад.

Калидвожаҳо: иттилоот, иттилооти компютерӣ, изҷои электронӣ-рақамӣ, ҳомилҳои электроники иттилоот, ҳомилҳои моддӣ, технологияҳои иттилоотӣ, сабт, далел.

**ELECTRONIC DIGITAL TRACES AS AN OBJECT OF FORENSIC
RESEARCH: CONCEPT AND CLASSIFICATION****KHAMROEV S.S.***Doctor of Law, Associate Professor*

This article discusses the forensic essence and significance of electronic digital traces, and also provides their classification on several grounds. Various points of view regarding the concept of this type of traces are analyzed. The author, based on the research conducted, proposes that electronic digital traces are understood as any change in the information environment associated with a crime event and recorded on tangible media in the form of electromagnetic signals.

Keywords: information, computer information, electronic digital traces, electronic media, material media, information technology, recording, evidence.

Криминалистическое исследование компьютерной информации и её носителей является одной из наиболее современных отраслей криминалистической техники. По содержанию можно отметить некоторую её схожесть с трасологией, так как центральное место в ней занимает понятие следа. Совершение любого преступного действия всегда приводит к изменению в окружающей среде, и до определенного времени такие изменения носили только материальный характер, например, следы орудий совершения

преступления, ног, пальцев рук, биологические следы и другие. Однако в связи с информационно - технологическим развитием, внедрением информационных технологий во все сферы жизнедеятельности общества, появились новые следы совершения преступных действий, имеющие специфические особенности.

Согласно мнению П.С. Пастухова, в настоящее время при совершении преступлений в области компьютерной информации количество электронно-цифровых следов имеет большую тенденцию к увеличению, чем традиционные [9]. Они при расследовании преступлений данной категории играют первостепенную роль. Несмотря на столь широкое использование электронно-цифровых следов при расследовании преступлений, они до сих пор нормативно не закреплены в законодательстве. Установление содержания данного понятия является важным вопросом по разработке рекомендаций по их обнаружению, изъятию и фиксации в процессе расследования уголовных дел.

Многие учёные предпринимают попытки по определению сущности понятия электронно-цифровых следов. Один из первых, кто высказался о необходимости его разработки, был В.А. Мещеряков. Он под этим термином предлагает понимать «любое изменение состояния автоматизированной информационной системы (образованного ею «кибернетического пространства»), связанное с событием преступления и зафиксированное в виде компьютерной информации на материальном носителе, в том числе в электромагнитном поле» [8]. Несмотря на особенности, присущие электронно-цифровым следам, то есть, необходимость использования компьютерных средств, программ и оборудованию для их восприятия, возможность дистанционного их изменения, неочевидность для глаз человека [9], электронный вид записи, формирование в информационной среде [1], сущность электронно-цифровых следов сводится к их основному свойству - отражению действительности. По мнению некоторых ученых, например, А.Н. Колычевой, данное понятие сложно для восприятия и нуждается в некоторой доработке [5]. Н.Н. Лыткин именуется их компьютерно-технологическими следами и предлагает понимать под ним любые изменения электронно-цифровой информации, относящиеся к событию преступления, возникающие в результате модификации, удаления, копирования и блокирования компьютерной информации [7]. На наш взгляд, данное определение сужает содержание данной категории следов, привязав только к преступлениям против информационной безопасности.

С содержанием понятия электронно-цифровых следов тесно связано такое понятие, как компьютерная информация, под которой понимается элемент искусственной среды, созданный человеком. В Уголовном кодексе Республики Таджикистан определение понятия компьютерной информации не даётся. Однако анализ отдельных статей главы 28 УК Республики Таджикистан позволяет сделать вывод о том, что под этим термином понимается любая информация, содержащаяся в компьютерной системе, компьютерной сети или на машинных носителях [13]. Как и любой другой вид информации, она состоит из двух элементов – содержания информации и её носителя [14]. Компьютерная информация может существовать в таких формах, как электромагнитный сигнал, электронное сообщение, файл, электронные денежные средства, электронная подпись, электронный документ, электронный журнал, база данных, компьютерные программы, интернет-сайт, интернет-страница и др [2]. При образовании электронно-цифровых следов эти формы выступают в роли следообразующих и следовоспринимающих объектов.

Ряд ученых под электронно-цифровыми следами предлагают понимать информацию, зафиксированную в электронных средствах, являющихся носителями информации [12]. А.Ю. Семенов при определении данного понятия использует термин криминалистически значимая компьютерная информация [11]. В.Б. Вехов выделяет такие

признаки рассматриваемого вида следов, как электронно-цифровая форма их существования, материальный носитель, возможность передачи по каналам связи при помощи электромагнитных сигналов [3]. А.Н. Кольчева также при формулировке данного понятия применяет термин «криминалистически значимая информация» и определяет его через пригодную для обработки форму с применением вычислительной техники, образуемые с помощью набора двоичного машинного кода либо его преобразования [5].

Предложенный подход в полной мере не отражает сущность следа как основной категории криминалистики. Вместе с тем, несмотря на это, в основе механизма образования электронно-цифровых следов лежат электромагнитные взаимодействия двух и более материальных объектов – объективных форм существования компьютерной информации [2]. То есть, не сама информация, а ее отражение является электронно-цифровым следом, но она непосредственно участвует в процессе их образования.

В научных кругах в настоящее время нет единого мнения относительно места электронно-цифровых следов. Мы поддерживаем точку зрения тех авторов, которые полагают, что электронно-цифровые следы не могут быть отнесены ни к материальным, ни к идеальным следам и занимают самостоятельное место в классификации следов [8]. Однако многие ученые не разделяют данную точку зрения. К примеру, О.С. Кучин относит электронно-цифровые следы к материальным, аргументируя свою позицию тем, что они хранятся в памяти электронно-вычислительной машины [6]. Е.Р. Россинская также сторонник отнесения их к материальным следам, так как они зафиксированы на материальных носителях и не могут существовать отдельно [10].

Сторонники изменений в классификации следов, обосновывая свою позицию, отмечают, что в современном мире существуют такие средства, непосредственное наличие которых необязательно для получения информации. К примеру, из облачного хранилища можно изъять информацию без материального носителя. Подобной позиции придерживается и В.Б. Вехов, который отмечает, что недоступность электронно-цифровых следов для восприятия человеком без использования специальных средств, не приведет к признанию их нематериальными, как например, следы на фотопленке, отпечатки пальцев, также не могут быть замечены без соответствующих инструментов [2]. Также и материальными такие следы признаться могут с трудом ввиду наличия специфических особенностей.

Следует отметить, что обнаружение и фиксацию электронно-цифровых следов часто связывают только с совершением преступлений против информационной безопасности. Однако технологическое развитие и внедрение технологий во все сферы жизнедеятельности общества позволяет утверждать, что эти следы могут быть обнаружены при совершении преступлений любой направленности.

Таким образом, мы солидарны с теми учёными, которые предлагают под электронно-цифровыми следами понимать любое изменение в информационной среде, связанное с событием преступления и зафиксированное на материальных носителях в виде электромагнитных сигналов. На наш взгляд, электронно-цифровые следы должны занимать отдельное место в классификации между материальными и идеальными следами.

Вопросы классификации электронно-цифровых следов имеют существенное значение при изучении их сущности. Ряд ученых не признают или недостаточно высоко оценивают значимость их классификации. Считаем, что исследование данного вопроса необходимо для разработки правил при работе с электронно-цифровыми следами в процессе расследования уголовных дел.

К примеру, А.Г. Волеводз классифицирует электронно-цифровые следы по их физическому носителю и выделяет:

- 1) следы на жестком диске (винчестере), магнитной ленте (стримере), оптическом диске (CD, DVD), на дискете;
- 2) следы в оперативных запоминающих устройствах (ОЗУ) ЭВМ;
- 3) следы в ОЗУ периферийных устройств (лазерного принтера, например);
- 4) следы в ОЗУ компьютерных устройств связи и сетевых устройств;
- 5) следы в проводных, радио-оптических и других электромагнитных системах и сетях связи [9].

Подобная классификация в зависимости от конкретных носителей имеет большое значение при разработке нормативных правил обнаружения, фиксации и исследования электронно-цифровых следов.

А.Ю. Семенов дополнил данную классификацию таким основанием, как место нахождения электронно-цифровых следов и на этом основании можно выделить:

- 1) следы на компьютере преступника;
- 2) следы на «компьютере-жертве» [11].

Данное основание имеет практическое значение при решении вопроса об установлении сведений о личности либо преступника, либо потерпевшего, составлении портрета человека, оставившего такие следы, о его индивидуальных особенностях, наличии или отсутствии образования в данной сфере, возможном возрасте, круге интересов. Некоторые ученые дополняют эту классификацию следами на электронных носителях, чаще компьютере операторов связи, которые относятся к иным участникам процесса [5].

Между тем, ряд учёных, в частности В.Ю. Агибалов, высказывают сомнение по поводу необходимости в классификации электронно-цифровых следов ввиду стремительного развития технологий. По его мнению, создание статической системы классификации является бесперспективным, так как «это будет способствовать необходимости постоянно совершенствовать классификации без их коренной переработки, систематизации сведений об используемых приемах преобразования информации, формированию перечней типовых сценариев применения программно-аппаратных средств выявления и извлечения виртуальных следов и др» [1].

С учетом изложенного, можно обоснованно констатировать, что вопрос о классификации электронно-цифровых следов является недостаточно изученным в юридической науке ввиду своего недавнего возникновения. Вместе с тем, на наш взгляд, такая классификация электронно-цифровых следов необходима и она способствует эффективному процессу разработки правил по обнаружению и фиксации электронно-цифровых следов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Агибалов В.Ю. Виртуальные следы в криминалистике и уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Воронеж, 2010.
2. Вехов В.Б., Смагоринский Б.П., Ковалев С.А. Электронные следы в системе криминалистики // Судебная экспертиза. – 2016. – № 2 (46).
3. Вехов В.Б. Основы криминалистического учения об исследовании и использовании компьютерной информации и средств ее обработки. – Волгоград: ВА МВД России, 2008.
4. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям. – Москва, 2002.
5. Колычева А.Н. Фиксация доказательственной информации, хранящейся на ресурсах сети Интернет: дис. ... канд. юрид. наук. – Москва, 2018.
6. Кучин О.С. Электронные носители информации в криминалистике: монография / под ред. докт. юрид. наук О.С. Кучина. – Москва, 2017.
7. Лыткин Н.Н. Использование компьютерно-технических следов в расследовании преступлений против собственности. – Москва, 2007.

8. Мещеряков В.А. Преступления в сфере компьютерной информации: основы теории и практики расследования. – Москва, 2002.
9. Пастухов П.С. О необходимости развития компьютерной криминалистики // Пермский юридический альманах. – 2018. – №1.
10. Россинская Е.Р., Шамаев Г.П. Новый раздел криминалистики: криминалистическое исследование компьютерных средств и систем // Baikal Research Journal. – 2015. – №1.
11. Семенов А.Ю. Некоторые аспекты выявления, изъятия и исследования следов, возникающих при совершении преступлений в сфере компьютерной информации // Сибирский юридический вестник. – 2004. – №1.
12. Скобелин С.Ю. Использование специальных знаний при работе с электронными следами // Российский следователь. – 2014. – №20.
13. Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21.05.1998 // Ахбор Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2020.
14. Яблоков Н.П. Криминалистика: учебник / Н.П. Яблоков. – Москва, 2016.

УДК: 343.985.004.056.5(575.7)

**ТАКТИКА ОСМОТРА ДОКАЗАТЕЛЬСТВЕННОЙ ИНФОРМАЦИИ,
СОДЕРЖАЩЕЙСЯ НА ИНТЕРНЕТ-СТРАНИЦЕ****ПАРФЁНОВ А.А.**

Старший преподаватель кафедры уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Российско-Таджикского (Славянского) университета

В данной статье рассматриваются актуальность и тактические особенности следственного осмотра интернет-страницы. Определен круг вопросов, которые должны быть отражены в протоколе осмотра, и предложены рекомендации по вариантам оформления приложений к протоколу осмотра интернет-страницы.

Ключевые слова: *следователь, осмотр, следственное действие, компьютерная информация, электронно-цифровая информация, Интернет, интернет-страница, экспертиза.*

**ТАКТИКАИ АЗНАЗАРГУЗАРОНИИ ИТТИЛООТИ ИСБОТКУНАНДАЕ,
КИ ДАР САҲИФАИ ИНТЕРНЕТИ НИГОҲ ДОШТА МЕШАВАД****ПАРФЁНОВ А.А.**

Муаллими калони кафедраи муруфияи ҷиноятӣ ва криминалистикаи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур мубрамиат ва хусусиятҳои тактикаи азназаргузарони тафтишоти саҳифаҳои интернетӣ баррасӣ карда мешавад. Доираи масъалаҳои, ки бояд дар протоколи азназаргузаронӣ қайд карда шаванд, муайян гардида, тавсияҳо оид ба шаклҳои барасмиятдарории замимаҳо ба протоколи азназаргузарони саҳифаҳои интернетӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: *муфаттиш, азназаргузаронӣ, амали тафтишӣ, иттилооти компютерӣ, иттилооти электронӣ-рақамӣ, Интернет, саҳифаи интернетӣ, экспертиза.*

**TACTICS FOR INSPECTING EVIDENTIARY INFORMATION
CONTAINED ON A WEBSITE****PARFENOV A.A.**

*Senior lecturer at the Department of criminal procedure and criminalistics,
Faculty of Law, Russian-Tajik (Slavic) University*

This article discusses the relevance and tactical features of the investigative inspection of an Internet page. The range of issues that should be reflected in the inspection protocol has been determined, and recommendations have been proposed on options for designing applications to the Internet page inspection protocol.

Keywords: *investigator, inspection, investigative action, computer information, electronic digital information, Internet, website, expertise.*

В современном обществе уровень информатизации находится на достаточно высоком уровне. Информационно-телекоммуникационная сеть Интернет проникла практически во все сферы жизнедеятельности человека. Средства массовой информации, связи, ведения взаиморасчетов, банковских операций и других процессов в обществе сплетены в единую глобальную сеть, что предоставляет её пользователям неограниченные возможности. Наряду с этим, не стоит забывать, что, к сожалению, достижениями сети Интернет пользуются также и представители преступного мира. С каждым годом количество преступлений, совершаемых с использованием возможностей сети Интернет. Для эффективного раскрытия и расследования преступлений данной категории необходимо правильно установить и фиксировать компьютерную информацию, хранящуюся в информационных сетях.

Специфика такого типа информации как компьютерные сведения связана с особенностью ее собирания посредством производства следственных действий. Ее особенности заключаются в возможности проведения одних следственных действий и невозможность осуществления других. Эти свойства также оказывают влияние на тактико-криминалистические особенности производства следственных действий и на их правовую природу. Это связано с тем, что компьютерная информация непосредственно не воспринимается человеком, следовательно, он не может быть первоисточником компьютерной информацией. Невозможно следователю приобщить в качестве доказательства компьютерную информацию путем наблюдения или допроса. В правовой литературе часто выражается мнение о возможности собирания доказательств в виде компьютерной информации посредством производства такого следственного действия как осмотр. Такой позиции придерживается С.П. Кушниренко и Е.И. Панфилова, утверждающие что информации, находящейся на компьютерном устройстве или съемном носителе, можно придать доказательственное значение путем ее осмотра при помощи аналоговых компонентов компьютера (монитора) [5].

Л.Б. Краснова в своих трудах обосновывала необходимость осмотра компьютерной информации, аргументируя это тем, что в ходе следствия по уголовным делам возникают обстоятельства, когда становятся известны данные в виде электронно-цифровой информации, имеющие значение для дальнейшего расследования и раскрытия преступления, способствующие эффективному производству других процессуальных действий: допрос подозреваемого, обыск, выемка, экспертиза и т.д. [4].

Аналогичную позицию занимает Б. Толеубекова, отмечая, что «результаты просмотра электронной информации могут существенным образом повлиять на дальнейший ход расследования. Процессуально значимым последствием может явиться формирование основания для назначения судебной экспертизы» [7].

Развивая данную мысль, Н.А. Зигура отмечает, что компьютерная информация, хранящаяся на электронном носителе, на котором можно информацию удалить после отключения от источника питания, можно найти и изъять путем производства такого следственного действия как осмотр данного устройства, а компьютерную информацию, записанную на энергонезависимый носитель – путем назначения и производства компьютерно-технической экспертизы [3].

Рассматривая данное процессуальное действие, необходимо определиться с его понятием. Итак, осмотр – это следственное действие, предусмотренное уголовно-процессуальным законом, заключающееся в непосредственном наблюдении, обнаружении, восприятии, закреплении и анализе следователем либо дознавателем различных объектов для установления их признаков, свойств, состояния, взаиморасположения и определения их значимости в качестве доказательств по делу. Осмотр бывает разных видов: осмотр места происшествия, местности, жилища, иного помещения, предметов и документов [8].

В связи с ростом преступности в информационных сетях и иных компьютерных ресурсах, появилась необходимость также производить осмотры интернет-страниц. Законодатель не регламентировал понятие подобного объекта, поэтому воспользуемся существующим толкованием. Интернет-страница – это документ или информационный ресурс Интернета, доступ к которому осуществляется с помощью веб-браузера.

Выделяют несколько видов интернет-страниц:

– основная страница – это страница, которая загружается сразу после загрузки браузера;

– главная, или начальная страница – первая страница многостраничного документа;

– домашняя страница – страница отдельного пользователя;

– желтая страница – страница организации, объединения, общества и т.д.[1]

Если преступление совершалось через известные следствию интернет-страницы, то следователю необходимо произвести ее всеобъемлющий осмотр.

Необходимо отметить, что данное процессуальное действие необходимо производить максимально оперативно после выявления данной страницы, потому что заинтересованные лица могут модифицировать данные страницы или содержащуюся на ней информацию, либо вовсе удалить её. Поэтому необходимо наиболее точно и объективно отразить всю информацию в протоколе осмотра и приложениях к нему.

Желательно производить осмотр с участием специалиста, квалификация которого связана с компьютерными технологиями. По результатам осмотра составляется протокол осмотра предметов (документов), в котором следователь должен отразить нижеследующую информацию в обязательном порядке:

- отметка о технических средствах, использованных в ходе следственного действия (например, ноутбук или компьютер с выходом в сеть Интернет);
- отметка используемых следователем или специалистом программных средств;
- сведения о провайдере, предоставляющем услуги доступа к сети Интернет;
- фиксирование маршрута доступа к осматриваемой интернет-странице.

Следующее что отмечается в протоколе осмотра – это URL-адрес интернет-страницы. Затем следователь со специалистом переходят непосредственно к осмотру содержания интернет-страницы. И фиксируют в описательной части протокола осмотра информацию, отображаемую на осматриваемом интернет ресурсе. Необходимо отметить только те сведения, которые имеют непосредственное отношение к расследуемому событию и не стоит перечислять все, что там написано или изображено без разбора. В противном случае, осмотр будет длиться достаточно долгий промежуток времени и при ознакомлении с протоколом трудно будет определиться, какая из изложенной информации имеет доказательственное значение, а какая нет. Следователю требуется делать определенные выдержки из информации, какие, по его мнению, необходимы для расследования по уголовному делу [2].

Далее, для грамотного оформления приложения к протоколу, необходимо при помощи компьютерной программы MagneticWebPageSaver сохранить без изменений, целиком осматриваемую интернет-страницу в одном файле. В последующем данную информацию необходимо перенести на оптический диск, опечатать и оформить в виде приложения к протоколу осмотра предметов (документов) [6].

Данный способ сохранения информации наиболее предпочтительный по сравнению со скриншотом интернет-страницы и ее последующей распечаткой. Так как в предложенном ранее способе отсутствует возможность фальсификации информации, а при использовании приложения к протоколу в виде скриншота интернет-страницы, существует возможность изменения данных при помощи различных графических редакторах.

Из чего можно сделать вывод, что наиболее рациональным способом будет использование двух форм фиксации, помимо протокола осмотра предметов (документов), это приложение в виде оптического диска с записью интернет-страницы, произведенной с помощью компьютерной программы MagneticWebPageSaver. И второе приложение, содержащее скриншоты осматриваемой интернет-страницы.

В случае правильного оформления данного следственного действия, этот материал может выступать в качестве вещественного доказательства и иметь решающее значение для исхода уголовного дела, как на этапе предварительного следствия, так и на этапе судебного разбирательства.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Вехов В.Б. Тактика получения доказательственной компьютерной информации из сети Интернет при расследовании преступлений, связанных с наркотическими средствами, психотропными, сильнодействующими и ядовитыми веществами // Уголовное судопроизводство: проблемы теории и практики. – 2019. – №3.
2. Еськов В.Д. Чеботарев С.А. Особенности осмотра страниц в сети интернет // Сборник: Организационное, процессуальное и криминалистическое обеспечение

- уголовного производства. Материалы VI Международной научной конференции студентов и магистрантов. – 2017.
3. Зигура Н.А. Использование специальных знаний для обнаружения, изъятия, фиксации и закрепления энергозависимой компьютерной информации // – Вестник ЮУрГУ, 2007.
 4. Краснова Л.Б. Электронные носители информации как вещественные доказательства // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2013. – №4-2.
 5. Куширенко С.П., Панфилова Е.М. Уголовно-процессуальные способы изъятия компьютерной информации по делам об экономических преступлениях: Учебное пособие. – СПб., 2003.
 6. Порсюроев Е.А. Проблемные аспекты представления электронных доказательств в гражданском процессе// Сборник: Научные исследования как основа инновационного развития общества сборник статей Международной научно-практической конференции. – Уфа, 2019.
 7. Толеубекова Б. Компьютерные преступления доказать сложно // – ЗАНГЕР, 2005. – №11.
 8. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 03.12.2009 // Ахбор Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2016. – №3.

УДК 343.985:504.064(575.7)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ ПРОТИВ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ

АЛИЗОДА А.Ш.

*Первый заместитель начальника Академии МВД
Республики Таджикистан, кандидат юридических наук*

Статья посвящена проблемам совершенствования уголовного законодательства Республики Таджикистан в области противодействия преступлениям против экологической безопасности и природной среды. На основании представления статистических данных аргументированно доказывается актуальность и значимость охраны экологии. Автором анализируется уголовное законодательство республики в области экологической безопасности, начиная с момента принятия нового Уголовного кодекса 1998 года, его современное состояние и пути дальнейшего развития.

Ключевые слова: экологическая безопасность, природная среда, преступление, уголовный кодекс, климат, глобальное потепление, совершенствование.

МУКАММАЛГАРДОНИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҚИНОЯТӢ ДАР СОҲАИ МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ҚИНОЯТҲО ВОБАСТА БА АМНИЯТИ ЭКОЛОӢ ВА МУҲИТИ ЗИСТ

АЛИЗОДА А.Ш.

*Муовини аввали сардори Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ*

Мақола ба масъалаҳои мукамалгардонии қонунгузори қиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи мубориза бар зидди қиноятҳо вобаста ба амнияти экологӣ ва муҳити зист бахшида шудааст. Дар асоси пешниҳоди маълумотҳои оморӣ аҳамият ва муҳаббатҳои муҳофизати экология ба таъри боварибахш исбот карда мешавад. Муаллиф қонунгузори қиноятӣ ҷумҳуриро дар соҳаи амнияти экологӣ аз лаҳзаи қабули Кодекси нави қиноятӣ соли 1998 то ҳолати имрӯза ва роҳҳои инкишофи минбаъдаи онро таҳлил кардааст.

Калидвожаҳо: амнияти экологӣ, муҳити зист, қиноят, кодекси қиноятӣ, гармишавии кураи Замин, мукамалгардонӣ.

IMPROVING CRIMINAL LEGISLATION IN THE FIELD OF COUNTERING CRIMES AGAINST ENVIRONMENTAL SAFETY AND THE NATURAL ENVIRONMENT

ALIZODA A.SH.

*First Deputy Head of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of Republic of
Tajikistan, Candidate of Legal Sciences*

The article is devoted to the problems of improving the criminal legislation of the Republic of Tajikistan in the field of combating crimes against environmental safety and the natural environment. Based on the presentation of statistical data, the relevance and significance of environmental protection is convincingly proven. The author analyzes the criminal legislation of the republic in the field of environmental safety, starting from the adoption of the new Criminal Code of 1998, its current state and the ways of its further development.

Keywords: environmental safety, natural environment, crime, criminal code, climate, global warming, improvement.

Совершенствование уголовного законодательства представляется нам как закономерный творческий процесс приведения уголовно-правовых норм к их идеалу по

содержанию и форме. Совершенствование уголовного законодательства является одной из важнейших задач и соответствующей функцией законодателя. Это предполагает:

- оптимальное отражение в уголовном законе интересов государства, общества и личности посредством установления охраны уголовным правом соответствующих этим интересам общественных отношений;
- криминализацию и декриминализацию деяний;
- пенализацию и депенализацию наказаний за совершение преступлений;
- восполнение пробелов и устранение неточностей, имеющих в действующих уголовно-правовых нормах;
- уточнение и разъяснение понятий и терминов, вследствие недостаточной четкости их определений и формулировок, затруднения при применении данных норм в следственной и судебной практике;
- включение в уголовный закон норм, стимулирующих соблюдение уголовно-правовых запретов либо прекращение преступной деятельности и т.д.

Целью совершенствования практики применения в деятельности органов внутренних дел Республики Таджикистан является повышение эффективности его применения на практике, что достижимо, на наш взгляд, если правоприменитель получит реальную возможность непосредственно сопоставлять уголовно-правовые нормы с фактически совершенными конкретными преступными деяниями. Теоретические труды, включая диссертации в области уголовного права, в которых исследуются институты и нормы данной отрасли законодательства и в результате которых выявляются, в частности, пробелы и недочеты в этих институтах, разрабатываются, обосновываются и вносятся предложения по их восполнению и устранению, являются научной основой совершенствования уголовного законодательства и практики его применения в органах внутренних дел Республики Таджикистан.

Необходимо отметить, что проводимые в Таджикистане реформы экономического и политического характера, направленные на формирование правового государства, определили необходимость коренного преобразования правовой системы, в том числе и уголовного законодательства. Внесены дополнения и изменения в Уголовный кодекс и в Кодекс исполнения уголовных наказаний. В этих законах отражена новая система приоритетов среди правоохраняемых ценностей, признано (в соответствии с Конституцией Республики Таджикистан), что высшей ценностью является человек, его права и свободы. В ходе уголовно-правовой реформы специалисты Таджикистана с большим интересом обращаются к опыту международного законодательства и практике борьбы с преступностью в странах СНГ.

Конституция Республики Таджикистан установила, что общепризнанные принципы и нормы международного права и международные договоры являются составной частью ее правовой системы. В Уголовном кодексе Республики Таджикистан (далее – УК РТ) в части 2 статьи 1 законодатель акцентирует на этом внимание, в качестве источника ряда норм об уголовной ответственности, использованы общепризнанные принципы и нормы международного права.

В результате проведенного исследования законодательного конструирования и практики применения уголовно-правовых норм об ответственности за преступления против экологической безопасности и природной среды по уголовному законодательству республики нами выявлен ряд пробелов и недочетов, устранение которых обуславливает потребность в совершенствовании указанных норм.

Развитие уголовного законодательства – это длительный процесс, во многом обусловленный практикой, это поиск наиболее эффективных путей и средств борьбы с деяниями, представляющими особую общественную опасность. Особенно усложняется он в связи с появлением новых видов преступных посягательств, которых ранее не существовало. В Республике Таджикистан процесс развития уголовного

законодательства проходил неравномерно и характеризовался различными периодами, которые зачастую радикально меняли существующие подходы, а выход законодательства на новые рельсы осуществлялся в условиях недостатка времени и глубокой научной проработанности.

После распада СССР Республика Таджикистан как демократическое государство пересмотрела многие положения, действовавшие длительное время в УК Тадж.ССР 1961 г. В связи с тем, что УК РТ 1998 г. принимался в спешке, при его разработке нередко сталкивались различные точки зрения ведущих таджикских специалистов в области уголовно-правовой науки, о чем свидетельствуют существенные изменения, касающиеся в Общей и Особенной частях УК РТ, внесенные в него менее чем через год после вступления в силу.

Вышеизложенное свидетельствует о необходимости совершенствования действующего уголовного закона, особенно в части составов, актуальность которых неуклонно возрастает. Мы имеем в виду, в первую очередь, те преступления, которые посягают на экологическую безопасность и природную среду. На данный момент назрела необходимость внести изменения и дополнения в редакции данных норм. Также в уточнении и дополнении нуждаются квалифицирующие признаки указанных составов и ужесточения наказания за их совершение.

В УК РТ степень общественной опасности экологических преступлений, совершаемых различными группами лиц, с нашей точки зрения, отражена не совсем приемлемо. В то время, когда ответственность должна разграничиваться в зависимости от вида группы, в большинстве статей УК РТ совершение предусмотренных ими преступлений преступным сообществом (преступной организацией) не предусмотрена в статьях преступлений против экологической безопасности и природной среды.

До недавнего времени окружающая природная среда и экология не нуждались в государственной поддержке. Так как негативное воздействие человека на природу было незначительным, казалось, что природные ресурсы нескончаемы и использовать чистую питьевую воду, вдыхать чистый воздух, находясь в незагрязненном природном окружении, считалось естественным. Однако на протяжении последних десятилетий из-за негативного воздействия человечества на экологию и природную среду ситуация кардинальным образом начала меняться в худшую сторону. Воздействие людей на природу стало обретать глобальные масштабы, тем самым поставив в опасность жизнедеятельность всего человечества.

Напомним, что статья 13 Конституции Республики Таджикистан предусматривает, что земля, ее недра, вода, воздушное пространство, животный и растительный мир и другие природные ресурсы являются исключительной собственностью государства и государство гарантирует эффективное их использование в интересах народа. А статья 38 Конституции указывает, что государство принимает меры по оздоровлению окружающей среды [1].

Президент Республики Таджикистан – один из первых, кто начал уделять этому вопросу пристальное внимание и неоднократно в своих выступлениях как в Республике Таджикистан, так и за ее пределами призывал к решительным действиям по защите окружающей природной среды от загрязнения во всем мире.

Выступая с Посланием к Парламенту республики 28 декабря 2023 года, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон отметил, что изменение климата планеты и его негативные последствия – нехватка воды, непрерывная засуха и другие стихийные бедствия, в том числе беспрецедентное похолодание прошлой зимой, то есть все большее ухудшение состояния окружающей среды, приводит к все более тяжелому снабжению продовольствием и качественной питьевой водой во многих странах и регионах мира, способствует распространению инфекционных заболеваний [2].

С учетом изменения климата и с целью улучшения экологической ситуации в стране, а также создания для населения максимально лучших и благоприятных условий жизни Правительству страны, Комитету по охране окружающей среды, всем государственным структурам и органам было поручено принять и реализовать конкретную государственную программу по озеленению страны на период до 2040 года.

Следует отметить, что, выступая на круглом столе высокого уровня Мирового саммита по действиям в области климата 2 декабря 2023 года в Объединённых Арабских Эмиратах, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон подчеркнул, что Таджикистан чрезвычайно уязвим с точки зрения воздействия изменения климата на водные ресурсы. Примером этого процесса является стремительное таяние наших ледников. В связи с изменением климата, в Таджикистане ежегодно происходят сели, наводнения и другие стихийные бедствия, связанные с водой. Вследствие чего, экономике страны наносится огромный ущерб. В некоторых случаях они приводят к гибели людей [3].

Вышеизложенное подтверждается тем, что согласно анализу информации СМИ, только за 6 месяцев 2023 года в Таджикистане зарегистрировано 475 чрезвычайных ситуаций природного характера, в результате чего погибли 30 человек. В 2022 году произошло 697 чрезвычайных ситуаций природного характера. За последние десятилетия более 1000 из 13000 ледников Таджикистана растаяли, что привело к беспрецедентному увеличению числа стихийных бедствий в стране. Нельзя забывать о том, что 60 процентов запасов воды в Центральной Азии берут своё начало из ледников и снежных запасов Таджикистана.

Согласно уголовному законодательству Республики Таджикистан для противодействия преступлениям против экологической безопасности и природной среды предусмотрена отдельная глава 24. Тут необходимо отметить, что в ранее действующем Уголовном кодексе Таджикской ССР отсутствовала отдельная глава, предусматривающая ответственность за преступления против экологической безопасности и природной среды, лишь некоторые статьи были предусмотрены в главе 6 (Хозяйственные преступления) и в главе 10 (Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения) [4]. Включение данных преступлений, в отдельную главу ныне действующего УК РТ говорит о назревшей необходимости в государственной поддержке охраны экологии и природной среды.

Следует согласиться с Президентом Таджикистана уважаемым Эмомали Рахмоном, отметившим, что в последние годы изменение климата в планетарном масштабе стало главной проблемой, а также оказало негативное влияние на Таджикистан. «В нашей стране каждый год стихийные бедствия, включая засухи, наводнения, лавины и оползни, наносят значительный ущерб населению и экономике страны. Обеспечение комфортной и благополучной жизни будущих поколений нашего народа заставляет нас серьезно отнестись к этому вопросу. То есть, мы должны сажать растения для будущих поколений, возводить сады, сделать нашу Родину прогрессивной и, как я всегда подчеркиваю, передать нашим детям и внукам благоустроенный край [2]».

Уголовное законодательство, как Таджикистана, так и многих других стран не содержит понятия преступлений против экологической безопасности и природной среды, данное понятие выработано в теории уголовного права. В основе его определения заложены положения законодательства в сфере защиты окружающей среды.

На наш взгляд, закрепление в законодательстве республики понятия «преступления в отношении экологической безопасности и природной среды» позволило бы установить круг уголовно наказуемых деяний, а также усовершенствовать их систему и практику применения.

Таким образом, хотелось бы отметить, что преступления против экологической безопасности и природной среды по характеру и степени общественной опасности не

уступают другим видам преступлений, предусмотренных в Уголовном кодексе Таджикистана. В условиях нарастающего глобального кризиса человечество столкнулось с такими проблемами, как повсеместное загрязнение окружающей среды, истощение природных ресурсов и запасов, исчезновение некоторых видов растений и животных и т.д. Необходимо помнить о том, что вред, возникающий вследствие совершения экологических преступлений, зачастую является необратимым и трудно поддается восстановлению, как природой, так и человеком.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года (с изменениями и дополнениями, принятыми путем всенародного референдума 26 сентября 1999, 22 июня 2003 и 22 мая 2016 гг). – Душанбе: Ганч, 2016.

2. Послание Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 28 декабря 2023 года. г. Душанбе // [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.president.tj/ru/node/32195> (дата обращения: 03.01.2024).

3. Выступление Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на Саммите Группы 77 и Китай на полях Конференции сторон Рамочной конвенции ООН об изменении климата (COP 28) 2 декабря 2023 года в Объединённых Арабских Эмиратах // [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.president.tj/ru/node/32048> (дата обращения: 03.01.2024).

4. Уголовный кодекс Таджикской ССР (с изменениями на 1 сентября 1980 года). – Душанбе: Ирфон, 1981.

УДК: 343.985:343.3(575.7)

**ТЕРРОРИЗМ: ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ
ПО ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЕ (ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА)****¹РАДЖАБОВ А.С.****²АЗИМЗОДА Н.Б.***Соискатель Академии МВД Республики Таджикистан¹**Доктор юридических наук, профессор²*

В данной статье рассматриваются проблемные вопросы квалификации терроризма по признакам объективной стороны.

Объективная сторона терроризма, как правило, выражает внешнюю сторону преступления, которая охватывает причинную связь между деянием и наступившими последствиями. Объективная сторона также отражает время, место, способ и другие обстоятельства совершенного деяния. На основе полного и всестороннего рассмотрения объективной стороны устанавливается вина преступника и направленность его действий.

Все эти признаки состава преступления, входящие в объективную сторону, должны быть установлены и оценены в процессе следствия и судебного рассмотрения уголовного дела. Кроме того, в представленной статье приведены мнения некоторых ученых о квалификации терроризма по объективной стороне, как с позиции теории, так и с позиции практики.

Ключевые слова: общественная опасность, противоправность, деяние, действие, бездействие, объективная сторона, преступление, терроризм, квалификация, уголовный закон, преступность, время, место, способ, обстоятельства, деятельность органов власти, терроризм, террористический акт.

**ТЕРРОРИЗМ: МАСЪАЛАҶОИ БАНДУБАСТИ ТАРАФИ ОБЪЕКТИВИИ ОН
(НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ)****¹РАҶАБОВ А.С.****²АЗИМЗОДА Н.Б.***Унвонҷӯи Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон¹**Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор²*

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ҳалталаби бандубасти терроризм аз рӯи аломатҳои тарафи объективи он баррасӣ шудааст.

Чун қоида тарафи объективи ҷинояти терроризм тарафи берунаи ҷиноятро инъикос намуда робитаи сабаби байни қирдор ва оқибатҳои ба миёномадари ифода мекунад. Инчунин тарафи объективи ҷинояти терроризм вақт, ҷой, тарз, ҳолати содиришави ҷиноятро муайян мекунад.

Дар асоси баррасии пурра ва ҳамаҷонибаи тарафи объективи ҷиноят, гуноҳи ҷинояткор ва самти ғайбӣ ҷиноятии ӯ муайян карда мешавад. Ҳамаи ин аломатҳои таркиби ҷиноят, ки ба тарафи объективи ҷиноят дахл доранд, бояд дар рафти тафтишоти пешакӣ ва баррасии судӣ муайян ва баҳозузори карда шаванд. Вобаста ба ин, дар мақолаи пешниҳодишуда оид ба масъалаҳои муайян намудани тарафи объективи терроризм як қатор тавзеҳот дода шудааст. Илова бар ин, дар мақола мавқеи иддае аз олимони оид ба тарафи объективи терроризм, ҳам аз мавқеи назариявӣ ва ҳам амалия оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: Ба ҷамъият ҳафнок, тарафи объективи терроризм, зиддиҳуқуқӣ, қирдор, ҳаракат, беҳаракатӣ, ҷиноят, терроризм, баҳодихӣ, қонуни ҷиноятӣ, ҷинояткорӣ, вақт, мақон, усул, ҳолатҳо, ғайбӣ мақомоти ҳокимият, акти террористӣ.

**TERRORISM: PROBLEMS OF QUALIFICATION ABOUT AN OBJECTIVE SIDE
(THEORY AND PRACTICE)****RAJABOV A.S.¹
AZIMZODA N.B.²**¹*Applicant of the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Tajikistan*²*Doctor of Law sciences, professor²*

It should be noted that in the science of criminal law the main place is given to the qualification of the structure of the crime. It should also be noted that without establishing the specific object of the crime, it is impossible for law enforcement agencies to choose and correctly apply one or another criminal law norm. And all this allows us to more accurately detect the qualitative properties, role and significance of the specific objective side of a crime under consideration. It should be noted that in criminal law the objective side of a crime is those social relations that are protected by criminal law from criminal attacks. In this connection, the presented article provides some explanations regarding the problems of defining the concept of an objective side of terrorism. In addition, the presented article presents the arguments of some scientists regarding the objective side of terrorism, both from the position of theory and from the position of practice. Objective side of a crime also includes time, place, method and other conditions of committed act. In the basis of objective side of a crime finds out its fault.

Keywords: *social danger, anti-law, move, act, without act, objective side, crime, terrorism, qualification, criminal law, criminal, time, place, method, condition, activity of government's organ, terrorist act.*

Объективная сторона терроризма, как правило, выражает внешнюю сторону преступления, которая охватывает причинную связь между деянием и наступившими последствиями. Объективная сторона также отражает время, место, способ и другие обстоятельства совершенного деяния. На основе полного и всестороннего рассмотрения объективной стороны устанавливается вина преступника и направленность его действия.

Все эти признаки состава преступления, входящие в объективную сторону, должны быть установлены и оценены в процессе следствия и судебного рассмотрения уголовного дела. При этом для выявления оснований привлечения к уголовной ответственности важное место отведено вопросам квалификации преступления. Следует отметить, что относительно определения объективной стороны правонарушения более подробно указано академиком В.Н. Кудрявцевым, который отмечает, что объективную сторону преступления – как правило, составляет «процесс общественно опасного и противоправного посягательства на охраняемые законом интересы, рассматриваемый с его внешней стороны, с точки зрения последовательного развития тех событий и явлений, которые начинаются с преступного действия (бездействия) субъекта и заканчиваются наступлением преступного результата» [5,9].

Следует обозначить, что в зависимости от законодательной характеристики объективной стороны в теории уголовного права существуют множество видов составов, а именно: материальный, формальный, и усеченный состав.

Объективная сторона преступления, в частности терроризма, заключается ведь не только в одноразовых деяниях в виде взрывов, выведения из строя объектов жизнеобеспечения, пожара, стрельбы, но и в длящихся актах. Необходимо отметить, что длящиеся акты заключаются в ряде объединенных покушений, а именно: покушения на жизнь и здоровье человека; покушения на его имущество; убийства мирного населения, запугивание населения; оказания давления на власть с тем, чтобы оказать какие-либо уступки террористам.

Также, большое значение здесь имеет установленная уголовным законодательством причинная связь между общественно опасными действиями преступника и наступившими последствиями.

Необходимо отметить, что террористический акт считается законченным со времени совершения взрыва, поджога или иных действий, создающих реальную угрозу гибели людей.

Также при наступлении иных общественно опасных последствий или нанесения значительного ущерба. Относительно состава терроризма, следует отметить, что существуют разные мнения. К примеру, А.В. Бриллиантов считает, «что терроризм – это преступление с формальным составом, так как преступление является окончанным с момента совершения акта терроризма в виде взрыва, поджога, иных действий насильственного характера» [1,118]. Исследуя рассматриваемый состав и особенности его законодательной конструкции, можно прийти к выводу, что при терроризме окончанные составы переносятся на ранние стадии совершения преступления, то есть, на стадии приготовления и покушения. Здесь нужно подчеркнуть, что в этих случаях даже наступление общественно опасных последствий роли не играют.

В Таджикистане, как показывает практика, террористические группы имеют различные формы соучастия, все они на начальных стадиях своего развития образовались как преступные группы, преследующие политические цели, а затем, в процессе дальнейшей деятельности, из разряда политического направления переориентировались на другой вид деятельности, то есть занимались разбоем, вымогательством и похищением людей, чтобы потом требовать выкуп за них у родственников.

Терроризм, как и другие преступления, как правило, проходят три этапа:

№1 – приготовление; №2 – покушение; №3 – оконченное преступление.

Следует обозначить, что разграничение стадий преступления, как приготовление к совершению террористического акта, также покушение на него, во многом зависит от точного определения характера и границ действий, осуществленных преступником или преступниками при подготовке совершения этого преступления.

Необходимо заметить, что на основании ч. 2 ст. 32 УК РТ уголовная ответственность за приготовление может наступать только к тяжкому или особо тяжкому преступлению. В соответствии с ч.1 ст. 32 УК РТ стадию приготовления к преступлению образуют приискание, изготовление или приспособление лицом средств или орудий совершения преступления, приискание соучастников преступления, сговор на совершение преступления либо иное умышленное создание условий для совершения преступления, если при этом преступление не было доведено до конца по независящим от лица обстоятельствам.

Как правило, в процессе приготовления к совершению акта терроризма преступник намерен совершить противоправные действия или угрозу его совершения. Такие приготовительные действия к совершению терроризма считаются уголовно наказуемыми, и в совокупности создают реальные объективные условия для совершения акта терроризма. Приготовление к терроризму в поэтапном развитии может заключаться в разработке плана личной подготовки, средств и орудий преступления, кроме того – в установлении организационных связей, обеспечении исходных возможностей, создании необходимой обстановки для осуществления намеченного плана

Необходимо отметить, что приготовление к терроризму может выражаться в следующем:

- умышленное приискание орудия преступления, каких-либо других приспособлений;
- поиск соучастников преступления, предварительный сговор на совершение преступления, или создание соответствующих условий для совершения преступления;
- подбор исполнителя преступления;
- подбор организатора, пособника и т.д.

Необходимо обратить внимание на проблему более раннего выявления приготовительных действий, а также склонение других лиц к совершению терроризма.

В уголовном праве под склонением к преступлению понимают любое умышленное действие преступника, которое направлено к склонению лица к совершению преступления.

Способами склонения могут быть разные уговоры, предложения, дача советов, просьбы, обман, подкуп, шантаж и т. д. Оконченному составу не требуется, чтобы склоняемое лицо совершило его, т.е. станет ли лицо в результате этого террористом или нет.

По делам о терроризме привлекаются к уголовной ответственности, как правило, исполнители. Организаторы, руководители и те, кто предоставляет средства для совершения

терроризма, нередко остаются безнаказанными.

Таким образом, эти действия образуют самостоятельный (специальный) состав, в котором окончание преступления переносится на более ранний этап (склонение, вербовка, организация, финансирование) и указанные действия рассматриваются как действия исполнителя. Поскольку совершение ряда террористических преступлений требует финансирования, данное лицо самостоятельная фигура, которая относится к пособникам (ч. 5 ст. 36 УК РТ).

В уголовном праве также используется термин «неоконченное преступление», которое является объективной стороной. Относительно неоконченного преступления российский юрист А.П. Козлов утверждает, что суть «неоконченного преступления выражается не только в пресеченном преступлении, но и в добровольном отказе от совершения преступления» [3,307].

Одним из оснований для освобождения человека от уголовной ответственности за неоконченное преступление является добровольный отказ от совершения преступления.

Важно подчеркнуть, что для добровольного отказа от совершения преступления, необходимо наличие следующих признаков: во-первых – добровольность, во-вторых – окончательность, то есть преступник здесь окончательно и без раздумья прекращает дальнейшее противоправные действия. Следует обратить внимание на факультативные признаки объективной стороны первого основного состава терроризма, как место и время противоправного деяния. Здесь следует акцентировать внимание, вот на какие моменты, а именно, в данной ситуации указанные признаки не были включены в конструкцию статьи 179 УК Таджикистана. Однако необходимо отметить, что эти признаки необходимы при правильной квалификации совершенного деяния.

Статья 179 состоит из двух разных составов, а именно: первый состав – это совершение взрыва, поджога, стрельбы из огнестрельного оружия или иных действий, создающих опасность гибели людей, причинение значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий, если эти действия совершены в целях нарушения общественной безопасности, деятельности органов государственной власти и силовых структур, устрашения населения либо оказания воздействия на принятие решений органами власти; второй состав – это угроза совершения вышеуказанных действий в тех же целях.

Именно взрывы, поджоги, стрельба из огнестрельного оружия, а также другие противоправные действия, образуют состав ст.179 УК РТ. Однако необходимо отметить, что в данной ситуации закон уже перечисляет конкретные способы совершения акта терроризма. Касающиеся второго состава, указанного в диспозиции 179 УК РТ, можно констатировать, что с объективной стороны данное деяние характеризуется в виде угрозы совершения терроризма. Угрозе, как одной из разновидностей интеллектуального психического насилия, присуще наличие следующих признаков:

- существует реальная угроза осуществления противоправных действий;
- высказанные угрозы должны быть подкреплены какими-то действиями, а именно показом оружия, компонентов взрывчатых веществ, или какого-либо другого военного снаряжения.

Более глубокое и тщательное изучение объективной стороны актов терроризма дает нам право выделить угрозу совершения акта терроризма в самостоятельную отдельную статью. Выделение акта терроризма в отдельную статью отвечает и принципам уголовного законодательства, так как она дает возможность мягкого наказания. Многими учеными и практиками включение «угрозы теракта» в объективную сторону террористического акта обоснованно рассматривается как нарушение законодателем принципа справедливости и гуманизма. Однако, следует отметить, что в представленной ситуации тяжесть совершенного террористического акта фактически приравнивается к тяжести угрозы его совершения, что неприемлемо. Такой подход законодателя при квалификации деяния, соответственно влечет за собой и назначения одинаковых наказаний, как за конкретное совершенное деяние, так и за угрозы их совершения. Бесспорно, то, что и теракт не может быть идентифицирован как

состав одного преступления. Так как угроза актом терроризма имеет менее общественно опасный характер, необходимо это учесть и при установлении санкций за эти деяния. Следует отметить, что за угрозу совершения акта терроризма санкция этой статьи должна быть менее строгой. В таком случае, у угрожающего будет мотив не доводить угрозу до исполнения.

Что существует несколько видов взрыва, таких как физический, ядерный (атомный), электромагнитный, механический и химический [6,26].

В соответствии со ст.1 Закона Республики Таджикистан «Об оружии» взрывными устройствами промышленного производства являются также и боеприпасы, они определяются как предметы вооружения, предназначенные для поражения цели, выполнения задач, способствующих ее поражению, и содержащие разрывной, метательный, пиротехнический, вышибной заряд или их сочетание [2,57].

В соответствии с Постановлением Пленума Верховного Суда РТ №18 от 2 октября 2003 года «О практике применения судами законодательства об ответственности за терроризм» при совершении актов терроризма с помощью военного снаряжения, боеприпасов, а также других взрывчатых веществ, взрывных устройств, квалификация терроризма производится в зависимости от фактических обстоятельств дела по соответствующим статьям уголовного кодекса по ст. 195, 196, 199 УК РТ.

Взрыв – это высвобождение большого количества энергии за короткий промежуток времени в ограниченном объеме.

Стрельба из огнестрельного оружия – «это преднамеренное поражение цели на расстоянии снарядом, получающим направленное движение за счет энергии порохового или иного заряда» [2].

В диспозиции ст. 179 УК РТ помещено такое словосочетание как «иные действия». Предполагается, что под понятием «иные действия» как активной формы поведения человека, тогда, как и путем бездействия, иногда может быть осуществлен террористический акт. Следует показать, что словосочетание «иные действия» могут образовывать различные действия, которые очень близки к тем общепасным последствиям. К ним можно отнести заражение местности, водоемов, хранилищ стратегических запасов государства, вывода из строя компьютерных программ электросетей и т.д.

Следственно-судебная практика показывает, что объективная сторона терроризма состоит не только в одноразовых действиях в виде поджогов, взрывов, убийств, нанесения ущерба имуществу граждан. Одним из наиболее распространенных способов использования взрывчатых веществ является применение транспортных средств, начиненных взрывчаткой, а также использование смертников с поясами шахидов.

К примеру, в 2013 году в городе Кабул Исламской Республики Афганистан террорист-смертник, которому в брюшную полость живота хирургическим способом было помещено взрывное устройство, при встрече с руководителем спецслужбы Исламской Республики Афганистан Асадулло Холиком привел в действие указанное взрывное устройство. В результате погиб сам смертник и несколько человек получили тяжкие телесные повреждения, в том числе и министр национальной безопасности ИРА.

Другой пример: в 2011 году в городе Кабул, ИРА террорист-смертник, используя спрятанное в своем головном уборе (чалме)самодельное взрывное устройство, при встрече с Президентом Исламской Республики Афганистан Бурханиддином Раббани привел в действие указанное взрывное устройство. В результате теракта погибли Президент ИРА Бурхануддин Раббани и сам террорист.

Необходимо констатировать, что результаты преступления в виде последствий могут проявляться в разном виде, а именно в виде гибели людей, в виде нанесения имущественного ущерба, а также в виде наступления других общественно опасных последствий.

Изучение законодательства относительно создания опасности гибели людей, указанного в диспозиции ст. 179 УК РТ, не отвечает сегодняшним реалиям и потому мы полагаем, что будет более реально, если с точки зрения рассмотрения объективной стороны

терроризма, в диспозиции ст. 179 УК РТ будет добавлено словосочетание «создание опасности гибели хотя бы одного человека».

Российский ученый, профессор В.М. Михайлов, комментируя объективную сторону террористического акта, утверждает, что «объективная сторона террористического акта во многом идентична диверсии (ст. 281 УК РФ), только различие состоит в цели преступлений» [4,259-263].

В представленном случае мы полагаем, что эти два противоправных действия совершаются только с прямым умыслом. Однако в одном случае, в частности, при терроризме, преступник стремится нарушить общественную безопасность, навести страх на людей или оказать давление на органы власти, чтобы те приняли для террористов нужные решения. В случае с диверсией, преступник стремится направить свои действия исключительно на подрыв экономической безопасности государства и, более того, его обороноспособности. При совершении акта терроризма, если террорист желает, чтобы погибали люди в этой акции и сознательно допускает это, то действия террориста следует квалифицировать по совокупности статей 104 и 179 Уголовного кодекса Таджикистана. Относительно данного положения российские законодатели пошли по несколько другому варианту.

Так, в Постановлении Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 9 февраля 2012 года, №1 «О некоторых вопросах судебной практики по уголовным делам о преступлениях террористической направленности» предусмотрено, что в случае, если террористический акт повлек умышленное причинение смерти человеку, либо двум и более лицам, содеянное охватывается по пункту «б» ч. 3 ст. 205 УК РФ, и дополнительной квалификации по ст.105 (Убийство) УК РФ не требует». Мы считаем такой подход законодателя более правильным. Например, в случае совершения акта терроризма, когда применяется огнестрельное оружие, и в процессе использования оружия умышленно причиняется смерть людям, то содеянное надлежит квалифицировать по ч. 3 ст. 179 УК РТ.

Таким образом, следует отметить, что особую роль в вопросах квалификации преступления, кроме проблемы разграничения одного состава от другого занимает объективная сторона преступления.

Анализируя вопросы об объективной стороне терроризма, можно отметить следующие важные моменты, которые имеют доктринальный и практический характер:

1. В теории уголовного права, в зависимости от признаков объективной стороны, существуют следующие виды составов, которые имеют большое значение для правильного выбора соответствующей уголовно-правовой нормы, а именно: материальный, формальный и усеченный составы. Необходимо отметить, что терроризм проявляется обычно в таких действиях, как взрыв, поджог, стрельба из огнестрельного оружия, и одновременно сопровождается убийством, покушением на жизнь и здоровье граждан, нанесением ущерба их собственности, наведением страха и ужаса на граждан.

2. Терроризм, как оконченный состав, считается с момента совершения таких противоправных действий, как взрывы, поджоги, стрельба из огнестрельного оружие или иные действия, которые могут создать реальную угрозу гибели людей, причинения огромного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий.

3. Как и для любого другого преступления, критериями уголовной ответственности за приготовление к совершению терроризма являются оценочные – это всегда вопрос факта. Применительно к терроризму, такие preparatory действия следует считать уголовно наказуемыми, которые в совокупности создают реальные объективные предпосылки (условия) для совершения акта терроризма. Приготовление к терроризму в поэтапном развитии может заключаться в разработке плана личной подготовки, средств и орудий совершения преступления и кроме того, в установлении организационных связей, обеспечении исходных возможностей, создании необходимой обстановки для исполнения намеченного плана.

4. Для повышения эффективности уголовно-правовой борьбы с терроризмом

необходимо обратить внимание на проблемы более раннего выявления preparatory действий, а также вовлечения и склонения новых лиц к совершению терроризма. Вовлечение того или иного лица в совершение преступления осуществляется в различных формах. Наиболее опасная из них – это определенные действия организаторов террористических групп, которые вовлекают новых членов групп в террористическую деятельность, где на вовлекаемых оказывает активное криминальное давление группа лиц либо организация в целом.

5. Учитывая позитив уголовного законодательства зарубежных государств, в части угрозы совершения терроризма, на наш взгляд, будет более правильным, если угрозу осуществления терроризма обозначить в уголовном кодексе в отдельной статье, с назначением небольшого размера наказания. Включение «угрозы терроризма» в объективную сторону рассматриваемого преступления многими учеными рассматривается как нарушение со стороны самих законодателей принципов справедливости и гуманизма, поскольку в данном случае тяжесть совершенного преступления, то есть терроризма, фактически приравнивается к тяжести угрозы его совершения, что, соответственно, влечет и одинаковое уголовное наказание за эти деяния.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бриллиантов А.В. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник/. – 2-е изд., пере раб. и доп. – Москва: Проспект, 2016.
2. Закон Республики Таджикистан «Об оружии» // Ведомости Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 1996. – №4.
3. Козлов А.П. Учение о стадиях преступления. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002.
4. Комментарий к ст.205 УК РФ / Под ред. В.М. Михайлова. – Москва: Юриспруденция, 2010.
5. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – Москва, 1960.
6. Моторный И.Д. Криминалистическая взрывотехника: новое учение в криминалистике: учебно-методическое и справочное пособие. – Москва: Издатель Шумилова И.И., 2000.
7. Постановление Пленума Верховного Суда РТ № 18 от 2 октября 2003 года «О практике применения судами законодательства об ответственности за терроризм». (С изменениями, внесенными Постановлением Пленума от 16 декабря 2004 года, №10) // Сборник постановлений Пленумов Верховного Суда Республики Таджикистан (за 2002–2011 гг.) [Текст]. – Душанбе, 2011.

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Талабот ба мақолаҳое, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ «Илм ва амният» пешниҳод мегарданд:

Мақолаҳое, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: 1) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷаллаи омода гардида бошад; 2) мақола бояд натиҷаи тадқиқоти илмӣ бошад; 3) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷаллаи мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмӣ, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи «Антиплагиат» барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифони бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳои 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад. Ҳаҷми мақола бояд бо формати А4, бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро дар бар гирад.

Мақола бояд дорони сохтори зерин бошад:

- индекси УДК (индекси мазкурро аз дилҳои китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

- номи мақола;

- насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Рустамзода С.Т.);

- номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

- матни асосии мақола;

- хангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда (мувофиқи «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва Аломатҳои китобати забони тоҷикӣ», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, № 268) ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси мураббаъ [] нишон дода шавад. Намуна: [6,42]. Яъне, адабиёти №6 ва саҳифаи 42;

- нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузори карда шаванд. Онҳо инчунин бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

- рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад;

- номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) навишта шаванд. Аннотатсия бояд дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯи таҳия шаванд;

- дар охири мақола маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифони бо ду забон (русӣ ва англисӣ) бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

Требования к научным статьям, представляемым для публикации в научном журнале «Наука и безопасность»:

Научные статьи, представляемые для публикации в журнале, должны соответствовать следующим требованиям: 1) научная статья должна быть подготовлена с учетом требований журнала; 2) статья должна быть результатом научного исследования; 3) тема статьи должна соответствовать одному из научных направлений журнала.

Все научные материалы, представляемые в журнал, проверяются с помощью системы «Антиплагиат» на определение уровня оригинальности текста. Статьи, в тексте которых использованы материалы других авторов без цитирования, к рассмотрению в следующих этапах не выносятся и не публикуются.

Требования к подготовке научных статей:

Текст статьи должен быть подготовлен в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman для русского и английского текстов и шрифтом Times New Roman Tj для таджикского текста, размер букв в тексте должен быть 14, поля должны быть 2,5 см, а расстояние между текстами должно быть 1,5 мм. Объем статьи должен составлять от 10 до 12 страниц формата А4, включая список использованной литературы и аннотацию.

Статья должна иметь следующую структуру:

- указатель УДК (данный указатель можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия, имя и отчество в форме сокращения (например: Рустамзода С.Т.);
- название учреждения, в котором работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании использованной литературы (согласно «Правил правописания таджикского языка и символов книги таджикского языка», Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 июня 2021 года № 268) и её конкретной страницы, следует указывать в квадратных скобках []. Пример: [6,42]. То есть, литература №6 и стр. 42;
- планы, схемы, диаграммы и чертежи должны быть пронумерованы и иметь поясняющее название;
- список используемой литературы (не менее 10 наименований и не более 25 списков научной литературы). Список используемой литературы должен быть подготовлен на основании требований ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- название статьи, аннотация и ключевые слова должны быть написаны на трёх языках (таджикском, русском и английском). Аннотацию необходимо подготовить в объёме не менее 25 строк и от 7 до 10 ключевых слов;
- в конце статьи должны быть указаны сведения об авторе или авторах на двух языках (русском и английском) в следующем порядке: фамилия, имя и отчество (полностью), учёная степень и звание (при наличии), название учреждения, в котором работает автор, должность, номер телефона, адрес электронной почты, адрес места работы автора.

ORDER OF ACCEPTION AND PUBLICATION OF ARTICLE**Requirements for scientific articles submitted for publication in the scientific journal «Science and Security»:**

Scientific articles submitted for publication in the journal must meet the following requirements: 1) the scientific article must be prepared taking into account the requirements of the journal; 2) the article must be the result of scientific research; 3) the topic of the article must correspond to one of the scientific areas of the journal.

All scientific materials submitted to the journal are checked using the «Anti-plagiarism» system to determine the level of originality of the text. Articles in the text of which materials of other authors are used without citation are not submitted for consideration at the next stages, and such articles are not allowed for publication.

Requirements for the preparation of scientific articles:

The text of the article should be prepared in Microsoft Word format, in Times New Roman font for Russian and English texts and Times New Roman Tj font for Tajik text, the size of the letters in the text should be 14, the margins should be 2.5 cm, and the distance between the texts should be 1.5mm. The volume of the article should be from 10 to 12 pages of A4 format, including a list of references and annotations.

The article should have the following structure:

- UDC index (this index can be obtained from any scientific library);
- article title;
- surname, name and patronymic in the form of an abbreviation (for example: Rustamzoda S.T.);
- the name of the institution where the author of the article works;
- the main text of the article;
- when citing the literature used (according to the «Rules for the spelling of the Tajik language and symbols of the book of the Tajik language», Decree of the Government of the Republic of Tajikistan dated June 30, 2021 No. 268) and its specific page should be indicated in square brackets []. Example: [6, 42]. That is, literature No. 6 and p. 42;
- plans, diagrams and drawings must be numbered. They should also have a descriptive title;
- list of used literature (not less than 10 lists and not more than 25 lists of scientific literature). The list of used literature should be prepared on the basis of the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;
- The title of the article, abstract and keywords must be written in three languages (Tajik, Russian and English). The abstract must be prepared in the amount of at least 25 lines and from 7 to 10 keywords;
- at the end of the article, information about the author or authors in two languages (Russian and English) should be indicated in the following order: last name, first name and patronymic (in full), academic degree and title (if any), name of the institution where the author works, position, phone number, e-mail address, work address of the author.

**ИЛМ ВА АМНИЯТ
НАШРИЯИ МАКТАБИ ОЛИИ ҚДАМ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
№1 (7), 2024**

Нашриёти «Мехвар»-и
Мактаби олии ҚДАМ Қумхурии Тоҷикистон
734018, шаҳри Душанбе, кӯчаи Н.Қарабоев, 54/2
Сомонаи маҷалла: <https://ilm-va-amniyat.tj>
Почтаи электронӣ: maktabi_oli24@mail.ru
Тел.: (+992 37) 233 55 19, Факс: (+992 37) 233 89 93.
Андозаи 60x84/8. Коғазӣ офсетӣ. Чопи офсетӣ.
Адади нашр: 150 нусха. Қузъи чопии нашрӣ 15.25, қузъи чопии шартӣ 14.25.
Барои чоп 14.03.2024 имзо шудааст. Фармоиши №1